

343.607

EGYHÁZI
FOLYÓIRÁS.

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

EGYHÁZI
F O L Y Ó I R Á S.

SZERKEZTETI

KOVÁTS MÁTYÁS,
EGRI ÉRSEKI MEGYEBÉLI ÁLDOZÓ-PAP,
A' TUDOMÁNYOK' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMÉNél
A' HIT-TANÚLMÁNY' MÁSODIK RÉSZÉNEK
R. ÉS N. TANÍTÓJA.

2-dik F Ű Z E T.

PESTEN,

ESZTERGAMI K. BEIMEL JÓ S. BETŰIVEL 1832.

Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis.

Ad Ephesios 4. v. 3.

Szorgalmatosak lévén megtartani a' léleknek egyes-
ségét, a' békeségnek kötelékében.

Az Efesusiakhoz a' 4. R. 3. v.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A z E g y h á z i B i r o d a l o m r ó l.

(Folytatás.)

Elérkezett azonban Nagy Károly' országlása. Napnyugoton mintegy hajnali tsillag tünt fel őbenne, melly jelentené 's vezérelné a' közelgető napot a' tartós éj után. A' Religio, a' Tudomány, a' dolgok' jobb rendje igen sokat köszönnek ezen derék és *Nagy* nevére méltó Fejedeleme-
nek. Ő Attya Pippin' áhíthatosságának igaz örököse, ama' nagy ajándékot, mellyet Attya az Apostoli Szent Széknek adott, nem csak megerősítette, hanem meg is bővítette. A' dolgok' sora e' következő:

A' Lángobárdusoknál Aistulf' halála után Desiderius jutott a' thronusra *a*) — Pippin' elhunytával megszűnt a' Frank névnek félelme. A' Lángobárdusok a' Frankok' uj Királyában Károlyban nem sejdítették az atyánál nagyobb fiút. Desiderius azon birtokokba, mellyeket Pippin az Apostoli Szent Széknek ajándékozott, nagy erővel beütött *b*). Azokban több várasakat elfoglalt és magát Ravenna városát is minden részről bekerítette, sőt az ő seregei Roma' vidékeit is rablották és pusztították. Mindenfelül romlást, halált, és a' mi ennél is irtóztatóbb, kétségbe esést terjesztett fegyverek. Erre-

valónézve Ádrián Római Pápa több ízben Desiderius Királyhoz Levelet és Követeket küldött 's őtet kérte, hogy erőszakoskodásaitól állana el és az elfoglalt városokat adná vissza. De megkérdelhetetlen vala Desiderius' gőge. Ezen szoros környülállásokban Ádrián a' szükségétől kényszerítetvén Károlyhoz, Frankok' Királyához, Követek által Levelet küldött, melyben könyörgött, hogy valamint boldog emlékezetű Attya, Pippin, úgy ő is jönne segítségére az Isten' Anyaszentegyházának és a' sanyargatott Római birtokoknak, vagy is a' Rávennai Exarchatus' tartományainak, végre tenne igazságot Sz. Péternek és az elfoglalt városokat venné vissza Desideriustól. A' kútfóket, melyekből ezeket merítettük, alább fogjuk megnevezni.

a) Mint Anastasius Bibliothecarius *3-dik István Pápa' életében* írja, minekutána Aistulf a' vadászatban életét elvesztette volna, Desiderius, egyik a' Lángobárdusok' hadivezérei közül, iparkodott a' Lángobárdus thronust elfoglalni. De a' Lángobárdusok' Nagyai ellent állottak ezen törekedésének. Tehát Desiderius 3-ik István Pápához folyamodott, hogy a' Királyi méltóság' megnyerésére neki segítségül lenne, esküvéssel igérvén, hogy a' Pápához öröké hiv és engedelmes leszsz, azon városokat, melyeket még birna, az Exarchatusnak vissza téríti és nagy ajándékokat ad. Erre 3-dik István Pápa Fulrád Apáturral és Pippin' Tanácsosával e' dologról értekezvén testvérjét Pál Diáconust és Krisztóf Tanácsost az említett Fulráddal együtt Tusztziába Desideriushoz küldötte, kik előtt Desiderius írásban foglalt esküvéssel erősítette, hogy mind

azokat, a' miket a' fellebb mondottak szerint a' Pápának ígért, befogja tellyesíteni. Ezek után 3-dik István Pápa az ő Követét, István Papot, levéllel együtt a' Lángobárdusokhoz küldötte, hogy őket Desiderius' részére birná. A' fennenlített Fulrád is a' Frankokkal Desiderius' segítségére sietett és több Romai hadiseregeket is, ha a' szükség megkívánná, Desiderius' számára rendelt. És így 3-dik István Pápa' közbejárásával Desiderius a' Királyi méltóságot megnyerte. De a' hálaadatlan, esküvése ellen, ezért csak gonosz tettekkel fizetett. 3-dik István Pápa azon levelében, melyet Aistulf' halála után Pippinhez adott, így ír: „Nunc autem, Dei providentia — ordinatus „est Rex super Gentem Langobardorum Desiderius, vir „mitissimus, et in praesentia ipsius Folradi sub jure- „jurando pollicitus est, restituendum Beato Petro civi- „tates reliquas, Faventiam, Imolam et Ferrariam, cum „eorum finibus, simul etiam et Saltora et omnia ter- „ritoria; nec non et Ausimum, Anconam et Humanam „civitates, cum eorum territoriis: et postmodum per „Garinodum Ducem et Grimoaldum nobis reddendum „spopondit civitatem bonam (in margine: *Bononiam*) „cum finibus ejus et in pacis quiete cum eadem Dei „Ecclesia et nostro populo semper mansurum profes- „sus est, atque fidelem erga a Deo protectum Regnum „vestrum esse testatus est: et petiit nos, quatenus bo- „nitatem tuam deprecemur, ut cum eo et cuncta „Gente Langobardorum magnam pacis concordiam con- „firmare jubeas.” Lásd a' 8-dik Levelet Duchesne Ferrentznél: *Historiae Francorum Scriptores. T. 3. in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641.*

b) Desiderius már Pippin' élteben ezen birtokokat megtámadta és tüzzel 's vassal pusztította. Innét Pál Pápa Pippint kérte, hogy Desideriust zabolázzameg. Pippin' tekintete 's félelme őtet csak ugyan a' Római

Székkal meg is békeltette. Lásd Duchesne Ferentznél a' fennemlített helyen Pál Pápa' Leveleit a' 15-dik, 21-ik, 24-ik, 27-ik, 29-ik, 34-ik szám alatt.

Ádrián' kérése sikertelen nem maradt. Károly tüstént Desideriushoz Követeket küldött, kik által őtet kérte, hogy azon városokat, mellyeket elfoglalt, a' békesség' utján adná vissza és a' megsértett Rómaiaknak mindekben eleget tenne. Ezen kérését nagy ajándékoknak ígéretével támogatta. De se kéréssel, se ígérettel meg nem lágyíthatta Desiderius' kemény szívét. Errevalónézve öszszegyűjtván a' Frankok' seregeit a' Lángobárdusok' határi felé indult. Desiderius is egész táborával ugyan ezen határokon megjelent, mellyeket a' Lángobárdusok mindenféleképen megerősíteni törekedtek. Károly ismét Desideriushoz Követeket küldött és őtet kérte, hogy az ígért ajándékoknak elvételével az elfoglalt városokat adná vissza. De minden kérés haszontalan vala a' megátalkodottnál. Azonban Desiderius, minden várakozása ellen, Károlyban, Attyát halladó fiúra akadt, kiben a' kelő uj Dynásztia nőttön nőt 's annak Pippinben fakadó bimbója egészen kivirágzott. Midőn már a' két ellenséges tábor egymásnak szemközt állana, a' Lángobárdusok egyszerre rendkívül való félelemmel és rettegéssel eltelve éjszakának idején minden sátorikat és honvalóikat magok után hagyván, futásnak eredtek. Ezt a' Frankok' seregei látván utánok indultak és sokat közü-

lők megöltek. Desiderius a' Lángobárdusok' Nagyaival sebes futással Pápiába érkezett, hol is azokkal és a' Lángobárdus népnek sokaságával magát bétsukta, és a' Frankoknak való ellentállásra és a' város' védelmezésére ugyan azon várasnak falait megerősíteni iparkodott. Károly pedig az ő seregeivel Pápia alá jutván ezen várast minden részről bekerítette. Ezek után Károly Rómába ment, hol is Ádrián Pápa őtet kérte, hogy azon ígéretet, mellyet Attya Pippin, és ő maga Károly is testvérével Károlománnal és a' Frankok' Nagyaival Sz. Péternek, és 3-dik István Pápának tett, a' külömbféle Olasz Országi Tartományoknak és városoknak általadása eránt, mindenekben tellyesítené. Minekutána tehát azon ígéretet, melly Frantzia Országnak Carisiacus nevezetű helységében tétetett, magának felolvastatta volna, mindazok, a' mik ezen ígéret Ok-Levélben foglaltattak, neki és a' Frankok' Nagyainak, kik véle voltak, tetszettek. És azért Etherius Káplánya és Jegyzője által az előbbeni helyett más Ajándék Ók - Levelet iratott, mellyben Sz. Péternek több Tartományokat és városokat ajándékozott és azokat Ádrián Pápának általadni megígérte. Azután Károly ismét Rómából visszatérvén Pápia városát erős ostromlás után bevette 's egyszer'smind Desiderius Lángobárdusok' Királyát és mind azokat, kik ővele voltak, elfogta 's egész országát a' Lángobárdusoknak hatalma alá hajtotta. Mineku-

tána pedig mindeneket ditsóségesen elvégzett volna, Desideriust 's annak feleségét magával Frantzia Országba vitte. Így nőtt a' Frank hatalom Lángobárdia' düledékeivel. Lásd Anastasius Bibliothecariust *Ádrián Pápa' életében. Annales Francorum Tiliari ad A. 773. et 774. Annales Laureshamenses ad A. 773. et 774. Annales Fuldenses ad A. 773. et 774. Einhardi Annales ad A. 773. et 774. Pertznél T. Imo. Einhárdot Nagy Károly' életében. Pertznél T. 2-o Chronicon Moissiacense ad A. 773. et 774. Pertznél T. 1-o. Annales Franc. Loiseliani ad A. 773. et 774. Du Chesne Andrásnál: *Historiae Franc. Scriptores. T. 2-o in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1636. Annales Franc. Metenses ad A. 773. et 774. Annales Franc. Bertiniani ad A. 773. et 774. Duchesne Ferentznél: *Historiae Franc. Scriptores. T. 3-o in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641.***

Anastasius Bibliothecarius *Ádrián Pápa' életében* Nagy Károlynak Ajándékát így írja le:
 „Praenominatus Pontifex (Hadrianus) — cum
 „eodem Rege (Carolo) se ad loquendum con-
 „jungens (Romae) constanter eum deprecatus est,
 „atque admonuit, et paterno affectu adhortari
 „studuit, ut promissionem illam, quam ejus
 „sanctae memoriae genitor Pippinus Rex et ipse
 „praecellentissimus Carolus cum suo germano
 „Carolomano atque omnibus Judicibus Francis
 „fecerant Beato Petro et ejus Vicario sanctae
 „memoriae Domno Stephano juniori Papae,
 „quando in Franciam perrexit pro concedendis

„diversis civitatibus ac territoriis istius Ita-
 „liae provinciae et contradendis Beato Petro,
 „ejusque omnibus Vicariis in perpetuum possi-
 „dendis, adimpleret in omnibus, cumque ipsam
 „promissionem, quae in Francia in loco, qui
 „vocatur Carisiacus, facta est, sibi relegi fe-
 „cisset, complacuerunt illi et ejus Judicibus
 „omnia, quae ibidem erant adnexa et propria
 „voluntate, bono, ac libenti animo aliam do-
 „nationis promissionem ad instar anterioris,
 „ipse antedictus praecellentissimus et revera
 „Christianissimus Carolus Francorum Rex ascri-
 „bi jussit per Etherium religiosum ac pruden-
 „tissimum Capellanum et Notarium suum, ubi
 „concessit easdem civitates et territoria Beato
 „Petro easque praefato Pontifici contradi spo-
 „pondit, per designationem confinium: sicut in
 „eadem donatione continere monstratur, idest,
 „a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suria-
 „no, deinde in monte Bardone, idest, in Ver-
 „ceto, deinde in Parma, deinde in Rhegio et
 „exinde in Mantua, atque Monte Silicis, si-
 „mulque et universum Exarchatum Ravenna-
 „tium, sicut antiquitus erat, atque provincias
 „Venetiarum et Histriam, nec non et cunctum
 „Ducatum Spoletinum et Beneventanum. Facta
 „que eadem donatione et propria sua manu ipse
 „Christianissimus Francorum Rex eam corro-
 „borans universos Episcopos, Abbates, Duces
 „etiam et Graphones in ea adscribi fecit. Quam
 „prius super altare Beati Petri et postmodum

„intus in sancta ejus confessione ponentes, tam
 „ipse Francorum Rex tamque ejus Judices Bea-
 „to Petro et ejus Vicario sanctissimo Hadriano
 „Papae: sub terribili sacramento sese omnia
 „conservaturos, quae in eadem donatione conti-
 „nentur, promittentes, tradiderunt. Apparem
 „ipsius donationis per eundem Etherium ad-
 „scribi faciens ipse Christianissimus Rex Fran-
 „corum, intus super corpus Beati Petri, sub-
 „tus Evangelia, quae ibidem osculantur pro fir-
 „missima cautela et aeterna nominis sui, ac
 „regni Francorum memoria, propriis suis ma-
 „nibus posuit. Aliaque ejusdem donationis
 „exempla per Scriniarium hujus sanctae no-
 „strae Ecclesiae descripta ejus excellentia se-
 „cum deportavit”. a)

a) Sigonius Károly *Historiarum de Regno Italiae*
 libro 3-*io* p. 224 et s. (Caroli Sigonii *Operum* T. 2-*o*)
 igitur: Pontifex Carolus (Magnum) cum suis cleri mi-
 „litumque judicibus in Basilica Vaticana convenit, ro-
 „gavitque, ut sponsionem expleret, quam Pippinus Pa-
 „ter et ipse et Carlomanus frater cum omnibus judicibus
 „Franciae apud Carisiacum Stephano Pontifici fece-
 „rant. Qua re audita, Carolus ejus sponsionis recitari
 „tabulas jussit ac cognitae sine cunctatione ipse cum
 „judicibus suis probavit. Ea vero complexa est, ut
 „scripsimus, Exarchatum et Pentapolim. Quo facto Ite-
 „rio scribe suo praesenti mandavit, ut eam donatio-
 „nem nova altera cumlaret, nempe addens Corsicam,
 „Sardiniam, Siciliam, Territorium Sabinense, Duca-
 „tum Spoletanum, Tuscumque Longobardorum una cum
 „censu, qui quotannis pro his Ducatibus Regi Longo-

„bardorum persolvebatur, salva tamen super eosdem
 „Ducatus regia ditioe. Atque has donationis tabulas
 „sua, Episcoporum, Abbatum, Graphionumque suorum
 „manu subscriptas super Altare S. Petri et in Confes-
 „sione, ut testata sacratissimis monumentis essent, depo-
 „suit ac solemni se, suosque in eam rem jurejurando
 „devinxit, aliasque eodem exemplo per Apostolicum
 „Seriniarium descriptas secum deportavit. Hujus do-
 „nationis testis est Anastasius in Hadriano et Hadria-
 „nus ipse in Epistola ad Constantinum et Irenem Au-
 „gustos post missa, in qua haec verba sunt — Eadem
 „vero in tabulis Ludovici Caroli filii multo etiam aper-
 „tius repetuntur, ex quibus etiam intelligitur, Duca-
 „tum Tusciae Longobardorum complexum esse castrum
 „Felicetatis, Orbitum, Balneoregium, Ferenti castrum,
 „Viterbium, Marchiam Tuscanam, Populonium, Soa-
 „nam, et Rosellas.“

De ezen nagy Ajándékkal, melly majd
 egész Olasz Országot magában foglalta volna,
 a' Historia és a' régiségnek emlékei ellen-
 keznek:

1) Nagy Károly' Testamentoma. — Ezen
 Ajándékban Regium neveztetik; már pedig
 Nagy Károly a' Római Pápáknak Regiumot
 nem ajándékozta, mint ez kitetszik Nagy Ká-
 roly' Testamentomából, mellyben Regiumot
 Pippin fiának, és annak halálával Károly fiá-
 nak, hagyja. Tudniillik Nagy Károly a' Lán-
 gobárdusok' Országát Olasz Országban eltöröl-
 vén a' Lángobárdus Birtokokból az Olasz Or-
 szági Királyságot alkotta 's magát Olasz Or-
 szág' Királyának nevezte. Így Regium is
 ezen Olasz Ország' Királyságban vala. a)

a) Baluzius Istvánnál: *Capitularia Regum Francorum* — T. 1-o in fol. edit. Paris. a. 1780. column. 439. et seqq. ezeket olvassuk: „Capitulare „1-um anni 806. sive Charta divisionis regni Francorum inter Karolum, Pippinum et Ludovicum, „filios Karoli Magni Imperatoris.“ Ezen Capitulare így kezdődik: „In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Imperator Caesar Karolus Rex Francorum“ ’s a’ t. Ezen Capitulareban Cap. 2-do mondatik: „Italiam vero, quae et Langobardia dicitur — Pippino dilecto filio nostro“ (relinquo) Cap. 4-o pedig: „Si vero Karolo et Ludovico viventibus Pippinus debitum humanae sortis compleverit, „Karolus et Ludovicus dividant inter se regnum, „quod ille habuit, et haec divisio tali modo fiat, „ut ab ingressu Italiae per Augustam civitatem accipiat Karolus Eboreiam, Vercellas, Papiam, et „inde per Padum fluvium termino currente usque „ad fines Regensium et ipsam Regiam et civitatem „novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti „Petri.“ Midőn nekik ezen világos szavakat erőszakos magyarázással más értelemre tsavarni igyekeznek, hogy az igazság’ ellenére is mindeneket az ő ügyök’ támogatására kényszerítsenek, mi leszsz végtére a’ Historia’ Országában bátor az ilyen feldúlók előtt?

2) Első Lothárius’ törvénye a’ tudományok eránt. — Az említett Ajándékban Parma, és Mantua neveztetik; már pedig Nagy Károly a’ Római Pápáknak ezeket se ajándékozta, mint ezt láthatni Első Lothárius’ törvényéből a’ tudományok eránt. Ezen törvényben Első Lothárius az Olasz Országí Királyságnak várasai

a' Tudományok' kimiveltetésére ösztönözi és e' végre nyilvánvaló iskolákat állít fel. Ezen Olasz Országí Királyságnak várasai között pedig Pármát és Mantuát olvassuk. a)

a) Muratorius Lajos Antalnál : *Rerum Italicarum Scriptores Tomi 1-i Parte 2-a in fol. edit. Mediol. a. 1725.* olvassuk : „Additamenta ad Leges, sive Capitularia Lotharii 1. ex Codice MS. Cathedralis Mutinensis.“ Ezekben *Capitulo 6-o de Doctrina* mondattik : „De Doctrina vero, quae ob nimiam incuriam, atque ignaviam quorumque Praepositorum cunctis in locis est funditus exstincta, placuit, ut, sicut a nobis constitutum est, ita ab omnibus observetur. Videlicet ut ab his, qui nostra dispositione Artem docentes alios per loca denominata sunt constituti, maximum dent studium, qualiter sibi commissi Scholastici ita proficiant, atque doctrinae insistant, sicut praesens exposcit necessitas. Propter opportunitatem tamen omnium apta loca distincte ad hoc exercitium providimus, ut difficultas locorum longe positorum, ac paupertas nulli fieret excusatio. Id sunt. Primum in Papia convenient ad Dungallum de Mediolano, de Brixia, de Laude, de Bergamo, de Novaria, de Vercellis, de Artona, de Aquis, de Genua, de Hastate, de Cuma. In Eboreja ipse Episcopus hoc per se faciat. In Taurinis convenient de Vighintimilio, de Albegano, de Vadis, de Alba. In Cremona discant de Regia, de Placentia, de Parma, de Mutina. In Florentia de Tuscia resipisciant. In Firmo, de spoletinis civitatibus convenient. In Verona de Mantua, de Tridento. In Vincentia de Patavi, de Tarvisio, de Feltris, de Ceneta, de Asilo. Reliquae civitates Forum-Julii ad scholam concurrant.“

Továbbá szükséges észrevenni, hogy Anastasius Bibliothecariusnál *Ádrián Pápa' életében* a' fennemlített helyen az egész Tartományok az egyes javakkal, jövedelmekkel és jusokkal, mellyeket a' Római Pápák azokban birtak, feltseréltetnek. Így

1) Mondatik, hogy Nagy Károly Velentze és Hisztria Tartományokat a' Római Pápáknak ajándékozta, már pedig bizonyos, hogy ezen Tartományok még akkor a' Görögökhöz, azután pedig sok időig az Olasz Országi Királyok alatt az Olasz Országi Királysághoz tartoztak. Tehát Nagy Károly nem az egész Velentze és Hisztria Tartományokat ajándékozta a' Római Pápáknak, hanem csak némelly javakat, jövedelmeket és jusokat ezen Tartományokban, mint ez különösen Hisztriáról kitetszik Duchesne Ferentznél: *Historiae Francorum Scriptores. T. 3-io in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641. az 57-ik Levélből*, mellyben Ádrián Pápa Nagy Károlyhoz így ír: „Domno excellentissimo filio Carolo Regi „Francorum et Langobardorum, atque Patricio „Romanorum Adrianus Papa — Credimus, quod „jam ad vestrae — Excellentiae aures pervenit „de Episcopo Mauricio Histriensi, qualiter, dum „eum fidelem Beati Petri et nostrum cognovissent nefandissimi Graeci, qui in praedicto „ibidem territorio residebant Histriensi, et „dum per vestram Excellentiam dispositus fuit

„praenominatus Mauricius Episcopus, ut pensiones Beati Petri, quae in superius nominato territorio jacebant, exigeret et eas nobis dirigere deberet, zelo ducti tam praedicti Graeci, quamque ipsi Histrienses, ejus oculos eruerint, proponentes ei, ut quasi ipsum territorium Histriense vestrae sublimi excellentiae tradere debuisset". a)

a) Hihetőleg ezen javak, jövedelmek és jusok előbb a' Ravennai Exarchusé voltak, minthogy pedig Nagy Károly a' Ravennai Exarchatust a' Római Pápának ajándékozta, ezen haszonvételeit is az Exarchusnak azoknak adta.

2) Mondatik, hogy Nagy Károly az egész Beneventumi Hertzségséget a' Római Pápának ajándékozta, már pedig a' Beneventumi Hertzség sok időig az Olasz Országi Királyok alatt az Olasz Országi Királysághoz tartozott. Tehát Nagy Károly csak némelly városokat ezen Hertzségben ajándékozott a' Római Pápának, mint ez kitetszik Duchesne Ferentznél: *Historiae Francorum Scriptores. T. 3-io in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641.* — a' 81-ik Levélből, mellyben Ádrián Pápa Nagy Károlyhoz így ír: „Domno excellentissimo „filio nostroque spiritali compatri Carolo Regi „Francorum et Langobardorum, atque Patri- „cio Romanorum, Adrianus Papa — Et sicut „per anteriores nostras syllabas vestram po-

„poscimus regalem Potentiam, ita perficere
 „dignetur, uti denuo eos Missos suos dirigere
 „jubeat, qui nobis contradere debeant fines
 „Popolonienses, seu Rosellenses, sicut ex an-
 „tiquitus fuerunt. Nam ex parte nobis ex ip-
 „sis finibus non tradiderunt. Sed quaesumus,
 „ut vestrae regalis oblationis donatio fine tenus
 „maneant inconvulsa. Praesertim et partibus
 „Ducatus Beneventani idoneos dirigere digne-
 „tur Missos, qui nobis secundum vestram do-
 „nationem ipsas civitates sub integritate tra-
 „dere in omnibus valeant.” Ugyan Duchesne
 Ferentznél a' fennemlített helyen a' 86-ik Le-
 vélből, mellyben Ádrián Pápa Nagy Károlyhoz
 így ír: „Domno excellentissimo filio nostroque
 „spiritali compatri Carolo Regi Francorum et
 „Langobardorum atque Patricio Romanorum,
 „Adrianus Papa — Reperimus etiam in ipsis
 „vestris apicibus embolum de civitatibus in
 „partibus Beneventanis, quas Beato Petro Apo-
 „stolo et nobis devota obtulistis mente. De
 „Rosellis et de Populonio, Aruino Duci jussi-
 „stis, qualiter cum ceteris fidelibus vestris Mis-
 „sis, ita omnia complere debeat, sicut Deo pla-
 „ceat, et Beato Petro Apostolo. Et nos pro-
 „pterea in his pro vestra benevola Excellentia
 „non desinimus divinam exorare clementiam.
 „Sed quid Missis vestris contigit, vestra nolue-
 „runt adimplere de hujusmodi jussa, neque de
 „Rosellis et Populonio, neque partibus Bene-
 „ventanis. Unde Crescentem et Adrianum Du-

„ces cum fidelissimis Missis vestris, in parti-
 „bus Beneventanis direximus, vestra regalia
 „suscipientes vota. Sed nulla alia illis tradere
 „voluerunt, nisi Episcopia, Monasteria et cur-
 „tes publicas, simul claves de civitatibus sine
 „hominibus et ipsi homines in eorum potestate
 „introeuntes et exeuntes manent. Et quo-
 „modo nos sine hominibus civitates illas ha-
 „bere potuerimus, si habitatores earum adver-
 „sus eas machinarentur? Nos quippe in eorum
 „libertate permanentes, sicut ceteras civitates
 „in partibus Tusciae donis vestris regere et
 „gubernare eos cupimus omnem eorum haben-
 „tes legem. Unde petimus vestram Excellen-
 „tiam, ut nullus hominum sit, qui vestra sa-
 „cra vota impedire valeat.” Ismét Duchesne
 Ferentznél a' fennemlített helyen a' 90- dik
 Levélből, mellyben Ádrián Pápa Nagy Károly-
 hoz így ír: „Domno excellentissimo filio,
 „nostroque spiritali compatri Carolo Regi Fran-
 „corum et Langobardorum, atque Patricio Ro-
 „manorum, Adrianus Papa — Sed in hoc mi-
 „nime vestra — Excellentia considerare de-
 „beat, quod pro nostra aviditate ipsas civita-
 „tes acquirendum, quas Beato Petro Apostolo
 „et nobis condonastis (in Benevento) talia
 „vobis insinuare studuimus. — Quapropter
 „magnopere poscentes vestram clementissimam
 „regalem benevolentiam, quaesumus, ut pro
 „amore — Beati Petri — nostraque in Christo
 „spiritali paterna dilectione, clariter atque spe-

„cialiter per vestros regales honorabiles apices
 „Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo
 „modo ad vos remeare audeant, nisi prius sub
 „integritate civitates in partibus Beneventanis
 „sicut eas per vestram sacram oblationem
 „Beato Petro Apostolo et nobis contulistis in
 „omnibus contradere valeant, et justitias de
 „Populonio et Rosellis nobis facere sub integri-
 „tate studeant. Quia sunt alii ex Missis vestris,
 „qui contemnere moliuntur et foedare vestram
 „sacram oblationem. Sed sicut in partibus Tu-
 „sciae civitates, idest, Suanam, Tuscanam,
 „Biternum et Balneum Regis ceterasque civita-
 „tes, cum finibus et territoriis eorum, Beato
 „Petro offerentes condonastis, ita in eo modo
 „civitates in partibus Beneventanis contradere
 „nobis protinus faciatis, ut dum Missi vestri
 „vestros susceperint regales firmissimos affa-
 „tus, sine qualibet interposita dilatione nobis
 „eas contradere sub integritate valeant, ut
 „nullus sit, qui possit extinguere vestrum illi-
 „batum sacrificium.”

Sőt a' mit Nagy Károly a' Római Pápáknak
 valóságosan ajándékozott is, egészen birtokok-
 ba nem jutott, vagy abból részszerént akár ho-
 gyan ismét kiesett. Így Nagy Károly a' Spole-
 tumi Hertzegeget a' Római Pápáknak ajándé-
 kozta, mint ez kitetszik Duchesne Ferentz-
 nél: *Historiae Francorum Scriptores. T. 3. in*
fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641. az 58-ik Levél-
 ből, mellyben Ádrián Pápa Nagy Károlyhoz

igy ír: „Domno excellentissimo filio Carolo „Regi Francorum et Langobardorum, atque Patri-
„tricio Romanorum, Adrianus Papa — quia
„et ipsum Spoletinum Ducatum vos praesentia-
„liter obtulistis protectori vestro Beato Petro
„principi Apostolorum per nostram mediocri-
„tatem, pro animae vestrae mercede.“ Már
pedig a' Spoletumi hertzezség Első Lotharius
alatt az Olasz Országi Királysághoz tartozott,
mint fellebb láttuk.

Tehát Anastasius Bibliothecariusnak fellebb előadott helye, mellyben Nagy Károlynak ajándéka iratik le, hozzáadás által megvan rontva. Innét, valamint Pippin' Ajándékáról, úgy Nagy Károlyéről is a' tudós Férfiak között, kiknek egy része a' Pápa', más része pedig a' Tsászár' jusait védelmezi, nagy vita vagyon. Ha Nagy Károlynak Ajándék Ok-Levele megvolna, a' dolog semmi kétséget sem szenvedne. a)

a) Muratorius Lajos Antal: *Antiquitates Italicae mediæ ævi* — T. 1-o in fol. edit. Mediæ. a. 1738. *Dissertat.* 2-a — így ír: „Itaque eas duntaxat Aemiliae „ac Flaminiae civitates Pippinus et Carolus Ecclesiae „Romanae dono dederunt, quibus Graeci imperaverant „usque ad tempora Liutprandi et quae tunc Exarchatum constituebant. Et quamvis idem Liutprandus, Aistulphus, ac Desiderius Bononiam, Forum Corneliæ ac alia loca ex eodem Exarchatu ademissent, antiquos „tamen fines restitutos Franci Reges voluere, hoc est „fluvium Samodiam inter Bononienses ac Mutinenses

„decurrentem.“ Moshemius János Lőrincz pedig ezen munkájában: *Institutionum Historiae Ecclesiasticae antiquae et recentioris — editio altera in 4-o Helmstadii a. 1764. a' 263-ik és következő lapon így szól:*
 „Quaenam vero hae partes essent Italiae, quas Carolus muneri parentis addidit, valde hodie obscurum et incertum est.“ alatt pedig az *e)* jegyzésben mondja:
 „De amplitudine ac finibus novae donationis Caroli M. aequae fortiter certatur inter amicos Pontificis et Imperatorum, atque de munere Pippini. Qui Romani Pontificis causam agunt, contendunt, Corsicam, Sardiniam, Siciliam, Tractum Sabinensem, Ducatum Spoletanum et multa praeter haec alia S. Petro a religiosissimo Carolo donata esse. Sed qui jura Imperatorum tuentur, quantum possunt, munificentiam Caroli extenuant, arctosque limites novo huic dono ponunt. Legi possunt hac de re, qui nostro seculo de jure Imperatorum et Pontificum in Comachium, Florentiam, Parmam, Placentiam libros ediderunt, et praeter ceteros Berrettus in pererudita *Diss. Chorographica de Italia mediæ aevi. f. 33 s.* Partium studium, nisi me fallit opinio, disputantes impedit, quo minus semper verum videant. Et facillimus est in ejusmodi rebus longa nocte involutis lapsus.“

Különös, hogy se Pippin', se Nagy Károly' Ajándékában Roma nem neveztetik. Ennek ez az oka; mert Pippin és Nagy Károly a' Romai Pápáknak mást nem ajándékoztak, mint a' mit a' Lángobárdusoktól fegyverrel elfoglaltak, következőképpen hadi igaz szerint (*jure belli*) birtak. Mivel pedig Roma a' Lángobárdusok' kezében nem volt, azt Pippin és Nagy Károly azoktól vissza nem

foglalták és így hadi igaz szerint sem birták. Errevalónézve Roma még tovább is a' Görög Tsászárok' birtokában maradt *a*). Mindazonáltal a' Görög Tsászárok' tekintete és hatalma Romában napról napra kisebb lett, míg végre Nagy Károlynak Tsászárságra lett emeltetése által egészen elenyészett. Ekkor már nyilván a' fő hatalom (*dominium directum*) Romában Nagy Károly és a' többi Frankok' Királyai, mint Romai Tsászárok mellett, a' haszonvétel pedig (*dominium utile*) a' kisebb hatalommal 3-ik Leo és a' következő Romai Pápák mellett kezdett lenni *b*). Így jutott Roma Nagy Károly' egyetértésével a' Romai Pápák' birtokába *c*). Erre több környülállások folytak össze:

a) Roma az Exarchatushoz nem tartozott és különös Hertzegség volt. Marca *De concordia Sacerdotii et Imperii* l. 3. c. 10. mondja: „observandum est, „evocatos a Narsete Longobardos in Italiam a Gothis „ereptam et imperio restitutam irrupisse Alboino duce „adeo felicibus auspiciis, ut regnum in Transpadanis „regionibus regiamque Ticini (Papiae) constituerent. „Fama gentis concussus Imperator Justinus 2. Longinum Exarchi titulo ornatum mittit a. 569. qui hostium impetum exciperet et Italiae statum ordinaret. „Ille praesidia in praecipuis civitatibus constituit sub „Praefectorum imperio; qui relictis veteri Correctorum, „Comitum, Praesidum, et si qua alia esset, appellatione, Duces militari nomine dicerentur, et ab „Exarcho penderent, qui Ravennae sedem suam collo-

„caverat. Hinc Roma, Neapolis, Beneventum, Spole-
tum Duces suos acceperunt.“

b) Marca *De Concordia Sacerdotii et Imperii*
l. 3. c. 11. mondja; „Nullus Pontificum ante Leonem
„3-ium *Dominus Noster* inscriptus est — Post illum
„eo titulo in scriptis et in acclamationibus Pontifices
„*Domini Nostri* apud Romanos audire coeperunt. Ad
„perpetuam hujus rei memoriam numisma quoque cu-
„sum est; in cujus altera facie simulacrum Petri cum
„clavibus humero impositis, in aversa haec inscriptio
„expressa est, *D. N. Leoni Papae*. — *Dominus* quo-
que dicitur Carolus in hac inscriptione.“

c) Müller a' Németek' legnagjobb Historicus a
eme' nevetlen munkátskájában: *Reisen der Päbste A.*
1782 így ír: „seit jenem Sieg der Horatier über Alba,
„waren die Könige von Rom, alsdann Senat und Volk,
„hierauf die Caesarn, und als alles untergieng, die
„Priester und Laien, der Adel und Pöbel dieser aufferor-
„dentlichen Stadt mit gleicher Herrschbegierde begeistert.
„Es können die sieben Hügel sich noch mehr erniedrigen,
„St. Peters wunderbarer Bau mag einst in Trümmer
„fallen, der große Obelisk in Staub und Splitter bre-
„chen, Rom, so lang Rom ist, wird wollen herrschen,
„und was man ohne Unterlaß will, das geschieht.“

1. Már maga a' Pápa név a' Romaiaknál
nagy tiszteletben volt. Ezen nevet a' vele je-
lentett felséges hivatal 's ama' sok nagy Fér-
fiak, kik az Apostoli Széken ültek, különö-
sen felszentelték.

2) A' Romai Pápák az inséges időkben
Romának védelmezői 's megmentői voltak.
Nagy Leo előtt Attila szelídül, Genserik
mérsékli haragját. A' Romai Pápák' [kérésére

a' Frank áhítatosság megindul, Romának a' Langobárdusok ellen szabadító kezét nyújtja, Aistulf' és Desiderius' gőgét megtöri. A' Római Pápák nélkül Roma már lenni megszűnt volna. a)

a) Müller a' fennemlített munkátskájában így ír: „Als die Kaiser im Schooß der Weichlichkeit, Rom, ihres Zepters, und ihrer selbst vergassen, war die Stadt Rom dem Pabst ihre Erhaltung schuldig — Der Pabst Leo nahm den Bischofstab in seine Hand, und wagte sich in das Hunnische Lager. Er brachte rührende Vorstellungen für den König (Attila) und Geschenke für seinen Rath. Es wurde gesagt und geglaubt, Rom, von Gott beschirmt, könne nicht ungestraft eingenommen werden; Marich habe dieses weiland erfahren, als er diese Eroberung wenige Tage überlebt; Athaulf sey in der Blüthe seiner Waffen gefallen. Also wurde Rom durch Leo gerettet. — Eben dieser Pabst beschirmte sie (Rom) wider die Flammen Genserichs — Wenn die natürliche Billigkeit entscheiden kann, so ist wahrlich der Pabst mit Recht Herr von Rom, denn ohne ihn wäre Rom nicht mehr vorhanden.“ Johann Gottfried Herder ezen tizimű munkájában: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 4-ter Theil, Riga und Leipzig 1792.“ A' 250-ik és a' következendő lapon így ír: „Nachdem der Kaiser Italien verlassen, als das Reich getheilt, von Barbaren überschwenmt, Rom mehrmals erobert und geplündert ward: da hatte mehr als Einmahl sein Bischof Gelegenheit, auch sein Erretter zu werden. Er ward der verlassenen Königsstadt Vater; und die Barbaren, die die Herrlichkeit Roms verehrten, scheueten desselben obersten Priester. Attila zog zurück: Geiserich gab nach: ergrimnte Longobardische Könige warfen sich, noch ehe er Roms Herr

'war, vor ihm nieder.'" Efféle ajkokról, midőn a' Romai Pápa' érdemeiről van szó, tsak tiszta igazság folyhat, mellynek olly nagy az ereje, hogy sokszor az ellenséges lelkeket is megismérésére és megvallására mintegy kényszeríti. Tehát Pápa nélkül Roma már nem volna. Hitték volna é ezt ama' kevély félvilág' Urai, kiknek kardjok és tűzők a' Keresztények' üldözésében hajdan kifáradott, hogy majd épen ezen ötlők annyira megvettetett 's sanyargattatott nyájnak Fő-Pásztorai lesznek büszke városoknak nagy lelkű megtartóji?

3) A' Görög Tsászárok' uralkodása, melly a' szent képek' ostromlása által az igaz hitűeket maga ellen felháborította, és gyengesége 's restsége miatt a' veszedelmekben Romát önnön sorsára hagyta, a' Romaiak előtt utálatos vala, és így annál inkább hódoltak szabadítóik alá, 's következendőképen, valamint a' Frankok' Királyai, ugy a' Romai Pápák alá.

4) Pippin és Nagy Károly a' Romai Pápákat Romai Patrítziusokká tették, és evvel azoknak hatalmát Romában igen felemelték, mint azokból, a' miket alább a' Romai Patrítziusokról mondandunk, ki fog tetszeni.

5) Mivel Pippin és Nagy Károly a' Rávennai Exarchatust a' Romai Pápának ajánlékozták, a' Romai Pápák nem kételkedtek, hogy a' Ravennai Exarchusoknak minden hatalmok őreájok szállott, már pedig a' Ravennai Exarchusok Romának is parantsoltak, tehát a' Romai Pápák a' Ravennai Exarchusok-

nak ezen hatalmokat is magoknak tulajdonították.

A' mi indító okait illeti ezen Ajándék-
nak, melyet Nagy Károly a' Romai Széknek
adott: Ádrián Pápa Nagy Károlyt ezen ada-
kozásra Nagy Konstantin Tsászár' példájával
ösztönözte, és azon nagy Ajándékról, mely
Nagy Konstantinnak tulajdoníttatott, elég vi-
lágos említést tett. Tehát ama' Nagy Kon-
stantin' neve alatt költött hires Ajándék Ok-Le-
vél már akkor isméretes volt. Igen em-
lékezetesek Ádrián Pápa' szavai Nagy Ká-
rolyhoz írt Levelében Duchesne Ferentznél:
Historiae Francorum Scriptores. T. 3-io in fol.
edit. Lutet. Paris a. 1641. a' 49-ik Levél-
ben: „Domno Excellentissimo filio Carolo Re-
„gi Francorum et Langobardorum, atque Pa-
„tricio Romanorum, Adrianus Papa — Et si-
„cut temporibus Beati Sylvestri Romani Pon-
„tificis, a sanctae recordationis piissimo Con-
„stantino Magno Imperatore, per ejus largita-
„tem sancta Dei Catholica et Apostolica Roma-
„na Ecclesia elevata atque exaltata est, et po-
„testatem in his Hesperiae partibus largiri di-
„gnatus est: ita et in his vestris felicissimis
„temporibus atque nostris sancta Dei Eccle-
„sia, idest, Beati Petri Apostoli, germinet at-
„que exultet et amplius atque amplius exalta-
„ta permaneat, ut omnes Gentes, quae haec
„audierint, edicere valeant: Domine salvum fac
„Regem et exaudi nos in die, qua invocaveri-

„mus te (Psal. 19). Quia ecce novus Christia-
 „nissimus Dei Constantinus Imperator his tem-
 „poribus surrexit, per quem omnia Deus san-
 „ctae suae Ecclesiae, Beatorum Apostolorum
 „Principis Petri, largiri dignatus est. Sed
 „et cuncta alia, quae per diversos Impera-
 „tores, Patricios etiam et alios Deum ti-
 „mentes, pro eorum animae mercede, et ve-
 „nia delictorum in partibus Tusciae, Spoletto,
 „seu Benevento, atque Corsica, simul et Sa-
 „vinensi patrimonio, Beato Petro Apostolo,
 „sanctaeque Dei et Apostolicae Romanae Eccle-
 „siae concessa sunt, et per nefandam Gentem
 „Langobardorum per annorum spatia abstra-
 „cta atque ablata sunt, vestris temporibus re-
 „stituantur. Unde et plures donationes in sa-
 „cro nostro scrinio Lateranensi reconditas ha-
 „bemus, tamen et pro satisfactione Christia-
 „nissimi Regni vestri, per jam fatos viros,
 „ad demonstrandum eas vobis, direximus:
 „et pro hoc petimus eximiam Praecellentiam
 „vestram, ut in integro ipsa patrimonia Beato
 „Petro et nobis restituere jubeatis.“

Ádrián Pápa mondja, hogy ezt az Aján-
 dékot Nagy Károly büneinek botsánatjáért tet-
 te. Tudniillik Ádrián Pápa Nagy Károlyhoz
 irt Levelében, melly Duchesne Ferentznél:
 „*Historiae Francorum Scriptores. T. 3-io in*
fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641. a' 92-ik szám
alatt találtatik, így szól: „Venientes quippe
„ad nos de Capua, quam Beato Petro Aposto-

„Ilorum Principi, *pro mercede animae vestrae*,
 „atque sempiterna memoria, cum ceteris
 „civitatis, obtulistis.“ Hogy Nagy Károly
 Ajándék' Ok-Levelében ezt az okát tette
 ki adakozásának, igen hihető. De a' ki
 Nagy Károlyt és az akkori időnek Historiáját
 ismeri, meg nem fogja engedni, hogy őtet
 azon bőkezűsége tsak egyedül ez az ok in-
 dította. Más okai is voltak. Tudniillik ezen
 adakozás által a' Napnyugoti Tsászári méltó-
 ságra akart magának utat tsinálni, mellyre vá-
 gyott az ő ismért ditsóság' és uralkodás' ki-
 vánsága, de a' mellyet még is, a' mint azon
 idők ugy hozták magokkal, alig nyerhetett
 volna meg betsületesen a' Romai Pápa' tekin-
 tete és segítsége nélkül. Kétség kívül ezt a'
 nagy ideát régen forgatta eszében, melly ta-
 lán már Attya Pippin' lelkébe is ötlött. Azon-
 ban a' nagy dolgot hallasztani az idők javas-
 lották. De midőn Irene ült a' Görög thronu-
 son, és őbenne gyűlöletes volt az aszszonyi or-
 száglás, mellynek zablját az indulatok tar-
 tották, Nagy Károly 800-ik esztendőben nagy
 szándékát végrehajtani nem kételkedett. Mi-
 kor ezen esztendőben Romába jött, 3-ik Leo
 Pápa, az ő szándékát tudván, a' Romai né-
 pet felindította, hogy őtet Napnyugoti Tsászár-
 nak választaná és kikiáltaná a). Végtere Nagy
 Károly említett ajándéka által a' Romai Pá-
 pát nagyobb hatalomra és tekintetre akarta
 emelni, hogy így abban az ő Olasz Országi

új birodalmának, melly a' Lángobárdus Országnak hamvain emelkedett, erősebb oszlopot támaszszon. 3-ik Leo Pápa is, midőn Nagy Károlyt Napnyugoti Tsászárságra segéllette, leginkább az Anyaszentegyház 's a' Római Szék' haszna' tekintetéből kívánta azon köteleket, mellyekkel azok Pippin' és Nagy Károly' házához kaptsolva volnának, még szorosabban összehuzni, minthogy ekképen ezen virágzó ház előszer is a' Királyi, azután pedig a' Tsászári méltóságot is a' Római Széknek köszönné. Két Koloszsusz nőtt egymás mellett, egyik a' másiknak emelkedését, 's erősségét segítette, hogy egyik a' másikat támogassa.

a) A' Napnyugoti Birodalom a' népek' költözésében egy ideig is alig tarthatta fel erőszakos létét. Végre a' Napnyugoti Tsászárok, a' sok inségeknek, 's tulajdon gyengeségeiknek, hibáiknak, és vétkeiknek szánakodásra méltó nyomoreki, Romulus Augustulusban 476-ik esztendőben megszűntek. A' barbarus népek a' Napnyugoti Birodalomhoz tartozó tartományokat elfoglalták, és azokból új Országokat állítottak. Olaszországban a' Herulusok, Gothusok, és Lángobárdusok váltva uralkodtak. Így tehát a' Napnyugoti Birodalom eldült és feküdt, míg Nagy Károly a' fekvő és darabokra tördelt régi Koloszsuszt gigási erővel nagy részint ismét felemelte és egy egészszé tette 's a' Tsászári névnek régi fényét vissza adta. Anastasius Bibliothecarius 3-ik Leo Pápa' életében erről így ír: „Post haec adveniente die natali „Domini nostri Jesu Christi, in jam dicta Basilica Bea-

„ti Petri Apostoli omnes iterum congregati sunt et tunc
 „venerabilis almficus Pontifex manibus suis propriis
 „pretiosissima corona coronavit eum. Tunc univer-
 „si fideles Romani videntes tantam defensionem et dile-
 „ctionem, quam erga sanctam Romanam Ecclesiam et ejus
 „Vicarium habuit, unanimiter altisona voce Dei nutu
 „atque Beati Petri clavigeri regni coelorum exclama-
 „verunt: *Carolo piissimo Augusto a Deo Coronato,*
 „*magno, pacifico Imperatori, vita et victoria. Ante*
 „*sacram confessionem Beati Petri Apostoli plures San-*
 „*ctos invocantes, tres dictum est, et ab omnibus*
 „*constitutus est Imperator Romanorum. Illico san-*
 „*ctissimus Antistes et Pontifex unxit oleo sancto Ca-*
 „*rolum et Excellentissimum filium ejus Regem in ipso*
 „*die natalis Domini nostri Jesu Christi.*“ *cf. Annales*
 „*Laureshamenses ad A. 801. Enhardi Fuldensis An-*
 „*nales ad A. 799. 800. 801. Einhardi Annales ad A.*
 „*799. 800. 801. Pertznél T. 1-o Annales Francorum*
 „*Mettenses ad A. 799. 800. 801. Duchesne Ferentznél:*
 „*Historiae Fruncorum Scriptores — T. 3-io in fol.*
 „*edit. Lutet. Paris. a. 1641. Annales Francorum Ber-*
 „*tiniani ad A. 799. 800. 801. Duchesne Ferentznél*
 „*a' fennemlített helyen.*“

Marca *De Concordia Sacerdotii et Imperii* l. 3. c.
 11. mondja: „Quaeri solet magna contentione, quis
 „imperium Carolo contulerit. Duobus verbis Anasta-
 „sius eam controversiam dirimit: *Ab omnibus constitu-*
 „*tus est Imperator Romanorum.* Sane, ut diffitendum
 „non est, tanti momenti negotium sine consensu po-
 „puli Romani, cujus maxime intererat, confici non
 „debuisset, ita negari non potest, quin praecipuae par-
 „tes essent Romani Pontificis; non solum ratione un-
 „ctionis et sacrae inaugurationis, sed etiam ratione
 „novae auctoritatis, quae tunc Carolo conferebatur.

„Itaque vere dici potest, Leonem 3. contulisse digni-
 „tatem imperatoriam Carolo: quam non instituit de
 „novo, sed jure supremi dominii, quod Romae obtine-
 „bat, in ruderibus antiquae urbis latentem restau-
 „ravit.

És így ekkor, mikor a' Romaiak Nagy
 Károlyt Tsászárnak kikiáltották, nyilván kije-
 lentették, hogy a' Görög Tsászárt többé Urok-
 nak meg nem isméri. Ezen okból írta Theo-
 phanes, hogy ettől az időtől fogva Roma a'
 Frankok' hatalmába jutott. a) Im' Theopha-
 nes' szavai in *Chronographia* a' Byzántziai His-
 toriának Írói között: „Ο' (Leo Pápa) δὲ προσ-
 „φυγὼν τῷ ῥηγὶ τῶν φραγγων κατέβη ἡμίνατο τὴν
 „ἐχθρὸς πικρῶς, καὶ πάλιν κατέβησεν αὐτὸν εἰς τὸν
 „ἰδίον θρόνον, γενομένης τῆς Ρώμης ἀπ' ἐκείνης καιρῶς
 „ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν φράγγων. ὁ δὲ τὸν κατέβησεν
 „ἀμειβόμενος, ἔξεψεν αὐτὸν εἰς βασιλέα Ρωμαίων.“
 „az az: „Leo Pápa pedig a' Frankok' Királyá-
 „hoz Károlyhoz folyamedván, megbosszulta
 „(Károly) az ellenségeket (Leo Pápa' ellensé-
 „geit) keményen és ismét vissza állította őtet
 „(Leo Pápát) tulajdon thronusába, azon időtől
 „fogva lévén Roma a' Frankok' hatalma alatt.
 „Az (Leo Pápa) pedig Károlynak vissza szol-
 „gálván (segítségét) a' Romaiak' Királyává
 „(Tsászárává) koronázta őtet.“ b)

a) Schroeckh János Mátyás: *Christliche Kirchen-
 „geschichte — 19ter Theil. Leipzig 1794.* az 568-ik és köv.
 lapokon mondja: „Vielleicht ist aber schon mit dem
 „Untergange des Erarchats die Oberherrschaft der Grie-

„Mischen Kaiser über Rom erloschen, und die Regierung
 „der Römischen Bischöfe daselbst an ihre Stelle getreten.
 „Dieses hat Anton Vagi (Crit. in Annal. Baron. ad a.
 „755. n. 6) wirklich behauptet, und nach ihm Franz Vagi
 „(Breviar. gest. Pontiff. p. 303) zu bestätigen gesucht.
 „Ueberhaupt ist die Verfassung, in welcher sich Rom
 „und seine Bischöfe von dieser Zeit an befunden haben,
 „so verwickelt, und zweydeutig, daß darüber mancherley
 „Meinungen und Muthmaßungen vorgebracht worden
 „sind. Die königliche Akademie der Wissenschaften zu
 „Berlin legte daher den Gelehrten folgende drey Preis-
 „fragen vor: „Wenn hat die höchste Gewalt der Kaiser
 „über Rom gänzlich aufgehört? Welche Regierungsart
 „haben die Römer um diese Zeit gehabt? zu welcher Zeit
 „wurde die Oberherrschaft der Päpste über Rom gegrün-
 „det? Den Preis in der Beantwortung derselben sprach
 „die Akademie im Jahr 1764. dem Herrn Franz Sabbas-
 „thier Professor am Gymnasium zu Chalons an der Mar-
 „ne, und Untersekretär der dortigen gelehrten Gesell-
 „schaft, zu. Seine Schrift wurde nebst einer andern,
 „welche ihr nach dem Urtheil der Akademie am Werthe
 „sehr nahe kam, zu Berlin im gedachten Jahre auf 98
 „Quartseiten, beyde Französisch, abgedruckt. Hr. Sabbas-
 „thier veranstaltete im folgenden Jahre eine etwas ver-
 „besserte und vermehrte Ausgabe seiner Abhandlung in
 „Haag, auf 164. Seiten in Oktav, unter der Aufschrift:
 „Essai historique — critique sur l' origine de la
 „puissance temporelle des Papes. Der Verfasser der
 „zweyten Schrift aber, Hr. Johann Rudolf Becker, Li-
 „centiat der Rechte zu Lübeck, gab sie daselbst im Jahr
 „1769. von neuem auf 84. S. in 8. mit beträchtlichen
 „Zusätzen heraus, in welchen er die Gründe darlegte,
 „warum er von einigen Meinungen des erstern Gelehrten
 „abgehe. Beyde haben sehr wohl — bewiesen, daß die
 „Oberherrschaft der Kaiser zu Rom mit Pippins Schen-

„kung nicht aufgehört habe. — Becker nimmt es als gewiß
 „an, — daß durch Pippins Schenkung die Rechte und
 „Befugnisse, welche vorher den Erarchen zukamen, mit-
 „hin auch die oberste Gerichtsbarkeit über Rom in
 „Nahmen des Kaisers, jetzt auf den Römischen Bischof
 „gebracht worden wären; ohne daß dieser dadurch von
 „dem Kaiser unabhängiger geworden sey, als es ehemals
 „der Erarch war.“

b) Mivel előbb Hilderik Zachariás és 3-ik István Pápának tekintetéből a' Királyságból letéttetett és Pippin a' Királyságra emeltetett, utóbb pedig a' Nappnyugoti Birodalom 3-ik Leo Pápa által a' Görögöktől a' Frankokra és Károly Frankok' Királyára által vitetett, innét nékik állítják, hogy a' Romai Pápának hatalma vagyon, az uralkodó Fejedelmeket letenni, és a' Birodalmakat 's Országokat másoknak adni. Erre rövid a' felelet, tudniillik, mint a' Deák közmondás tartja: *Facta non probant jura.*

Már lássuk, minémű költsönös összzekötetések, jusok és kötelességek eredtek ama' Pippinnek és Nagy Károlynak Ajándékiból. Ha Pippinnek és Nagy Károlynak Ajándék Ok-Levelei megvolnának, könnyen hihető, hogy mind ezekre bővebb világosság terjedne. Emez Ok-Leveleknek fogytatkozásában pedig tsak azokból, miket ezen Ok-Leveleknek 's ezek által megerősítetett frigynek következéseiben szemlélünk, szükség e' dolgokról értekeznünk. És ugyan

1) 3-ik István Pápa és a' Romaiak Pippint és az ő fiait Romai Patrítiusokká a) tették. Igy p. o. Duchesne Ferentznél: *Historiae Fran-*

corum Scriptores T. 3-io in fol. edit. Lutet. Paris. a. 1641. a' 4-ik Levelet 3-ik István Pápa így kezdi: „Domnis excellentissimis Pipino, Carolo et Carlomanno tribus Regibus „et nostris Romanor. Patriciis — Stephanus „Papa.“ etc. vagy Baluzius Istvánnál: Capitularia Regum Francorum T. 1-o in fol. edit. „Paris. a. 1780. column. 193. et s. Nagy Károly azon Levelét, melyet 774-ik esztendőben a' Lángobárdok és Szászokon vett győzedelme után Offához Mertziusok' Királyához adott, így kezdi: „Karolus, gratia Dei Rex Francorum et Longobardorum et Patricius Romanorum, viro venerando et fratri carissimo Offa- no, Merciorum Regi, salutem, honorem et „amorem.“

a) Dufresne Károly *Glossariumában Patricius* szó alatt mondja: „Dignitas a Constantino M. instituta — „quae caeteras anteibat, etiam Praefectos — Praetorio. „— Patriciatus dignitatis formulam descripsit Senator „lib. 5. Epist. 2. ex qua observare est (hanc dignita- „tem uni tantum cedere fulgori, hoc est, Consulatui —) „— Patriciatus dignitatem ut eminentissimam Regibus „ac Principibus exteris, ab Augustis Byzantinis saepe „delatam legimus; sed maxime iis, qui Constanti- „nopolim concedebant, vel sedibus suis depulsi ad „Imperatores confugiebant, ut Theodorico Gothorum „Regi, et Odoacro, a Zenone, apud Procop. l. 1. de „Bello Goth. c. 1. l. 2. c. 6. et Malchum in Excer- „ptis p. 94. — Bologudae et Gylae Turcorum seu Hun- „garorum Ducibus a Constantino Porphyrogenito, „apud Zonaram p. 155. et Scylitzem p. 636. — Neque

„alii fuere *Patricii Romanorum*, quam *Praefecti Roma-*
 „nae urbis: quam quidem dignitatem, postquam sese
 „a Graecanici Imperii jugo subduxere, Longobardis
 „etiam devictis et superatis, Pippino primum, deinde
 „Carolo M. et Carolomanno Romani ipsi adscripsere.
 „— Sed coronato] a Leone 3. Papa eodem Carolo,
 „ablato *Patricii nomine*, *Imperator et Augustus ap-*
 „pellatus est, ut habent Annales Francorum ann. 801.
 „Atque abstinuere deinceps hocce titulo gentis Fran-
 „cicae Augusti, ut qui Imperatoriae dignitatis longe
 „eminentiori obscuraretur, eoque ipso Romae impe-
 „rarent; tametsi in aliquot veteribus Tabulis sub eodem
 „Carolo tum Imper. in adscriptis annis, *Rex Longo-*
 „bardorum et *Patricius Romanorum* adhuc indigite-
 „tur apud Mabillonium to. 5. vitar. SS. Ord. S. Bene-
 „dicti p. 88. 89. Quippe *Patriciatus Romanorum* intel-
 „ligendus proprie de urbis Romae vel etiam Italiae
 „Praefectura, quae, a *Patriciis*, uti diximus, regi
 „solebat, — Non mirum igitur, si Carolus Imperator
 „factus a *Patricii* titulo abstinuit, cum *Patriciatus*
 „dignitas fuerit Imperatoriae subdita: non quod idem
 „Carolus Imperatori Constantinopolitano, ea ultro ac-
 „cepta, sese ei obnoxium reddiderit, cum contra, sum-
 „mo Pontifice id enixius postulante, hanc arripuerit,
 „ut et Romam et Italicas provincias, cum adversus
 „Graecos, quibus Romana tum Ecclesia secesserat,
 „tum etiam Longobardos, qui eam acrius infestabant,
 „tutaretur, idque obiret munus, quod ipsi Italiae *Pa-*
 „tricii, seu Praefecti, qui ab Imperatore Constanti-
 „nopolitano mittebantur, — non alia indubie fuit *Pa-*
 „tricii Romae dignitas a praefectura urbis et circum-
 „jacentium regionum, quam ultro Pippino, Caroloman-
 „no et Carolo M. concessere Romani, ut essent, qui
 „eos regerent, et tutarentur: unde *Patricii et Defen-*
 „sores Romanorum ii conjunctim vulgo appellati. An-

„nales Francorum Metenses an. 773. — In Capitulari
 „1. an. 769. et Aquisgr. an. 789. Carolus M. inscribi-
 „tur *Rex, Regnique Francorum rector et devotus S.*
Ecclesiae defensor atque adiutor in omnibus Apostoli-
 „*cae Sedis.*“

2) Hasonlóképen Pippin 3-dik István Pá-
 pát és az ő személyében az utána következzen-
 dő Római Pápákat is Római Patritiusi méltó-
 sággal felékesítette és a' Római Pápáknak ezen
 méltóságát Nagy Károly megerősítette. Ez ki-
 tetszik Duchesne Ferentznél: *Historiae Fran-*
corum Scriptores T. 3-tio in fol. edit. Lutet.
Paris. A. 1641. a' 85-dik Levélből, melyben
 mondatik: „Domno Excellentissimo Filio no-
 „stroque spiritali Compatri Carolo Regi Fran-
 „corum, et Langobardorum atque Patricio Ro-
 „manorum, Adrianus Papa — Interea reperi-
 „mus in ipsis regalibus apicibus vestris exara-
 „tum sicut praeterito anno vobis direximus,
 „pro hominibus Ravennatibus, Pentapolensi-
 „bus, de quibus scripsimus, ut eos nobis diri-
 „geretis, sicut Beneventano Duci fecistis: et,
 „ut fertis, de parte Apostolatus nostri nihil
 „mali, sed magis quae bona sunt, retulerunt.
 „Sed neque eis, neque cuilibet homini, ullate-
 „nus in nostra adversitate praeberetis consen-
 „sum, sed statim si tales reperissetis, et
 „hominem et causam ad nostrum iudicium
 „mitteretis, nos ab initio, et usque in finem
 „talem erga vestram regalem Excellentiam ha-
 „bemus fiduciam, quod pro nullo terreno ho-

„mine ab amore et charitate Beati Petri Apo-
 „stolorum Principis nostraque dilectione, ut
 „polliciti estis, recedetis, quia et nos in ea,
 „quam vobis polliciti sumus, fide usque in finem
 „permanebimus. Ipsi vero Ravenniani et Penta-
 „polenses, ceterique homines, qui sine nostra ab-
 „solutione ad nos veniunt, fastu superbiae elati
 „nostra ad justitias faciendas contemnunt man-
 „data et nullam ditionem, sicut a vobis Beato Pe-
 „tro Apostolo, et nobis concessa est, tribuere dig-
 „nantur. Tamen fidelissimi vestri praefati Missi
 „viderunt ipsos Ravennianos, quos vobis prae-
 „sentaverunt, qualiter nobis in superbia ex-
 „stiterunt, sed quaesumus vestram regalem po-
 „tentiam, nullam novitatem in holocaustum,
 „quod Beato Petro, sanctae recordationis ge-
 „nitor vester obtulit et vestra Excellentia am-
 „plius confirmavit, imponere satagat, *quia ut*
 „*fati estis, honor Patriciatus vestri a nobis*
 „*inrefragabiliter conservatur etiam et plus*
 „*amplius honorifice honoratur, simili modo ipse*
 „*Patriciatus Beati Petri, fautoris vestri tam*
 „*a sanctae recordationis Domno Pippino, mag-*
 „*no Rege, genitore vestro, in scriptis in in-*
 „*tegro concessus, et a vobis amplius confirma-*
 „*tus irrefragabili jure permaneat.* Sicut enim
 „vestra regalis Excellentia in suis tulit apici-
 „bus, minime ei contrarium videretur, quicun-
 „que de Episcopis, aut Comitibus, seu ceteris
 „hominibus, partibus vestris, aut nostra jus-
 „sione complendi, sive propria voluntate ad

„nos venire voluerint, sed nec non nostrae pa-
 „ternitati displicere rectum est, qualiscunque
 „ex nostris, aut pro salutationis causa, aut
 „quaerendi iustitiam, ad vos properaverit, ni-
 „hil durius vobis exinde apparet. Sed sicut ve-
 „stri homines sine vestra absolutione ad limi-
 „na Apostolorum, neque ad nos conjungunt,
 „ita et nostri homines, qui ad vos venire cu-
 „piunt, cum nostra absolutione et Epistola ve-
 „niant: quia sicut nos semper vestros homines
 „suscipientes commonemus, ut in vera fide at-
 „que puritate cordis totis eorum viribus, in
 „vestro maneant servitio, ita et vos simili mo-
 „do, quicumque ex nostris hominibus ad vos ve-
 „nerint, eos omnino obtestari, atque commo-
 „nere, vestram regalem prudentiam quaesumus,
 „ut sicut genitor vester sanctae recordationis
 „Domnus Pippinus magnus Rex, eos Beato
 „Petro, ejusque Vicario concessit et demum
 „Excellentia confirmavit, sic ammonere atque ob-
 „testari jubeamini, ut nullo modo audeant se in
 „superbiam elationis efferre, quando ad vos
 „properaverunt. Sed potius subjecti atque humi-
 „les in servitio Beati Petri et nostrae praece-
 „ptionis maneant subjecti, et hortamini eos, quia
 „omnino in servitio et ditione Beati Petri Apos-
 „toli usque in finem seculi permanebimus, qui
 „si tales non reperti fuerunt, a vestra Excellentia
 „simulque a nobis maneant correpti.“ a)

a) Ezen hoszszabb Citátumot azért tettük, mert ab-
 ból bővebben kitetszik a' Romai Pápáknak hatalma és

a' Frank udvarral való egyboköttetése már Adrián Pápa idejében, következendőképén már Nagy Károlynak Romai Tsászárságra való emeltetése előtt.

3) A' Frankok' Királyaira nézve a' Romai Patritiusi méltóság út volt a' Romai Tsászári méltóságra. A' Romai Patritiusi méltóság' fénye, mintegy előjáró hajnala volt a' Római Tsászári méltóság' napjának, melly Nagy Károlyban az ő egész ditsóságében feltűnt.

Innét a' Frankok' Királyai, mint Romai Patritiusok, azután pedig Romai Tsászárok

1) Romában követeket (Missi) tartottak, kik az ő nevekben a' kormányt vinnék. 3-dik Leo Pápa Nagy Károlyhoz írt 7-dik Levelében mondja: „Nescimus enim, si vestra fuit de-
„mandatio, quod Missi vestri, qui venerant ad
„justitiam faciendam, detulerunt secum homi-
„nes plures et per singulas civitates constitue-
„runt.“ Baluzius Istvánnál: *Capitularia Regum Francorum. T. 2-o in fol. edit. Paris. a. 1780. column. 317. et seqq. — Capitula Hlotharii Imperatoris. Titulus 1-us sive Capitulare Romanum datum A. Christi 824. Ex Constitutionibus Hlotharii sub 2-o Eugenio Papa gestis mense 9-bris in atrio Beati Petri Apostoli.* Ezen Római Capitulareban Cap. 4-o mondatik: „Volumus etiam, ut Missi constitu-
„antur a Domno Apostolico et a nobis, qui an-
„nuatim nobis renuncient, qualiter singuli Du-
„ces et Judices justitiam populo faciant, et
„quomodo nostra constitutio servetur.“

2) A' Romaiaktól a' hívség' esküvését vették. Pertznel *T. 1-o Einhard in Annalibus ad A. 796.* mondja: „Romae Hadriano defuncto, „Leo Pontificatum suscepit, et mox per legatos „suos claves confessionis Sancti Petri ac vexillum Romanae urbis cum aliis muneribus Regi „(Nagy Károlynak) misit, rogavitque, ut aliquem de suis Optimatibus Romam mitteret, qui „populum Romanum ad suam fidem atque subjectionem per Sacramenta firmaret. Missus est „ad hoc Angilbertus, Abbas monasterii Sancti Richarii.“ Ismét Pertznel *T. 2-o Thegán in Vita Hludowici Imp.* mondja: „Eodem anno „(816) Leo Papa Romanus obiit et Stephanus „post eum successit. Qui statim, postquam „Pontificatum suscepit, jussit omnem populum „Romanum fidelitatem cum juramento promittere Hludowico.“ a)

a) Baluzius István: *Capitularia Regum Francorum*, *T. 1-o in fol. edit. Paris. A. 1780. column. 647. et seq.* azon formát, melly szerint a' Romaiak Áhitatos Lajos Tsászár, és Lothár fia eránt való hívségre 824-dik esztendőben Lothár' jelenlétében esküdtek, előadja — ezen szavakkal: „Sacramentale Promissionis, „quod Clerus et Populus Romanus fecerunt Ludovico „Pio, Imperatori, et Lothario filio ejus anno 824. praesente Lothario,“ Az esküvés' formája e' következő: „Promitto ego ille per Deum omnipotentem et „per ista sacra quatuor Evangelia, et per hanc crucem Domini nostri Jesu Christi et per corpus Beatis- „sini Petri Principis Apostolorum, quod ab hac die

„in futurum fidelis ero Dominis nostris Imperatoribus
 „Hludouico et Hlothario diebus vitae meae juxta vires
 „et intellectum meum, sine fraude atque malo ingenio,
 „salva fide, quam repromisi Domino Apostolico, et quod
 „non consentiam, ut aliter in hac Sede Romana fiat
 „electio Pontificis, nisi canonice et juste, secundum
 „vires et intellectum meum; et ille, qui electus fuerit,
 „me consentiente consecratus Pontifex non fiat, prius-
 „quam tale sacramentum faciat in praesentia Missi Do-
 „mini Imperatoris et Populi cum juramento, quale Do-
 „minus Eugenius Papa sponte pro conservatione omnium
 „factum habet per scriptum.“

3) A' Romai Pápák' választásába befoly-
 tak. Gratianus *Decretumában* 1-a *Parte Dist.*
 63. c. 28. *Quia Sancta* — mondatik: „Titu-
 „lus Cap. Praesentibus Legatis Imperatoris or-
 „dinetur Pontifex Romanus — Unde Stepha-
 „nus Papa statuit, dicens: *Cap. Quia sancta*
 „Romana Ecclesia, cui (auctore Deo) praeside-
 „mus, a pluribus patitur violentias, Pontifice
 „obeunte, quae ob hoc inferuntur, quia abs-
 „que Imperiali notitia Pontificis fit electio et
 „consecratio, nec canonico ritu et consuetudine
 „ab Imperatore directi intersunt nuncii, qui
 „scandala fieri vetent; volumus, ut cum insti-
 „tuendus est Pontifex, convenientibus Episco-
 „pis, et universo clero, eligatur praesente Se-
 „natus et populo, qui ordinandus est et sic ab
 „omnibus electus, praesentibus Legatis impe-
 „rialibus consecratur, nullusque sine periculo
 „sui iuramenta, vel promissiones aliquas no-

„va ad inventionem audeat extorquere, nisi quae
 „antiqua exigit consuetudo, ne vel Ecclesia
 „scandalizetur, et Imperialis honorificentia mi-
 „nuatur.“ Pertznél *T. 1-o Tretzai Prudentius*
 in *Annalibus ad A. 844.* mondja: „Gregorius
 „Romanae Ecclesiae Pontifex decessit, cui Ser-
 „gius succedens, in eadem Sede substituitur.
 „Quo in Sede Apostolica ordinato, Lotharius
 „filium suum Hludowicum Romam cum Dro-
 „gone, Mediomatricorum Episcopo, dirigit,
 „acturos, ne deinceps decedente Apostolico quis-
 „quam illic praeter sui jussionem missorum-
 „que suorum praesentiam ordinetur Antistes.“
Anastasius Bibliothecarius pedig *4-dik Leo Pápa*
életében mondja: „Et ecce omnes — una voce, una
 „simulque concordia Leonem venerabilem Pre-
 „sbyterum sibi futurum Pontificem flagitarant. —
 „Romani quoque — novi electione Pontificis con-
 „gaudentes, coeperunt iterum non mediocriter
 „contristari eo quod sine Imperiali non aude-
 „bant auctoritate futurum consecrare Pontificem,
 „periculumque Romanae urbis maxime metue-
 „bant, ne iterum, ut olim, aliis ab hostibus
 „fuisset obsessa. Hoc timore et futuro casu
 „perterriti, eum sine permissu Principis Prae-
 „sulem consecraverunt, fidem quoque illius
 „sive honorem post Deum per omnia et in
 „omnibus conservantes.“ a)

a) Gratianus *Decreti 1-a Parte Dist. 63. c. 22.*
Hadrianus így ír: Titulus Cap: „Imperator jus habet

„eligendi Pontificem — in Historia Ecclesiastica (Gemblacumi Sigebert' *Chronographiájában*) Cap. Hadrianus Papa Romam venire Carolum Regem ad defendendas res Ecclesiae postulavit. Carolus vero Romam veniens, Papiam obsedit, ibique relicto exercitu in sancta Resurrectione ab Hadriano Papa Romae honorifice susceptus est. Post sanctam vero Resurrectionem reversus Papiam, cepit Desiderium Regem: deinde Romam reversus, constituit ibi Synodum cum Hadriano Papa in Patriarchio Lateranensi, in Ecclesia Sancti Salvatoris: quae Synodus celebrata est a 153. Episcopis religiosis et Abbatibus. Hadrianus autem Papa cum universa Synodo tradiderunt Carolo jus et potestatem eligendi Pontificem, et ordinandi Apostolicam Sedem. Dignitatem quoque Patriciatus ei concesserunt. Insuper Archi Episcopos et Episcopos per singulas provincias ab eo investituram accipere diffinivit et ut nisi a Rege laudetur et investitur Episcopus, a nemine consecratur: et quicumque contra hoc decretum ageret, anathematis vinculo eum innodavit, et nisi resipisceret, bona ejus publicari praecepit.“ Gratianus itten Gemblacumi Sigebertet majd ugyan azon szavakkal kiírta. Tudniillik Pistorius Jánosnál: *Rerum Germanicarum Scriptores in fol. edit. Ratispon. A. 1731.* Gemblacumi Sigebert 12-dik Századbéli Író *Chronographiájában A. 773.* mondja: „Adrianus Papa ad tuendas res Ecclesiae, Carolum Romam accersit. Quo pergens, Papiam obsidet, ibique relicto exercitu, Romam pervenit sanctam Resurrectionem ibi peregit, postea rediens, Papiam cepit. Iterumque Romam rediit, Synodum constituit cum Adriano Papa, aliisque 153 religiosis Episcopis et Abbatibus, in qua Adrianus Papa cum universali Synodo, dedit ei jus eligendi Pontificem et ordinandi Apostolicam Sedem, dignitatem quoque principatus insuper Archi-

„Episcopos et Episcopos, per singulas provincias ab eo investituram accipere definivit, et ut nisi a rege laudetur et investiatur Episcopus, a nemine consecratur; omnesque huic decreto rebelles anathematizavit et nisi resipiscerent, bona eorum publicari.“

Tehát itten Gratianusnak kutfefe Gemblacumi Sigebert. Már pedig Gratianus' Decretumának azon dolgokban, mellyek a' Historiához tartoznak, tsak annyi tekintete van, mennyi a' kutfőknek, mellyekből merített. Másként van a' dolog a' törvényekre nézve, mellyekben ha Gratianus költött, megrontott, kétséges kutfőkkel élt is, mennyire a' törvényes hatalom az ő Decretumát megerősítette és bévette, annyira kutfőinél nagyobb tekintete van. Ekkor a' kutfőknek tekintetét a' törvényes hatalomnak tekintete kipótollya, midőn tudniillik az ollyas kutfőkből merítetteket is a' törvényes hatalom magáivá teszi. Melly esetben nem a' kutfőknek, hanem a' törvényes hatalomnak hódól az engedelmes alattvaló.

Gemblacumi Sigebert mondja, hogy Ádrian Pápa Nagy Károlynak a' Pápa választásra just adott, De ez tsupa költemény, mert

1) Ezen emlékezetes esetről Anastasius Bibliothecarius, Einhárd és más régi Írók, kik Nagy Károly' dolgairól irtak, méllyen halgatnak.

2) Se Nagy Károly, se az ő fiai ezen jussal a' Pápa választásban nem éltek.

3) Ádrian Pápa még a' Püspök' választásban is a' bévett szokást védelmezte, annál inkább a' Pápa' választásban újítást nem tett. Lásd Natalis Sándort in *Historia Eccl. Sec. 8-o. c. 1. Artic. 9.* Gratianusnak más helyéről, melly nyomosabbnak látszathatnék, más-kor leszsz szó.

4) A' Romai törvényhozásban részesültek. Baluzius Istvánnál: *Capitularia Regum Fran-*

corum T. 2-o in fol. edit. Paris. A. 1780. column. 317. et seqq. — *Capitula Hlotharii Imperatoris Titulus 1-us sive Capitulare Romanum datum A. Christi. 824. Ex Constitutionibus Hlotharii sub 2-o Eugenio Papa gestis mense 9-bris in atrio beati Petri Apostoli.* Ezen Romai Capitulareban Cap. 5-o mondatik: „Volumus etiam, ut omnis Senatus et Populus Romanus interrogetur, quali vult Lege vivere, ut sub ea vivat eisque denunciatur, quod procul dubio, si offenderint contra eandem, eidem legi, qua profitebuntur, ex dispositione Domni Pontificis et nostra omnimodis subjacebunt.“ a)

a) A' külömbféle népek miatt, melyek Romában laktak, a' törvények meg voltak zavarva. Kiki az ő kénye szerint az ítéletekben és az igazság' kiszolgáltatásában majd a' Romaiak', majd a' Lángobárdok', majd a' Frankok' törvényeit kívánta. Tehát Lotharius parantsolta, hogy a' Romaiak magoknak bizonyos törvényt válasszanak, és az alatt legyenek.

5) A' Romaiakat, kik arra érdemesek voltak, megbüntették. Duchesne Ferentznél: *Historiae Francorum Scriptores.* — T. 3-o in fol. edit. Lutet. Paris. A. 1641. in *Annalibus Francorum Metensibus ad A. 799.* mondatik: „Anno „Dominicae Incarnationis 799. Romani Leonem Papam Letania majore captum excaecaverunt, ac linguam ejus radicibus absciderunt. Qui in custodiam missus noctu per murum evasit, et ad Legatos Regis (Caroli M.) qui tunc apud Basilicam S. Petri erant, Vuirundum scilicet

„Abbatem, et Vuinigisum Spoletanorum Ducem veniens, Spoletum ductus est. Rex vero „Saxoniam ingressus apud Paderbronniam castris positus consedit. — In eodem loco Leonem Papam summo cum honore suscepit.“ — ad A. 800. pedig: „Mense Augusto Rex Magontia Placitum tenuit, et inde movens cum exercitu Ravennam venit. Ubi 7 dies moratus „Romam gressus direxit“ — ad A. 801. pedig: „Anno Dominicae Incarnationis 801. cum Rex „ipso die Natalis Domini ante confessionem S. „Petri ab oratione surgeret, Leo Papa coronam „capiti ejus imposuit. — Et post laudes more „antiquorum Principum adoratus est et ablato „Patricii nomine Imperator Augustus est appellatus. Post paucos autem dies jussit eos, qui „anno superiore Pontificem deposuerant, exhiberi „et habita de eis quaestione secundum legem „Romanam, ut majestatis rei capitali sententia „damnati sunt. Pro quibus tamen Papa pio affectu apud Imperatorem intercessit. Nam et „vita et membrorum integritas eis concessa est. „Ceterum pro facinoris magnitudine exilio deputati sunt.“ cf. Anastas. Biblioth. 3-dik Leo „Pápa' életében.

6) A' Romai tisztviselők mindnyájan ötlek függöttek. Baluzius Istvánnál a' fennemlített helyen *Cap. 8-o* mondatik: „Placuit etiam „nobis (Lothariusnak) ut cuncti Duces et Judices, sive alii, qui cunctis praeesse debent, in „nostram praesentiam, dum Romae sumus, con-

„veniant.“ Sőt a' Romai Pápák is az ő ítélőbiróságok alatt voltak. Pertznél *T. 1-o Einhard in Annalibus* ad *A. 815.* mondja: „Sed ante-
 „quam illuc veniret (Áhitatos Lajos Tsászár)
 „idest cum adhuc domi esset, adlatum est ei
 „quosdam de primoribus Romanorum ad interfi-
 „ciendum Leonem Papam ipsa in urbe Roma con-
 „spirasse, ac deinde, cum hujus causae indici-
 „um ad Pontificem esset delatum, omnes illi-
 „us factionis auctores ipsius jussu fuisse truci-
 „datos. Quod cum moleste ferret — Bernhar-
 „dum regem Italiae, nepotem suum — ad
 „cognoscendum, quod nunciabatur, Romam
 „mittit. Is, cum Romam venisset, aegritudine de-
 „cubuit, res tamen, quas compererat, per Ge-
 „rolfum comitem, qui ad hoc ei legatus fuerat
 „datus, Imperatori mandavit. Quem legati Pon-
 „tificis — subsecuti de his, quae Domino suo
 „objiciebantur, per omnia Imperatori satisfac-
 „cerunt.“ a)

a) Innét Nagy Károly és Áhitatos Lajos a' Rómaiakat azon Népek közé számlállyák, mellyek az ő hatalmok alá valának vetve. Baluzius Istvánnál, *Capitularia Regum Francorum T. 1-o in fol. edit. Paris. A. 1780.* — *Capitularium Karoli Magni et Ludovici Pii Libri 7.* Ezen Capitulárékban *Libro 6-o Capitulo 366-o* mondatik: „Volumus atque praecipimus, ut omnes ditio-
 „ni nostrae, Deo auxiliante, subjecti, tam Romani, quam
 „Franci, Alamanni, Bajuvarii, Saxones, Turingii, Fre-
 „sones, Galli, Burgundiones, Britones, Longobardi,
 „Vuascones, Beneventani, Gothi, et Hispani caeterique
 „nobis subjecti omnes.“ Pertznél pedig *T. 2-o — Ein-*

hárd Nagy Károly' életében Nagy Károly' Testámentomát adja elő, melyben Roma várasa azon fővárasok közé számláltatik, mellyek Nagy Károly' birodalmában helyhezettek. A' Testámentomnak szavai ezek: „quia „in regno illius (Caroli M.) metropolitanae civitates „20 et una esse, noscuntur, — Nomina metropoleo- „rum — haec sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum, „Forum Julii, Gradus, Colonia, Mogontiacus, Juva- „vum quae et Salzburg, Treveris, Senones, Vesontio, „Lugdunum, Rotomagus, Remis, Arelas, Vienna Da- „rantasia, Ebrodunum, Burdigala, Turones, Bitu- „riges.“

Mind ezekből kitetszik, hogy a' Frankok' Királyai Romára és a' többi birtokokra nézve, mellyeket a' Romai Pápáknak ajándékoztak, a' fő hatalmat (dominium directum) magoknak fenntartották, a' haszonvételt pedig (dominium utile) a' kisebb hatalommal a' Romai Pápáknak általadták. a)

a) Gmeiner Ferentz Xáver ezen tzmü munkájában: Das allgemeine Deutsche Lehnrecht 1ster Band — Gráz 1795, in 8: a' 100-dik és következő lapon mondja: „Wenn der Eigenthümer Jemanden die Nutz- „nießung einer Sache überläßt, so kann er entweder die „Nutznießung allein, oder nebst dieser auch einige Eigen- „thumsrechte, welche zu dem Weniger derselben ge- „hören, mit Vorbehalt jener, die in der Klasse des Mehr- „derselben stehen, an ihn übertragen, und dieses kann „er wieder entweder unbedingt, oder unter gewissen Be- „dingnissen thun. In diesem Falle heißt der Besitz des „vorbehaltenen Mehr der Eigenthumsrechte das Oberei- „genthum (dominium directum) und der Besitz der Nutz- „nießung mit dem übertragenen Weniger der Eigen- „thumsrechte das nutzbare Eigenthum (dominium utile.)“

Innét a' Római Pápák is Romában és a' többi birtokokban, mellyeket a' Frankok' Királyaitól ajándékban nyertek, szép jusokkal birtak.

1) Az igazság' kiszolgáltatására Hertzegeket (Duces) és Birákat (Judices) rendeltek. Baluzius Istvánnál: *Capitularia Regum Francorum T. 2-o in fol. edit. Paris. a. 1780. column. 317. et seqq.* — *Capitula Hlotharii Imperatoris. Titulus 1-us sive Capitulare Romanum datum a. Christi 824. Ex Constitutionibus Hlotharii sub 2-o Eugenio Papa gestis mense 9-bris in atrio Beati Petri Apostoli.* Ezen Római Capitularében *Cap. 1-o* mondatik: „Consti-
„tuimus, ut omnes, qui sub speciali defensione
„Domni Apostolici, seu nostra fuerint suscepti
„impetrata inviolabiliter utantur defensione.
„Quod siquis in quocunque violare praesumpse-
„rit, sciat, se periculum vitae suae incursum.
„Nam et hoc decernimus, ut Domno Apostolico in
„omnibus justa servetur obedientia, seu Ducibus et Judicibus suis ad justitiam faciendam.“

2) Népeik ő hozzájuk hívsséggel viseltetni tartoztak. Pippin a' Romaiakat maga ösztö-
nözte ezen hívségre, mint ez kitetszik Duchesne Ferentznél: *Historiae Francorum Scriptores T. 3-io in fol. edit. Lutet Paris. a. 1641. a' 36-ik Levélből*, mellyet Pippinhez a' Romaiak irtak. A' Levél így kezdődik: „Domno Excellentissi-
„mo atque praecellentissimo et a Deo instituto,
„magno, victori, Pippino Regi Francorum et
„Patritio Romanorum, omnis senatus atque uni-

„versa populi Generalitas a Deo servatae Ro-
 „manae urbis.“ Ezen Levélben a' Romai Ta-
 náts és Nép így ír: „At vero in ipsis vestris
 „mellifluis apicibus nos salutari providentia
 „vestra et ammonere Praecellentia vestra stu-
 „duit, firmos nos ac fideles debere permanere
 „erga Beatum Petrum principem Apostolorum,
 „et Sanctam Dei Ecclesiam et circa Beatissi-
 „mum et coangelicum spiritalem Patrem vestrum,
 „a Deo decretum Dominum nostrum Paulum
 „summum Pontificem et universalem Papam.
 „Pro quo omnino laetati sumus in tam vestra
 „prudentissima admonitione. O quanta divina
 „adspiratione interna viscerum nostrorum prae-
 „cordia in nobis, vestris fidelibus redundant! —
 „Nos quidem, praecellentissime Regum, firmi
 „ac fideles servi sanctae Dei Ecclesiae et prae-
 „fati ter Beatissimi et coangelici spiritualis Patris
 „vestri, Domni nostri Pauli summi Pontificis
 „et universalis Papae consistimus. — a)

a) Tisztviselőik ő erántok való hivsége fel is es-
 küdtek, mint ezt látjuk Duchesne Ferentznél a' fenn-
 említett helyen a' 15-dik Levélben, mellyet Pippinhez
 Pál Pápa írt. A' Levél így kezdődik: „Domno Excellen-
 „tissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Regi
 „Francorum et Patricio Romanorum Paulus Papa.“ Ezen
 „Levélben Pál Pápa így ír: comprehensum Albinum Du-
 „cem Spoletinum, cum eo satrapibus (in margine: „et
 „cum eo satrapas“) qui in fide Beati Petri et vestra sa-
 „cramentum praebuerunt, infixis in eis pessimis vulne-
 „ribus in vinculis detinet.“ (Desiderius Langobardo-
 „rum Rex.)

3) A' Romai Pápák hatalmokat birtokaikban gyakorlották is. P. O. Első Adrián, ki 772-ik esztendőben választatott, tüstént az ő választatásának napján Roma városának azon Biráit, kik az ő választatása előtt a' zenebonás katonáktól számkivetésbe üzetettek, vissza hívta, azokat pedig, kik tömlöztbe tetettek, kiszabadította, mint Anastasius Bibliothecarius *Első Ádrian Pápa' életében* beszéli, mondván: „Hic (Adrian Pápa) namque in ipsa electionis suae die, confestim eadem hora, quae electus est, reverti fecit iudices illos huius Romanae urbis tam de clero, quam de militia, qui in exilium ad transitum (mortem) Domni Stephani Papae missi fuerant a Paulo cubiculario cognomento Afiarta, et aliis consentaneis impiis Satellitibus. Sed et relictos, qui in arcta custodia mancipati ac retrusi erant, absolvi fecit.“

4) Nagy Károly' idejétől fogva a' Tsászárok megkoronázása a' Romai Pápa' jussaihoz tartozott. 5-dik Károly volt utólsó, ki a' Pápától koronáztatott meg. Ettől fogva tehát a' Tsászárok, mivel nem a' Pápától koronáztattak meg, *Electus Romanorum Imperator, választott Romai Tsászárnak* neveztettek.

(Folytatása következik.)

A' Könyvolvasásról.

Ha már ezelőtt néhány ezer esztendővel — mikor a' külömbféle üsmereteknek írásban való közlése, az erre megkívántató elme-készségnek és a' hozzá tartozó írásszereknek akkori szűke miatt, még csak ritkán, és nehezen történhetett meg — e' tapasztalásbéli állításra fakadt a' *Prédikátor* nevű szent könyvnek szerzője, hogy a' sok *könyvírásnak* *nincsen vége*: mennyivel inkább illik ezen észrevétel a' későbbi üdőkre; nevezet szerint, mióta a' könyvnyomtatásnak mestersége kitaláltatván, és csaknem az egész világon mindég nagyobb meg nagyobb folyamatba jöven, az illy móddal közrebocsátott írományoknak csupa lajstromábúl majd számosabb kötetek támadnának most, hogysem régenten egész írott munkák találtattak?

Ebből ugyan, mivel tagadhatatlan, hogy a' könyvek általlyában az észderülést és tudósságot az emberek-nél nagyon elősegítik — több szem kettőnél többet látván, 's olly úton, mellynek törésében és egyengetésében annyi ezer okos elmés férjfiú előre dolgozott, tovább haladni nem szinte nagy fáradságba telvén — természetesen és tulajdonképen az látszik következni, hogy, a' kiadott könyveknek üdön-

kint nevededő számához képest, az embereknek is, kik hivatalból vagy hajlandóságból könyveket olvasni szoktak, a' tudományokban és az erkölcsösödésben napról napra nagyobb előmenetelt szükséges tenniük: azonban a' tapasztalás nyilván azt mutattya, hogy sokan, ámbár a' könyvolvasásban majdnem szüntelen foglalatoskodnak, még is tudományos és kivált erkölcsi tökéletesedéseknek olly csekély tanújeleit adgyák, hogy igazán sajnálni lehet a' drága üdőt, mellyet arra töltöttek. Ennek pedig mi az oka? Nem egyéb valóban, hanem hogy kevesen értik 's tartyák közönségesen a' könyvolvasásnak helyes és célkövető módgyát, melly nélkül igaz és sükeres tudósságra 's erkölcsösségre az által szert tenni lehetetlen.

Hogy tehát különösen azok, kik nem csupa üdőtöltésnek vagy hiú gyönyörködésnek kedvéért, hanem valóságos tanulni és csinosodni kívánó szándékból adgyák a' könyvolvasásra magokat, mindazonáltal ebbéli céllыoknak megesszöklésére alkalmas vezető nélkül szökölködnek, jobb foganattal gyakorolhassák az olvasást: nem lessz talán sem üdötlen, sem kelletlen, e' fontos tárgy iránt némmelly gyakorlásillető útásításokat és rendszabásokat velek tanácsadólag közleni; előbb ugyan akárminémű foglalatú könyvekre általlyában, azután pedig különösen a' Bibliára, avvagy szent Írásra nézve, toldalék gyanánt végre hozzá függesztvén egy rövid cikkelyt

a' szemeknek, úgymint az olvasásra tellyesség-gel szükséges szerszámoknak, illendő gondviseléséről.

1. §.

Első és fő dolog, mellyre akárkinek a' könyvolvasásban kell ügyelnie, abban áll, hogy azon könyveket, mellyeknek segedelmével tudáskörét messzebb terjesztteni, és magát jobban tökéletesíteni akarja, mindgyárt előre szorgalmasan kikeresse és megválogassa. Mert nem mind jó az, a' mi első tekintetre jónak látszik; sem nem igaz mindenkor, a' mi szépen és kellemetesen mondatik: sőt az igen pompás és sokat ígérő homlokírás, mellyel bizonyos új könyv díszeskedik, és a' nagyon mesterséges vagy köcsögtető írásmód, mellybe a' könyvszerzőnek csekély értékű, vagy éppen fonák arányzású munkája szántt szándékkal öltöztetik, nem ritkán alattomos előre tudósító 's megintő jele az alacsony haszonkeresetnek, vagy, a' mi sokkal rosszabb, a' már közövegnyített méregnek, és rózsák között lappangó kígyónak. Legalább az semmi kétséget sem szenved, hogy a' folyamatban lévő 's naponkint szaporodó könyveknek özönében hasonlíthatatlanul nagyobb számmal találtnak olyanok, mellyek középszerű elméktől, 's úgy nevezett féltudósoktól, külömbféle mellékes

vagy éppen gonosz szándékból származtak, és így nem csak valóságos haszon nélkül, hanem inkább tetemes kárral olvastatnak, mintsem olyanok, melyeknek szerzői érett eszű, sükeres ítéletű, nagy tudományú és derék erkölcsi minéműségű emberek lévén, olvasóikat az igaznak bővebb ösmeretére, és a' jónak szívesebb gyakorlására vezérteni képesek volnának.

Mindössze pedig három rendre oszthatni leginkább fel ama' könyveket, melyeknek olvasását, hogyha nem káros, minden bizonyal haszontalan foglalatosságnak kell tartani, 's következőleg akárkinek sem, a' ki önnön javát szereti, és cselekedetét meg nem akarja bántani, de kiváltkép a' gyakorlatlan elméjű 's állhatatlan szívű ifiúságnak tellyességgel nem lehet javasolni. Ide tartozandók először azok, melyek magokban igen silány szert foglalnak, és csupa mulatságra is alig alkalmatosak; másodszor azok, melyek mohón és vigyázatlanul olvastatván, mind az érzésre mind az észre és elmére nézve, könnyen veszedelmesek lehetnek; harmadszor és utóllýára azok, melyek egyenesen és feltett szándékból a' végre írottaknak lenni látszanak, hogy az olvasónak gondolkodásmódgyát tévelygésre csábíthassák, és szívét egészen megronthassák. Mind a' három rendbélieket egyenkint közelebbről tekinteni, és tellyesebben előre megösmerni szükséges.

2. §.

Vannak bizonyos üdőközök ez életben, midőn az ember, súlyosabb dolgainn 's gondgyainn örömetst tágitani akarván, azonban elméjének felvidámítására egyéb alkalmas módot legottan nem találván, a' könyvolvasásban keresi enyhülését. Magában semmikép sem roszszalható, sőt ajánlásra méltó gondolat: csak tárgyai azon könyveknek, mellyek ilyenkor elővetetni szoktak, ne volnának gyakorta olyanok, hogy, ammint nagyobb résznyire hivalkodó és csekély tehetségű elméknek műhelyében, másoknak sokkal jobb és helyesebb efféle munkái után vaktában koholtattak, úgy az olvasásban ekkint gyakorolhattya, és legfellyebb még, imitt amott egy különös szójárásra vagy furcsa gondolatra, mint a' szemétdombon vájkáló tyúk néha egy árpaszemre nagynehezen akadván, ezzel magát soványan mulathattya, — más hasznot nem szereznek; sőt annyiból ártanak is, hogy az embernek érzésügyelő izlését, azaz, a' szépnek, illendőnek, felségesnek megítélésére való tehetséget, kellemetlenül érdeklík 's megvesztegetik; eszét külömbféle hibás véleményekkel 's előítéletekkel betöltik; kedvét más velős és sükeres munkáknak olvasásátul elveszik, 's ezeknek voltaképen való megértésére őtet alkalmatlannak teszik.

Illyen dibdáb agyszülemények pedig, mellyek valóban kisebbségére és gyalázattyára vál-

nak felvilágosodással és csínossággal kérkedő századunknak, minden ágaiban a' tudományoknak úntig találtatnak; úgy hogy őket, a' tudományokban járatos ferjfiaknak is, míglen szorosabb vizgálát alá nem veszik; sokszor nehéz más derék és talpra esett munkáktúl mindenkép megválasztaniok: mennyivel inkább szükséges tehát jól vigyázniok a' tapasztalatlan ifiaknak, hogy efféle korcsfajzatokkal, még csupa üdőtöltésnek okáért is, barátságba ne ereszkedgyenek? Úgy is bizonynyára sokkal rövidebb az embernek élete, és sokkal több tudni való dolgokra van szüksége, hogysem illyes hiábanvalóságokra, 's illy foglalatos tunyaságra üdejét és pénzét vesztegesse.

3. §.

Az említett akárminémű tárgybeli izlésrontó, észcsavaró 's üdővesztegető irományokon kívül, majd éppen olly számosak, vagy talán még számosabbak, az úgy nevezett *szép*, azaz, szívérzékenyítő mesterségekhez és tudományokhoz tartozó munkák, mellyek a' helyesen vizsgálódó észnek, és kiváltképen a' jó lelkiösmeretnek tiszta és igazságos ítéletét mindenkor ki nem állják, 's ugyanazért, hogy ne ártsanak, felette nagy vigyázást és szorgalmatos előre való gondoskodást is kívánnak. Illyenek nevezet szerint a' *lepcsés mesék*, *költeményes történetek* (Románok) *víg*, vagy *szomorú játékok*, *gúnyírások*, 's több hasonló.

Meg kell ugyan vallani, hogy az efféle munkák, ha jeles, ügyes és erkölcsös szerzőktől veszik eredeteket, a' mellett mértékletesen, okosan és annak üdejében olvastatnak, nem csak elmevidámító gyönyörködést okozhatnak, hanem az által, hogy az olvasót az igaznak elfogadására és a' jónak tellyesítésére birni és szinte elragadni képesek, észderítő és szívnyemésítő eszközök gyanánt is szolgálhatnak. Legalább e' végből szokták a' felsőbb Deák iskolákban járó ifiakkal még most is rendszerint megtanúztatni 's könyv nélkül elmondadni kötétt vagy kötetlen beszédű illyes munkáit a régi nevezetesebb Íróknak, hogy azokból mind az ékes írásmódra követni való példát, mind a' helyes és eszes gondolkodásban illendő oktatást vegyenek magoknak. Ámde az is bizonyos, hogy, a' kik leginkább ifjúkorokban, az illyen érzésügylő vagy szívérdeklő munkáknak olvasását felettébb kedvellik, és benne sem szükséges válogatást nem tesznek, sem alkalmas rendet 's módot nem tartanak, ha talán egyéb kárt nem okoznak is magoknak, azaz, természetes eszeket és jó erkölcsöket egészen meg nem vesztegetik is általok; már csak azt is elég rövidségnek 's ártalomnak tart-hatják, hogy az efféle költemények nagyon elérzékenyítik 's elpuhították a' szívet; az észnek pedig egyoldalú vagy éppen ellenes arány-zást adnak, és tündér világba helyeztetvén az embert, a' valóságos létséget, és jelenvaló

állapottját a' társaságos életnek, vele meguntatták; eggy szóval, a' kíváncsú vidámság és elmeöngyör helyett, mellyet ígérnek, többnyire lehetséges önelégedését 's boldogságát rabolják el a' szívnek.

Azonban, igen közönséges, mellette pedig főképen veszedelmes következése a' szabadabban és pajkosan irtt költeményes munkák' olvasgatásának az, hogy a' képzelődést akárkiben is, de leginkább a' természettől már heves fiatal emberekben, nagyon megtüzesíteni, különbféle ál, csélcsapó és tisztátalan képekkel 's ábrázolatokkal bemocskolni, a' nemöszönt és testi szerelmet üdőnek előtte felébresztetni, vagy mód nélkül nevelni, 's ennél fogva őket a' tiltott szerelmeskedésre, sőt a' végső zabolátlanságra lassankint elkészíteni 's hajlandókká tenni szokták. Óh! hány ifjú nem siratta már meg, élemedett 's megjózanodott korában, azon indulatos viselkedéset, mellyel ők az ilyen mulatságos könyveken azelőtt annyira kapdoztak, hogy ezeket is elkábították, erkölcsöket is veszedelembe ejtették miattok? *Vagyon*, tudniillik, a' Példabeszédeknek állítása szerint, *olyan út*, azaz, olyan ügyekezeti, vágyakodási, foglalatossági, *melly az embernek elejénte igaznak, tisztességesnek, helybenhagyhatónak, látszik, de a' mellynek kiemenetele halálos*, avvagy igen szerencsétlen és keserves.

4. §.

Így lévén a' dolog az említett első és második sorban álló könyveknek vigyázatlan és módatlan olvasására nézve, mit kellyen a' harmadik osztálybéliekről, a' józan észnek hagyományja, és a' hiteles tapasztalásnak bizonyítása szerint, végre itélni, már maga az illy könyvek' szerzőinek könnyen kinyomozható, és majdnem szembetűnő gonosz szándéka elegendőképen megmutattya. Tudniillik voltak minden időben, vannak 's lesznek olly fordított eszű és romlott szívű emberek, kik, a' helyett hogy velek született jeles elmetehetségeket, 's egyéb természeti alkalmasságokat, köz hasznú szerzeményekre, magoknak 's embertársaiknak tökéletesítésére és boldogítására illendőképen fordítanak, inkább azokkal a' religiónak és erkölcsösségnek ostromlására, külömbféle hibás talpállításoknak 's ártalmas véleményeknek terjesztésére, más alábbvaló elmetehetségű, kevesebb tudományú és próbálatlan erkölcsű személyeknek elcsábítására — feltett szándék-ból visszaélnék. Ugyan is, mivel ők, saját vétkek és átalkodottságok miatt, igaz hit és jámborság nélkül szűkölködven, nyugodttal elmével 's önelégedéssel nincsenek, nem is lehetnek; tudgyák ellenben, vagy legalább méltán gyaníttják, hogy más istenfélő és erkölcsös életű emberek, még erős hitbéli 's erkölcsi meggyőződéssel birnak, nálloknál mindenkép csendesebb lelkiösméretűek 's boldogab-

bak: embertelen irigységtől és kárkivánástól indítván, megvetik minden mesterségeket, melly által ezen meggyőződést benne mennél alább szállíthassák, sőt, ha lehetséges, egészen fel is forgassák.

Hogy pedig annál könnyebben és bizonyosabban elérhessék ezen gonosz czéllyokat, nem mindenkor merik lélekvesztő fegyverekkel nyilván és egyenesen megtámadni azokat, kiket kelepczébe dönteni akarnak; attúl tartván, nehogy illyképen őket hirtelen megrezzentsék, és magoktól egészen elidegenítsék: hanem többnyire róka' módgyára alattomban és mellesteg inceselkednek utánnok, midőn vagy közbevetett himes szavakkal, messzünnen kölcsönözött okoskodással, hosszú nyújtott kerekbeszédekkel, igen nagy fenekét kerítván ama' képtelen és próbált igazságokkal megférhetetlen allításoknak, mellyeket olvasóikkal elhíttetni akarnak, azon törekednek, hogy ezeknek figyelmetességét az okoskodásban ejtett szarvas hibáiktól elvonnyák, és elméjét hiú, ál's igaztalan következtetéseknek, toldalékaiknak, jegyzéseiknek helybenhagyására észrevehetetlenül elkészítsék; vagy a' legszentebb hitágozatokat, törvényeket, szertartásokat, hozzájuk semmikép sem illő jussal megrostálván és rázogatóván, azoknak sükeres, világos, észgyőző okait készakartva elmellőzik, vagy csak résznyire és futólag érintik; látszatos akadékaikat, hiányosságait's gyengébb oldalait viszontag szorgalmasan kikém-

lelik, és ravaszúl nagyítván, vagy fonákul elcsavarván, mesterségesen öszveszőtt, 's már elégszer derekasan megczáfolt ellenvetésekkel újra ostromolják; vagy rövidebb, de annál veszedelmesebb úton, mellyet nevezet szerint Voltaire és czimboratársai választottak, egynehány negédes mondással megvetik, kigúnyolják, nevetségesekké teszik.

Már pedig tapasztalhatóképen bizonyos az, hogy az ál okoskodások (sophismák) és helytelen vitatások, de leginkább a' vakmerő gyalázások, mellyeknek azelőtt senki hitelt nem adott, sőt a' mellyekről senki irtózás nélkül nem is gondolkodhatott, ha némelly nagy hírű 's tekintetű, jóllehet mellette gonosz és hamis lelkű íróknak, közre bocsátott munkáiban vegyesleg előkerülnek, és vigyázatlanul olvastatnak, üdővel majd szintolly rossz következtetéseket szülni képesek, valamint az embernek önmagátul kigondolt 's önmagában táplált hibás és helytelen véleményei. Mert, midőn az igaztalan ügynek ama' hivatlan szószólói olly bátran és fennnyen mondogattyaák (de meg nem bizonyíttyaák), hogy a' dolog, mellyet vitatnak, nyilvánvaló, a' józan észnek megtagadása nélkül kétségbe nem vehető, minden okos embernek ítéletével megegyező; mások is, nehogy tompa eszűeknek, tudatlannoknak, ostobáknak szeltében híreszteltessenek, gyáva szemérmességből sokszor úgy tetik magokat, mintha velek egyet értenének;

még utóllýára eme' színlésbűl valóságos és indúlatos vélekedés nem támad benne.

5. §.

Ezen kész veszedelem — melyet a' csábító könyvek, mind az igaz religyióra, mind a' polgári társaságra nézve, könnyen okozhatnak, sőt az által, hogy a' szabad gondolkadásra, az erkölcsromlásra, és a' függetlenségnek zenebonás kívánságára tágas útat nyitottak, valóban is okozni tapasztaltattak — szemek előtt forogván az egyházi és világi Előjáróknak: nehogy efféle könyveknek dögleletes mételye szüntelen' messzebb terjedgyen, és több meg több előre gyanakodni 's félni nem tudó együgyűeket megvesztegessen, mind a' két részről olly intézetek tétettek, hogy semminémű hitostromló és erkölcsrontó, vagy a' kormányzásnak és köz csendességnek rövidségére válható könyveket, akár itthon kinyomtatni, akár ha másutt kinyomtattak és lopva becsúsztattak volna, valakinek magánál tartani, annál inkább olvasni, különös ok és engedelem nélkül szabad ne legyen. Méltán és bizonynyára: mert az illy könyveknek olvasása által, nem hogy valaki a' hasznos ösmeretekben és az erkölcsösségben gyarapodna, inkább az igaznak csupa látszattyát valóságos igaz gyanánt elfogadni, a' gonoszt pedig irtózás nélkül elméjében forgatni, pirulás nélkül emlegetni, és tartóztatás nélkül elkövetni tanúllya.

De ha mindgyárt sem egyházi sem világi tilalom által nem volna is illy veszedelmes könyveknek olvasása illendő korlátok közé szorítva; ezt már maga a' természet törvénye, melly akárminemű veszedelemnek elkerülését parancsollya, kinekkinek általlyában, kiváltképen pedig azoknak, kik habzó szivhajlékonyságokra nézve, hiteket 's erkölcsüket igazán félthetik miatta, valósággal megtiltotta. Nem is mentheti magát senki okosan ama' közönséges kifogással, hogy nincsen olly rossz könyv, mellyből valami jót tanulni nem lehetne; vagy, hogy annak, a' ki valamelly gyanús könyvet csak naggyából és tulajdonképen való részvétel nélkül olvas, semmi veszedelemtől nem kell félnie. Mert, ammint zavaros és megvesztegetett kútforrásból tiszta és egészséges vizet meríteni nem lehet: úgy fonák eszű és gonosz szivű írónak munkáiból helyes és epületes oktatást vallyon kicsoda szedegethet? Azután, ha mérget, kivévén mikor orvosság gyanánt vigyázva vétetik, akárkinek csak kóstolni sem tanácsos: a' botránkoztató könyveknek olvasása legfellyebb azoknak nem annyira ártalmas, kik elegendő készüllettel, 's olly szándékból fognak hozzá, hogy felfödzhessék a' benne találkozó balgatagságokat, és ravaszságokat illendőképen meg is czáfolhassák.

6. §.

Kivilágosodván eddig, micsodás könyvektől kell akárkinek is, de leginkább a' könnyen elcsábítható ifúságnak, ha kárát látni nem akarja, szorgalmatosan őrizkednie; az egyenes rend magával hozza, hogy azon könyvek is, melyeket az olvasásra egyebek előtt választani illik, röviden megemlítsenek. Ezek pedig általlyában háromfélék lehetnek: úgymint szükségesek, vagy hasznosak, vagy gyönyörködtezők. *Szükségeseknek* mondhatni azokat, melyek egyenesen és eszközetlenül az ember' lelki vagy világi boldogságának előmozdítására szolgálnak: a' minéműek valamennyi emberre nézve, a' religyiót és az erkölcstudományt fejtegető munkák; minthogy a' *Bölcsnek* állítása szerint, hiú az embernek akármelly egyéb tudása, hacsak az Istennek és az Istenre ügyelő dolgoknak helyes ösmerete nincsen benne. Ezen kívül pedig, ammint valaki ez vagy amaz állapotra és hivatalra adta magát, azonkép mindeniknek olly könyvek lehetnek szükségesek, melyekben ugyanazon állapotnak 's hivatalnak illendő viselésére czélalkalmas talpigazságok, gyakorlásbéli rendszabások 's útmutatások foglaltatnak: p. o. az egyházi embereknek szükségesek olyanok, melyek az Istentudományról és lelki dolgokról — a' júsítelő 's ügyvédülő személyeknek olyanok, melyek a' törvénytudományról — az orvosoknak olyanok, melyek a' nyavalyákról és a' betegeknek gyó-

gyításárúl tulajdonképen értekeznek. A' *Hasznosak* közé tovább számlálhatni azokat, melyek ha egyenesen és eszközetlenül nem is, legalább eszközösen és melleleg arra valók, hogy általok akárminémű állapotú és hivatalú ember, az észnek és a' szívnek nagyobb csinosodásához jutván, külömbféle kötelességeinek ügyesebben és pontosabban megfelelhessen. Illyenek a' többi között az észtudomány (logicának), bölcselkedésnek (metaphysicának), természetvizsgálásnak (physicának), hazai és közönséges történetírásnak, nyelvtudománynak tárgykönyvei. Végre a' *Gyönyörködtető* könyvekhez nevezet szerint tartoznak a' jobb izlésű és tisztességes foglalatú költeményes munkák, jelesebb útírások, barátságos levelek, tudományos vagy politicabéli újságok, 's több effélék.

Mind a' három említett felekezetű könyvek iránt kettőre méltó leginkább vigyázni. Első az, hogy akárki a' szükséges könyveknek olvasására általlyában több üdőt és nagyobb szorgalmat, mintsem a' hasznosakéra, 's ezekére ismét többet és nagyobbbat, mintsem a' gyönyörködtetőkére fordítson; mert a' könyvekben foglaltt külömbféle igazságok 's értemények (notiones) közül, némellyekben járatlannak lenni, ámbár nem dicséretes, de nem is vétke: egyebeknek nemtudása pedig, azonkívül hogy vétékül tulajdonítandó lehet, legnagyobb zavarodásba és alkalmatlanságba is keverheti

sokszor az embert. Másik az, hogy, a' ki akár-mellyik rendbéli könyveknek helyes megítélésében és válogatásában, saját értelméhez és átlátásához okosan nem bizhatik, — a' mi gyakorta és sokaknál megtörténik — más érettebb eszű, sükeresebb ítéletű és nagyobb tapasztalású férfiakhoz folyamodni, 's tőlök e' végre tanácsot kérni ne vonakodgyon. Így lésszen, hogy mindenkor nagyobb fogannattal és üdőnyeréssel fog olvasni.

7. §.

Nem elég azonban, az olvasni való könyveket általlyában jól meg tudni egymástól választani; hanem egyszersmind bizonyos *rendszabásokat*, és illendő *tanulásmódot* is szükséges az olvasásban tartani. Minden egyéb előtt, mivel a' könyvolvasásnak fő és végső czéllya tulajdonképen az, hogy általa az ember a' tudósságban és bölcsességben mennél tovább, annál inkább gyarapodgyon: Plinius' és Seneca' tanácsa szerint, nem annyira *sok* könyvet, mint könyvekből *sokat* (non multa, sed multum), azaz, nyomosan, elmélkedve, és magára alkalmaztatva kell olvasni. Mert, ammint testiképen nem az ollyannak szolgál legjobban egészsége, a' ki sokat eszik, hanem a' ki, testének természeti minémiségéhez mérsékelvén evését, csak annyi ételt, még pedig jól meg-rágva, vesz magához, a' mennyit gyomra valósággal megemészthet 's vérré változtathat,

szintúgy a' léleknek tökéletessége is az olvasás által akkor eszközöltetik meg fogatosan, ha valaki sem egyebet, mintsem eszével felérhet és voltaképen átérthet, sem többet, mintsem gondalattyában rendbe szedhet, és emlékezetében alkalmasint fenntarthat, egy húzomban nem olvas.

Legalább annyi bizonyos, hogy a' mód nélkül való sok olvasás, értelmesség helyett, melly még is fő alkuja a' tudásnak, csak zavarodását szüli a' képzeteknek, és ama' büszke önnelegendőséget, melly mindenfélebül valaminek felfogásánntellességgel megnyugodván, a' szoros vizsgálásnak hidegvérű komorságát útállja, és az igazságnak velejébe való benyomakodást, balgatag oskolabéli kényszerítésnek tartja. Ebből pedig közönségesen következik, hogy az ilyen sokat olvasni szeretők, ha nyomos értekezésre jut a' dolog, legottan érzik, sőt nyilván meg is mutattyák elmébéli ügyetlenségeket. Avvagy mi az oka, hogy a' régi tudósok többnyire járatos észszel és fontos itélettel bírtak? Nem azé, hogy kevesebbet olvastak ugyan, de annál többet elmélkedtek, és elmélkedéseknek folyamattyát gyakorlásba venni el nem mulatták? Tudniillik magok akartak gondolkodni, és cselekvéseiknek határozó okai lenni inkább, hogysem másokat, még pedig sokszor nem szinte derekas eszüeket, hagytak volna gondolkodni, és minteggy kezeskedni magok helyett.

8. §.

Minthogy tovább akármelly emberi cselekedetben különös figyelemre méltó a' *szándék*, nem csak azért, hogy tőlle függ leginkább a' cselekedetnek jó vagy rossz, helyes vagy helytelen belső minémősége, hanem azért is, hogy általa alkalmatosan kilehet nyomozni, meg lehet határozni azon módokat, mellyek a' felvállalt cselekedetnek szerencsés kimenetelét elősegíteni szokták: illendő, hogy az olvasásra nézve is, minekelőtte hozzá fogjon valaki, szive szerint tudakozza magátul, miért akarja éppen ezt vagy amazt a' könyvet, 's miért éppen most olvasni? Ugyan is a' válasz, mellyet neki belső érzése adni fog, mind azt, ha bátran és jókor belé kaphaté az olvasásba, mind ama' szempontot, mellybül kiváltképen szükséges az elővett könyvet olvasnia, meg fogja egyenesen ösmertetni vele. Így nevezet szerint, a' ki azért adgya magát az olvasásra, hogy tudományos ösmerteinek körét bővítse, vagy észügyelő elméességét gyakorollya, nem fog kétség kívül, ha czélkövetőleg akar olvasni, e' végre ajtatos vagy szívértékenyítő könyvet választani: ammint viszontag az olyan, a' ki főképen lelki épülésére szert kíván tenni, ezt, igen fellengő és egyre bölcselkedő tárgyakrúl irtt könyvekben, annyival inkább csupa gyönyörködtetőekben, nem fogja keresni.

Megtörténhet néha mindazonáltal, hogy, valamint külömbféle bogarak, sőt egy feleke-

zetűek is, szintazon virágból különbféle nedvet és táplálékot színak magoknak, úgy azon egy könyvet többféle olvasók, vagy talán éppen azok, kiki saját szándékának vezérlése szerint, többféleképen haszonolhatták. P. o. Tacitus' munkáit máskép fogja olvasni az oskolagyermek, máskép a' Politikus, máskép a' Psychologus, megint máskép a' Belletrista. Az oskolagyermek megelégszik avval, ha Tacitus' tömött deákságát az anyanyelvre fordítani, 's némelly ékeőbb szójárásait feljegyezni tudgya. A' Politikus leginkább olly helyekenn fog mulatozni, a' hol az országlásnak és polgári rendtartásnak különös talpregulái előkerülnek. A' Psychologus, elmellőzvé az oskolai észrevételeket és országláshoz tartozó rendszabásokat, minden jelesebb történetekben csak az embert fogja, lelki minémüségére nézve, nyomozólag tekintetbe venni. A' Belletrista viszontag Tacitussal, mint szerzővel fogja inkább, mintsem a' tőlle szerzett történetírásnak foglalattyával, magát gyönyörködtetni; egyedül amannak szép esztét, és ritka elmekészségét fogja csudálni. Innét vagy on, hogy sokszor ugyanazon könyvről olly igen különböző az ítélet: mivel tudniillik majdnem mindenik olvasó más meg más szempontból nézi a' dolgot benne, más meg más ítélettel is van közönségesen felfölle. Hogy tehát az olvasásra választott könyvnek valóságos mivoltárul igaz ítéletet hozzasson valaki, nem elég, annak egész fogla-

lattyát figyelmetesen átolvasnia, hanem azt is, mi adott a' könyvszerzőnek okot az írásra, és mi volt akkor feltett czéllya, ki kell szorgalmatosan nyomoznia: kinyomozhattya pedig, ha a' könyv' elején taláztatni szokott Előbeszédet, és az úgy nevezett Bevezetést, olvasatlanúl nem hagyja.

9. §.

Megkivántatik ezenfelül az olvasóban, a' végre, hogy haszonnal űzhesse az olvasást, a' *tanítékonyság* 's akárminémű *előítélettől való menekedés*. Az első azt hozza magával, hogy a' ki olvasni akar, azért olvasson, hogy valóban megtudhassa, bizonyos dologról mit beszéllenek, mit ítéltek 's hogyan okoskodtak mások, megtudván pedig ezeket, és saját tapasztalásával, ítéletével 's okoskodásával öszvetartván, ha ollyasra akad, a' mihez eddig jól nem értett, vagy a' miben valamennyire bizonytalankodott, vagy a' miről hibásan vélekedett, azt önkint elfogadni, és hasznára fordítani, ne tartsa szégyennek. Ellenkezik tehát az igaz és dicséretes tanítékonyság amaz alacsony szolgai majmozással, melly maga nyomozni nem merén, az idegen tekintetnek egész hódolással enged, és akármelly hihetetlen állításnak is, csak hogy a' szorgalmatos vizsgálásnak alkalmatlanságátúl megmenekedgyen, vaktában hitelt ad. Erről írja Cicero (*de nat. deor. l. 1. c. 5. 10.*): „Az okoskodásban nem annyira a' szerzőket, mint az ok' értékeit kell keresni. Sőt

azoknak, kik tanulni akarnak, többnyire árt a' tanítónak tekintete; mert megszűnván önön itélő tehetségekkel élni, mindenre, a' mit attúl, ki hiteles előttük, megválasztva látnak, könnyen hajlanak. Azért nem hagyhatom helyben, a' mit Pythágorás' tanítványairól értettem: kik, ammint mondgyák, a' vetekedés közben valamit vitatván, mikor ennek okáról kérdeztettek, azt szokták felelni: *Ő maga mondotta; ő maga pedig, Pythágorás vala.*"

Az *előítéletnek* hasonlóképen az olvasóra nézve majdnem mindenkor czélellező következése lévén — úgymint a' melly gátot vet a' vizsgálódó észnek, hogy igaz értékét valamelly dolognak, vagy állításnak voltaképen át ne láthassa, érdemeképen meg ne bűcsülhesse — azt egészen félre kell tenni; és egyenes szízzel, nem arra, mit ígér a' könyvnek szerzője, vagy mit remélhetni tőlle, hanem mikép tellyesíti ígéretét, az az, mennyire igazak állításai, és bizonyító okai mennyit nyomnak, leginkább kell ügyelni. Minekokáért, a' melly könyvről valaki előre magával elhitette, hogy csekély értékű vagy kellemetlen érdeklésű a' tárgya; következőleg hogy igen keveset, vagy semmit sem tanulhat, kedve szerint belőlle, jobb, hogy azt ne is olvassa. Külömben illyes felőlle ejtett üdőtlen bal ítélete mellett, a' benne lelhető legnyomósabb igazságok, leghelyesebb észrevételek 's okoskodások, reá nézve, a' szántó földben elrejtett kincs gyanáat, mellyet ott

senki sem keres, nem is gyanít, haszontalanok maradnának: valamint viszontag az előre igen deréknek gondolt könyvben olly különösségek is képzeltethetnek, mellyek ott semmikép jelen nincsenek.

10 §.

Az olvasásban *jó rendet* is kell tartani, még pedig, mind az olvasni való könyvekre, mind az olvasás módgyára, mind az üdőre nézve. A' mi a' könyveket illeti: azonkívül hogy, a' fellyebb (6 §.) említett javasítás szerint, a' szükségeseknek a' hasznosokhoz, 's ezeknek megint a' gyönyörködtetőkhöz képest, elsőséget kell engedni, még az egyfélékből sem tanácsos mindent, a' mi eszébe jut az embernek, vagy történetből kezébe akad, össze vissza olvasni, és egyik tárgyról a' másikra, melly az előbbennivel tán semmi összefüggésben sincsen, lepke módra mintegy átrepdesni. Sőt, a' jó rend azt kívánja, hogy bizonyos felvett tárgyról, vagy tudományról, elsőben olly könyvek olvastassanak, mellyek a' többi efféléknek megértésére alkalmatosan elkészítik az elmét, 's mellyek emezekre néműnémű világosságot árasztanak; következőleg hogy a' könnyebb észfogásúakkal az olvasást el kell kezdeni, 's így lassankint átlépni olyanokra, mellyek mélyebben fejtegetik a dolgot, 's ugyanazért nehezebben is érthetők lenni szoktak.

Szintűgy az olvasásnak módgyára nézve szükséges, hogy a' mennyire csak kitelik va-

lakitúl, egy végben olvassa el azon munkákat, mellyek ugyanazon tudományról íratnak, 's egyféle tárgyhoz tartoznak. Ez, nem csak megcsökkenti a' gondolatoknak összefüggő egységét, hanem az emlékező tehetséget is nagyon elősegíti az emberben; minthogy általa minden rokony gondolatok és tárgyadományok szorosabban összefüggesztetnek, az elmébe mélyebben benyomódnak, és több oda való képszövetkezések 's képzetújítások támadnak: ha kivált olyan nevezetesebb mondások vagy igazságok, mellyek egyik vagy másik efféle könyvben az előszöri olvasáskor elegendőképen észre nem vétettek, és így a' gondolatoknak valószínű tárgyaivá nem válhattak, több ízben is elolvastatnak. Valamint pedig, ellenkező tekintetből, nem kevés hátramaradást okoz a' tanulásban, az igen sokféle munkáknak elegendő olvasása; a' hol egyik tárgynak nyomadéka a' másikat nagyon meggyengíteni, vagy egészen eltüntetni szokta: úgy az egyfélének gyakorta való félbeszakasztása is kár nélkül ritkán vágyn; minthogy ilyenkor az észképek sora hirtelen szétbomolván, ezt igen nehéz azután ismét helyre állítani, 's illendőképen folytatni. Sőt gyakran megtörténhet, hogy a' legfelségesebb gondolatok, mellyek az elmében már kifejtődni kezdetek, illy félbeszakasztás által zsengekben megfőjtnak, 's tán örökre elenyésznek.

Vége a' rendkövető olvasás abban is áll, ha annak üdejében gyakoroltatik. Legalkalmasabb üdőnek látszanak pedig, valamint egyéb észbéli munkára, úgy különösen a' fontosabb tárgyú könyveknek figyelmetes olvasására, a' reggeli vagy estvéli órák: mert reggel, a' gondolkodó erő az éjjeli nyugalom által megújulván, kevés fáradsággal többre mehet az ember, mint egyébkor kettőztetett iparkodással, ama' régi közmondás szerint: *Aurora musis Amica*. Estve nem különben azért jó olvasni, mivel az ételeléstés a' gyomorban akkor már véghez menvén, 's így az agyvelőben összeülő vékony inacsáknak is szűkő ereje frissebb mozgásba jövéen, nagyobb készséget nyer az elme értő tehetségének gyakorlására. Ellenben, sem mindgyárt ebéd után, sem vacsora után nem esik jól az olyan könyveknek olvasása, mellyek nagy erőlködést 's állandó figyelmetességet kívánnak. Mert ez által meggátoltatván a' gyomor természetes munkálkodásában, az egésség is már nagyobb már kisebb mértékben elgyengül. A' lefekvés előtt különösen azt szokta a' mély gondolkodás okozni, hogy miatta az ember sokáig nem tud aludni; vagy ha utóllýára nagynehezen elalszik is, avval, a' miről ébren gondolkodott, álmában szüntelenül bajlódik.

11. §.

Mivel hogy nincs regula kivétel nélkül, az imént javaslott rendhez is, mellyet az ol-

vasásra nézve általlyában követni szükséges, nem kell oly szorosan és félénken magát szabni az embernek, hogy tőlle, a' környülállásoknak minéműségéhez képest, egy keveset eltávozni, és az igen fontos vagy komor munkák mellett néha könnyű 's vidám tárgyúakat is olvasgatni ne akarjon. Ugyan is, a' munkának illyes változtatása, azonnkivül, hogy elűzi az únalmat, melly az egyformaságbúl támadni szokott, és a' kábulástúl, búsongástúl, csüggedéstúl megmenti az elmét, fel is éleszti ennek lankadtságát, 's új erőt ad neki, mellynél fogva nehezebb munkákban ismét, jó kedvel és egész készséggel foglalatoskodhasson. És ezen változtatásnak leginkább akkor van helye, midőn valaki mélyebb gondolkodásra, és elvont tárgyakrúl való állhatatos elmélkedésre alkalmatlannak érzi magát; vagy midőn észre veszi, hogy a' tanulásban fáradni kezd elméje 's fogyni ereje: mert a' lelket munkára kényszeríteni nem lehet; vagy ha kényszeríteni akarjuk, a' mellett hogy egészségünkben kárt teszünk, idomatlan középszerűségnél többre nem igen vihetjük illyenkor a' dolgot.

Nem elég pedig az elmefárasztó könyveknek olvasását, szükséges enyhülés végett, koronkint másfélékkal felcserélni, vagy néha beszélgetéssel, néha sétálással, néha kézi foglalatossággal magát felvidámítani; hanem azonn is kell iparkodni, hogy, a' melly sükeres gondolatokba az előbbeni olvasás közben valaki

nagyon belé volt merülve, azok pihenő óráiban is erőt ne vegyenek rajta, és az elmeújulást ne akadályoztassák benne. Minekokaért, ha mulatságos könyvekkel akar magán tágitani, erre a' nevezetesebb útrajzolások és életírások, más effélékkel (6 §.) neki legjobb szolgálatot fognak tenni: ha az említett szándék-ból másokkal beszédbe ereszkedik; vigyázzon minden szavára, 's amazokét is viszonttag egész figyelmetességgel hallgassa; ha magányosan járdogál; olly tárgyra függessze kíváltképen eszét, mellyek őtet hathatósan és kellemetesen (de nem ám vétkesen) érdeklenni képesek: ha kézi munkában foglalatoskodik; ezt ne tsak bibelődve és látszatra, hanem mennél nagyobb szorgalommal és pontossággal vigye végbe. Igen alkalmatos elmevidámító eszköz azonfelül a' musika is, olyanokra nézve tudniillik, a' kik benne járatosak, vagy hallására szert tehetnek.

Eggyáltaltlyában pedig mivel az előbb dicserített rendtartás, csak előmozdító eszköz arra, hogy az ember akármelly ügyekezeteiben, következőleg az olvasásban is, kívánatos előmenetelt tegyen; ok nélkül azt ugyan el nem kell mellőzni, de egyszersmind hozzá sem kell magát senkinek olly szorosán kötni, hogy akkor is, midőn illendő szabadsággal élhet, önképen annak rabja legyen. Azután, mivel a' mulatságos dolgoknak tulajdon czéllya nem egyéb, hanem hogy a' fáradságos munkátul eltikkadó emberi testnek vagy léleknek új erőt 's eleven-

séget szerezzenek: igen fonákul és czélellezőleg cselekszenek mind azok, kik a' gyönyörködtető könyveknek olvasását, mellyhez csak ollykor és melleleg kellene folyamodniok, fő foglalatosság gyanánt űzik, 's legszebb üdejeket avval vesztegetik. De még tetemesebb hibát követnek el, kik, a' mostan uralkodó bal szokás szerint, a' könyvolvasással többnyire csak érzésügyelő ízléseknek kisímítását, vagy legfellyebb értelemillető ösmereteknek gyarapítását arányozzák, szíveknek pedig, az az, vágyó tehetségeknek nemesítését, holott kiváltkép ettől függ az embernek tulajdon méltósága és igaz boldogsága, a' mellett majdnem egészen elhenyélik!

12. §.

Még egynehány észrevételek és rendszabások vannak hátra, mellyeket szem előtt tartani, és gyakorlás által létesíteni, szükséges, a' végre hogy a' könyvolvasásból valaki magának igaz és állandó hasznót szerezhessen. Első az, hogy midőn az ember olvasni kezd, akárminémű gondgyaiból magát előbb kifejtteni, és minden kedvetlenséget vagy másféle háborodásait a' szívnek magátúl eltávoztatni ügyekezvén, elméjét jól öszveszedgye, és mondásonkint, sőt szavankint a' könyvszerzőt nyomban követvén, szorgalmasan vizsgállya, mi különös vagy közönséges, mi fellengő vagy alávaló, mi új vagy régi fordul elő állításaiban: a' hol kiváltképen

arra kell vigyázni, hogy az előadásnak bájos kellemetessége az elmét el ne csábítsa, és a' csendesen vizsgálódó észet is maga' részére ne hódítsa. *) Nem kell tehát gyorsabban olvasnunk, mintsem gondolkodni tudunk; 's nem kell egy könyvet is jól átolvasottnak tartanunk, ha a' benne foglaltt okoskodásokat vagy téteményes dolgokat mindenkép ki nem tanultuk, fejünkbe velősen nem oltottuk, és ebbéli foglalatosságunknak okozattyárúl magunknak vagy másoknak elégitő számot adni képesek nem vagyunk.

Így nevezet szerint a' *tudományépületes* (Systematicus) munkákban, kötelessége az olvasónak, ama' fő okot, mellyen a' szerző' állításainak és következtetéseinek erőssége, mint talpfalonn nyugszik, szorgalmasan kinyomozni és megválasztani; netalán a' hitető' agyaskodástúl elfoglaltatván elméje, próbáltt igazságnak vegye, a' mi sükeretlen talpokonn épülvén, a' szoros próbát ki nem állja. A' mi pedig különösen a' *bölcselkedő munkákat* illeti: ezeket az észtudománynak (logicának) regulái szerint kell megítélni. Tehát a' kérdékeny és visszás tárgyakban, nem kell, bármelly szépen hangzó

*) Lásd 1824-ben Pestenn a' K. M. Universitas be-tűivel, Deákul és Magyarul kiadott illy homlok-írást munkácskám: *A' társaságos életet jól el-intézni tanító politika - erkölcsi Rendszabások*; nevezet szerint 264. és 265. szám alatt.

és igaznak látszó vitatását a' szerzőnek helyben hagyni előbb, míglen az ellenfélnek okai részrehajlás nélkül meg nem vizsgáltattak, 's helyteleneknek nem találtattak. Ámde viszont, minekutánna már valamelly fontos tárgyról, a' tudósoknak egy értelmű bizonyítása szerint, legjobb 's leghelyesebb munkák átolvastattak, az olyanokat sem árt vizsgálat alá venni, mellyek szintazon tárgy iránt nehezen hihető, és a' közönséges itélettel meg nem egyező gondolatokat foglalnak magokban: mert, azonnkivül hogy az ellenkező dolgokból, ha egymással öszve tartatnak, jobban kitűnik az igazság; találkozhatnak köztök olly állítások, mellyek mindekkoráig helyteleneknek csak megrögzött előítéletből tartattak, szabad elméjű és pártatlan ítéletű nyomozás után pedig egészen más formát mutatnak. Tovább, mivel az értelemhatározástúl, avagy mivoltkorlátozástúl (logikai definitiotúl) igen sok függ: úgy-mint a' mellyre nem ritkán egész értekezések és beszédfolyamatok, természetes következtetések gyanánt, építetnek; minekelőtte valaki az illyes folytatott mondásoknak vizsgálásába ereszkedgyen, tudnia, 's e' végre jól kitanúlnia kell, megvannak-e a' rendkövető mivoltkorlátozásnak minden tulajdonságai benne? A' történetírásbeli tudósításokra nézve hasonlóképen azt kell szemesen megvizsgálni, micsodások ezeknek kútforrásai? Leheté nekik bátor-ságosan hitelt adni? és hogy ha nem, miért nem?

Egyébaránt pedig akármiféle tudományt akar is valaki könyvekből tanulni, leghelyesebben fog cselekedni, ha e' végre először azon tudománynak talpészfogásait, talpállításait, felosztásait és rövid foglalattyait, valamelly ügyes tanítótól szerzett iskolakönyvből jól megtanulja, átvisgálja, és öszveköttőleg eszébe forgatja. Ez meglévén, bátran ebbéli nagyobb munkákra is vetheti fejét; és csak azután olvashatja foganatosan az illy tudománynak rideg tárgyaitól írtt jelesebb értekezéseket, fejtegetéseket 's ellenvitásokat; nem csak az új szabásúakat pedig, hanem a' régieket is; nem csak a' honi vagy eggyenlő hitű, hanem az idegen nemzetbéli vagy különhitű írókét is.

Nem tagadhatni ugyan, hogy az illyen rendszer olvasáshoz sok üdő, nagy türelem, és állhatatos serénység kívántatik: de hisz ezt mind bőven kipótollja 's helyre hozza azon semmiféle más örömmel öszvehasználható elemgyönyör, melyet az efféle olvasás okozhat az embernek, ha általa mindég tanúltabbnak 's jobbnak érzi magát; midőn az, a' mit illy móddal idegen kútfőkből meregetett, jótévéleg saját elméjébe lassan lassan átszivárog. Ezenkívül, mennél inkább gyarapodik valaki az ösmeretekben, 's mennél többet gyokorolja magát az olvasásban és elmélkedésben, annál nagyobb készséget is nyer, hogy üdővel a' legvastagabb területű 's legelvonttabb észfogású munkákat, minden akadék nélkül, csudálatos gyorsasággal átolvashassa.

13. §.

Mit használ végre a' tudományoknak bármelly gazdag kincseit az olvasás által magának beszerezni, ha ezeknek állandó birtokában meg nem lehet maradni? Pedig a' tapasztalás elegendőképen meggyőzhet akárkit is arról, hogy, ammint egy felül külömbféle tudománybéli ösmeretek eszünknek tárházába apródonként öszvegyűjtetnek 's ottan helyet foglalni látszanak, úgy más felül az ekkint szaporodó új észfogások, hacsak a' régiekkel jól öszve nem függesztyük őket, vagy másféle alkalmas módok 's eszközök által a' dolgonn nem segítünk, ezeket könnyen kimozdíttják helyekből, és egymás után elfelejtetik velünk. Kiki láttya tehát, melly szükséges azon módokkal és eszközökkel, mellyek által az emlékezetet kiművelni és tökéletesíteni lehessen, igazán megösmarkedni, és szorgalmasan élni.

Először ugyan arra, hogy valaki mind azon észképeket, mellyek valaha emlékezetében megfordultak, mihelyt neki tetszik, legottan megújíthassa, legtöbbet tesz, ha az olvasott dolgokat jól fejébe veszi, és, legalább mivolti részekre nézve, magában többször könyv nélkül elmondgya; kivált ha mig ilyenkor az emlékezetet egyéb tehetségeivel is a' léleknek öszvefüggőleg gyakorollya, ama' külömbféleségeket, részképzeteket és jegyeket, mellyek az előbbeni észfogásokban talán csak homályosan és

zavarosan gondoltattak, újra feltagolván, és egymással öszve hasonlítván.

Azonban, mivel az emlékezetet sokféle eszképekkel 's ezeknek rendbeszedésével nagyon terhelni sem tanácsos, nehogy különben ez által az emlékezet meggyengítessen, vagy más lelki tehetség, különösen a' gondolkodó erő, mellette rövidséget szenvedgyen: a' figyelmetes olvasás, és szorgalmatos visszaügyelésel való gyakrabbi elmélkedés, nem mindenkor elegendő mód és eszköz az olvasott dolgoknak emlékezetünkben való fenntartására 's megörökítésére; hanem azonfölül, ha maradandó haszonnal olvasni, és egyszersmind emlékezetünket is kímélni akarjuk, szükséges, hogy a' nevezetesebb gondolatokat és téteményes dolgokat: melyek az olvasás közben főképp érdekelnek bennünket, és emlékezetre méltóknak lenni látszanak, szorgalmatosan kiszedegessük és különös jegyzőkönyvbe felírjuk. Ammint már az öregebb Plinius cselekedett: kirül írja az ifiabb Plinius (ep. 5, c. 5, 10.) hogy valahányszor könyveket olvasott, mindenkor jegyzéseket és kivonásokat csinált belőlök.

Ugyan is ilyen kivonás és feljegyezgetés nélkül, a' leghivebb 's legtartósabb emlékeztető emberrel is könnyen megtörténhet, hogy, több esztendő múlva, sőt még előbb is, a' tőle átolvasott könyvekből, néhány zavartt képzeteken kívül, más alig jút eszébe. Legalább a' dolognak mivoltárul úgy meg nem fog emlé-

kezni, hogy, mikor kellene, a' könyvszerzőnek mondásait és bizonyságait voltaképen elő tudná hozni: holott csak néhány szónak is kihagyása vagy változtatása más értelmet 's más fordulást adhat az egész dolognak, mellyről van a' kérdés. De tovább az illy kivonásnak és feljegyezgetésnek még az a' különös haszna is vagyon, hogy az olvasó, ki talán a' tárgyúl vett könyvet szédelgő és tétovázó elmével átforgatta volna, ekkint bizonyos korlátok közé szorítatik, és állandó figyelmetességre mintegy kényszerítetik; vagy ha más valakitől kölcsönözte a' könyvet, a' nélkül, hogy többé rászorúllyon, mindgyárt azután vissza adhattya a' tulajdonosnak.

14. §.

Lássuk már most határozólag az előbb említett *kivonásnak* és *feljegyezgetésnek* czélalkalmas módgyát is. Itt leginkább három kérdés támadhat: mit? mikor? és hogyan kell kijegyezni? Az elsőt, avvagy magát a' kijegyezni való dolgot, tulajdonképen az olvasónak rideg szándéka, gondolkodásmódgya, és észbéli csínosodásban ekkoráig tett előmenetele szokta megválasztani: mert, a' melly bölcs mondások, észrevételek, okoskodások az egyik olvasó előtt egészen újaknak, különöseknek 's emlékezetre méltóknak tetszenek, a' másik talán azokat, mint közönséges és régtől fogva ösmeretes gondolatokat, fel sem veszi, vagy legalább, hogy

jegyzéseket csinállyon belőlők, szükségtelennek tartja. Mindazonáltal olly tárgyak is adhatták, kiváltkép a' történetes tudományokban, némellykor elő magokat, mellyek, ha úgy, ammint kellene, még tudva nem voltak, mindenkép megérdemlik, hogy akárkitől is feljegyeztessenek. Sőt másféle tudományokról írtt könyvekre nézve hasonlóképen, nem lévén olly éles eszű, bő tudományú és nagy tapasztalású ember, a' ki mindent jól értsen, és másoktól semmit már ne tanulhasson; ott is lehet sokszor a' kijegyezgetésnek helye, a' hol ezt előre senki sem gyanította volna. Rövideden: mind azt, hogyha nem szükséges, de még is hasznos, az olvasott könyvekből kiszedegetni és feljegyezni, a' mit kár volna elfelejteni.

A' másik két kérdést egybefoglalólag — mikor, és hogyan esik meg legalkalmasabban a' kijegyezgetés? különösebben és pontosabban lehet, kell is, megválasztani. Tudni illik üdőtlenül és helyes rend nélkül vinné valaki e' dolgot végbe, ha mindgyárt, mihelyt az olvasás közben valamelly kiváltkép jelesnek látszó mondasra vagy állításra akad, ezt jegyzőkönyvébe felírná; mert ez által figyelmetességét, melly az értelmes olvasásra leginkább szükséges, könnyen megzavarná, és elmélkedésének rendes folyamattját, melly nélkül nem különben keveset ér az olvasás, nagyon megakadályoztatná. Mindennek van bizonyos és alkalmas üdeje: más illik az olva-

sásra, más a' kijegyezgetésre; és ezen utólsóra legjobb az olyan üdőt fordítani, mikor magát valaki nehezebb és elmélkedéssel járó munkára éppen alkalmatlannak 's kedvetlennek érzi. Hogy pedig ilyenkor a' kijegyezgetés mennél kevesebb fáradsággal és üdővesztéssel megtörténnyen, azonnal, hogy valamelly könyvet olvasni kezd valaki, tartson egy levélke fejr papírost készen; írja egykét szóval felül reá a' könyv' nevét, és, ha több kötetből áll a' munka, a' kötet' számhatóját is; nehogy véletlenül elcserélődven az illy papíroskák, kétséges legyen, mellyik hová tartozik. Azután vegyen elő egy óntollat, és minden nevezetes helynél csinállyon vele a' könyv' leveléknek szélén egy kisedet 's könnyen kitörülhető pontocskát; a' papírosra pedig jegyezze fel, mellyik levél oldalán van az a' hely, mellyet a' könyvben pontocskával megbélyegezett, 's folytassa tovább az olvasást, még újra illyen kijegyezni való helyet nem vesz észre; melly alkalmatossággal az előbbeni cselekvésmódot mindannyiszor ismétellye.

Vége lévén a' könyv' olvasásának, és az említett papíroskára való jegyezgetésnek, új vizsgálat alá kell sorjában venni az előre megbélyegezett helyeket, és, ha ekkor is leírásra valóknak találtnak, egymás után le kell írni; még pedig vagy a' könyvszerzőnek tulajdon szavaival, mikor ezeknek minéműségétől 's össze alkotásától függ majd nem egész nyomo-

déka és csínossága valamelly előadásnak, vagy csak rövid foglalatban; de úgy mindazonáltal, hogy a' dolognak értelme hüven ki legyen fejezve, egészen ki legyen mérítve: melly által azt nyeri egyszersmind az ember, hogy értő 's ítélő tehetségét alkalmasan gyakorolhattya, és az illy munkát egygy könnyen meg nem únnya. Hová kell pedig, és micsodás renddel a' kiválogatott mondásokat, vagy rövid foglalattyát valamelly fontos értekezésnek leírni, az olvasónak kényyére vagyon hagyva. Némellyek ugyan azt javasollyák, hogy elejénte minden rideg tárgybeli kivonások különös levelekre irattassanak, és mikor üdőjártával már jó nagy csomóra szaporottak az illyképen beírt levelek, akkor soroztassanak, a' rideg tárgyaknak betürendgye szerint, öszve, és hogy ismét egymástúl el ne széledgyenek, külön nyalábocskákba bekötve tartassanak, de, mivel az illyen rendtartás, akármelly helyes és czélalkalmas is magában, leginkább csak olyanoknak való, kik a' tudományokat hivatalbúl gyakorollyák, és könyvszerzésre készítik el magokat; egyebekre nézve, kik az olvasásban annyi üdőt nem tölthetnek, 's a' mellett csak önnön emlékezeteknek gyámolítása végett jegyezgetnek, elég lessz talán, egygy vagy két jegyzőkönyvbe folyvást beírni ama' nevezetesebb tárgydományokat, mellyeket az üdőnkint olvasott könyvekből kiszedegettek. Csakhogy ekkor is egygyáltallyában szükséges, a' jegyzőkönyv'

szélére, minden rideg kivonatnál, ennek rövid foglalattyát néhány szóval értelmesen és pontosan kitenni, ezennkívül pedig a' kivontt darabnak végén feljegyzeni homlokírását azon könyvnek, mellyből a' kivontt darab kölcsönöztetett, valamint a' könyv kiadásának helyét, esztendejét, kötettyének 's oldalának számát is, hogy mind ezekre, mikor megkívántatik, egyenesen rá - akadni 's hivatkozni lehessen.

Már illy móddal ha gyakoroltatik a' jelesebb könyveknek olvasása, hogy nem bíztatik a' szerencsére egyedül, maradé, és mi marad belőlle az emlékezetben, hanem a' szorgalmatos jegyezgetés is hozzá járúl: kiki elégedéssel tapasztalni fogja ebbéli ügyekezetének kívántt foganattyát. Tudni illik, azonnkivül hogy ekképen nem szükséges az egyszer olvasott könyvet egészen újra átvisgálni, 's még akkor is bizonytalankodni, nem kerülte- e talán el valamelly fontosabb dolog figyelmetességünket? kezünkben lévén a' java és veleje azon könyveknek, mellyeket így haszonoltunk, nállok nélkül ezután tellyességgel ellehetünk. A' mi több: efféle válogatott gondolatoknak és történetes dolgoknak gyűjteménnyé, midőn más foglalatosságoktól szabad óráinkban átme gyünk rajta, külömbféle új gondolatokra, elmélkedésekre, okoskodásokra ad vagy bizonyosan adhat alkalmatosságot.

A' könyvolvasásról mostan czikkelyenkint előterjesztett intések, javaslások és útasítások, akárminémű könyveket általlyában illetvén, nagyobb részént a' *szent Írásra* is, melly haladólág *Bibliának*, azaz, könyvnek neveztetik, alkalmaztathatók ugyan: de, mivel ez, mind Isteni tekintetére, mind felséges tárgyára és intézetére, mind régiségére nézve, egyéb könyvektől igen sokat különbözik; eggy úttal, azoknak kedvéért, kik a' *szent Írás* fejtegetésének rendes tudományában járatlanok, azonban még is e' *szent könyvnek* olvasásátúl éppen nem idegenek; hogy valóságos lelki hasznót vehessenek belőlle, az iránt néhány különös jegyzést és gyakorlásüggyelő regulát, mellyeket mindég szem előtt tartani és tekintetbe venni szükséges, ide szerkeztetni, jónak, alkalmasnak látszott.

Minden egyéb előtt annak, a' ki a' *szent Írást* (értvén az egyházi lajstromba iktatott ó és új szövetségbéli *szent könyveket*) valóságos lelki haszonnal kívánja olvasni, ugyanazon *szent Írásnak* akárminémű könyvek felett való elsőségéről és méltóságáról meg kell voltaképen győzve lenni. Meggyőzheti pedig erről általlyában kiki magát, ha jól meggondollya, hogy eme' *szent könyvekben* feljegyzett dolgok vagy igazságok közül eggy sem találkozik, melly az emberi kénynek 's elmésségnek szüleménnyé volna; hanem hogy mind azokat az Istentől

ihlett férjfiak, a' szent Léleknek készítése és vezérlése szerint, foglalták írásba. (2. Pét. 1, 20. 21.)

Meg fog tovább kiki ezen észgyőzésében erősödni, ha a' szent Írásnak tárgyával is meg fog bővebben ösmerkedni. Mert, kivéven az előadásnak és írásmódnak édesgető kellemességét, mellytül, nem mindenütt ugyan, de többnyire még is, mint csupa mellék dologtúl, szántsándékkal tartóztatták a' szent Írók magokat (1 Kor. 2, 4. — 2. Pét. 1, 16); mellyik könyv az, mellyben eme' tulajdonságok mind megvolnának: az erő, igazság, felség, tellyessége és sükeressége az ösmereteknek, eleven ábrázolása a' külső és belső világnak, és főképen ama' szembetünő sugára az Istenségnek, melly mindenik oktató mondásban új tökéletességre mutat ösvényt, vagy felbuzdítja az elmét? Már pedig efféle különböztető jeleit emlegeti sz. Pál Apostol már azon ó testamentombéli Írásoknak is, mellyek azon üdőkörben ösmereteseek voltak, hogy tudni illik hasznosak a' tanításra, a' tévelygésnek felföldözésére és megigazítására, a' jámborságban való helyes oktatásra, melly által tökéletes legyen az istenfélő ember, és minden jó cselekedetre alkalmas (2 Tim. 16, 17). Mennyivel inkább lehetnek tehát még böcsüsek a' Keresztények előtt az új testamentombéli szent könyvek, úgymint szintannyi állandó és csalahatatlan kútforrások, mellyekből religyióbéli

ösmereteik legfőképen merítetnek? Ugyan is, a' négy *Evangyéliomból* különösen megtanulhatni Jézus Krisztusnak, mint szentséges reli-gyiónk isteni Szerzőjének, nevezetesebb tanításait és tétéménnyeit; az *Apostolok' cselekedeteiben* előterjesztetnek Krisztus' első követőinek, és nevezet szerint az Apostoli hivatalban kiváltkép serénykedő Pálnak, külömbféle emlékezetre méltó esetei; a' mindgyárt azután következő *levelei* a' most említett Apostolnak, s' néhány tisztársainak, ámbár igen változó környüállásokban, és külömböző községekhez, vagy rideg személyekhez íratnak, még is, nem csak az evangyéliomi tanításnak megvilágosítására sokat használnak, hanem egyébaránt is mindenkép fontos, szent, és tanúsággal tellyes igazságokat foglalnak magokban. Végre, szent Jánosnak *titoklátása*, ammint neve is mutatya, nagy részént homályos értelmű ugyan, de azért még is üdvözséges oktatások nélkül éppen nem szűkölködik.

Illy nagy eredeti méltósága, és az embernek tökéletesítésére szolgáló jeles tárgybeli minéműsége a' szent Írásnak, megérdemli valóban, hogy ezt minden igaz keresztény, ne csak úgy mint más akármelly derék világi könyvet, hanem különös készüllettel és tellyes megfontolással olvassa. Példát mutattak ebben a' hajdani jámbor keresztények, kik közül sokan — mivel a' szent Írást úgy tekintették, és pedig méltán, mint a' felséges Úr Istennek

az ő teremtményéhez intézett levelét, melyben a' világ' bölcsseitől és tudóssaitól elrejtett örök bölcsességének, és mennyei gondviselésének titkait, engedelmes és tanítékony híveivel megösmertetni (Mát. 11, 25), és azon igaz utat, mellyenn akárki az örök boldogsághoz juthat, sőt még e' földön is jól és boldogul élhet, világosan megmutatni (Ján. 14, 6) akarta — olly nagy tisztelettel viseltettek iránta, hogy nem mertek előbb csak hozzá is nyúlni, még kezeiket meg nem mosták; és, mikor azt magok olvasták, közönségesen megcsókolták, mikor pedig másoktól olvastatni hallották, a' férjfiak mindenkor süvegeket levették, és az asszonyok fejeket befödtek; mások azt tárgyenn állva hallgatták. Sőt mai napig is tart ama' régi szent szokás — melly vajha most pusztá szokás ne legyen! — hogy a' nyilvánvaló isteni szolgálat alatt, az Evangyéliomnak olvasásakor mindnyájan a' hívek, kik jelen vannak, ülőhelyekből tiszteletnek okáért felkelnek, és az esküvés közben is ollykor az evangyéliomkönyvet újjaikkal érintik, annak jelentésére tudni illik, hogy akkor bizonyoságul híják a' legfőbb igazságot.

Vannak ugyan, kiknek a' szent Írásban majd az előadás' módgyának együgyűsége, és némelly kifejezéseknek idomatlansága nem tetszik, majd maga a' dolog felette homályosnak, vagy éppen érthetetlennek látszik; kik is ezzel mentegetik magokat, hogy annak olvasását olly

igen röstellik. Ámde meg kellene gondolniok, hogy a' beszédnek fellengősege, és szorgalommal keresett csínossága, semmikép sem kívánatik meg olly könyvben, mellynek fő czéllya az, hogy a' szükséges üsmeretekre tanítsa, és erkölcsaire nézve megjobbítsa az olvasót. Avagy kívánnyaë valaki az orvostúl, hogy a' gyógyító szereknek rendelésében ékes írásmóddal éllyen? vagy az ügyvédlótúl, hogy törvénykezésbéli bizonyításaiban és feleleteiben, a' nyelvnek tisztasága ellen semmi legkisebb hibát is el ne kövessen? Inkább már Seneca, jóllehet maga valamennyire duzmadtabb deáksággal szokott némellykor élni, még is azt meri állítani, hogy, a' kinek igen gondosan és csínosan öszve látszik szerkeztetve lenni beszédgye, arrúl egyszersmind tudni lehet, hogy kicsínységekben foglalatoskodni szeret elméje. A' nagy elme szorgalmatlanabban beszél, és bátrabban. Akármit mond, nagyobb bizodalom vagy on benne mint szorgalom. Hasonlóképen a' szónoki tudománynak fő mestere, Cicero, szinte hibának tulajdonította, ha nyomos dolgok kényes beszéddel adatnak elő. Azonban, ha a' szent Írásban olly ékesenszóllást keres valaki, melly nem csupán csak gyönyörködtetni akar, hanem főképen oda czéloz, hogy az olvasónak eszét az eddig át nem látott igaznak elfogadására, és szívét a' hibásan megvetett jónak tellyesítésére birja, és szinte elragadgya; vagy hogy a' sok bajjal, aggódással,

viszontagsággal küszködő elmét lecsillapítsa és megnyugosztallja — ilyenre ottan, csak igaz foganhatósága legyen, számtalan helyekenn akadhat; mert az Apostolnak bizonyítása szerint: *A mik (a' szent könyvekben) felirattak, a' mi oktatásunkra íratlak fel, hogy a' békeséges tűrés által, és az írásoknak vigasztalása által, reménységünk legyen* (Rom 15, 4).

Azt tovább, hogy a' szent Írásban helyelközzel homályos és nehezen érthető mondások találtatnak, nem lehet tagadni, de csudálni sem, ha jól tekintetbe vétetik, hogy a' szent Írásbéli könyvek nem mind azon egy időben, hanem több ezer esztendő alatt, sokféle jámbor és szent életű férjfiaktúl, kik közül mindeniknek az írásra különös indító oka és feltett czéllya volt, részenkint szereztettek: melly időközben a' nyelvek, szokások, erkölcsök, és képzetek, és helységek természet szerint nagyon megváltozván, az értelmességre nézve szükségképen külömbféle nehézségeknek kellett támadniok. Ugyan is, ha már olly könyvben, melly csak egynehány század előtt saját élő nyelvünkön készítetett, mai időben, nem egészen világos minden; sőt ha már eggy levél, mellyet nem rég írt valaki, érthetetlen előttünk, ha, kitől 's kinek iratott, bizonyosan nem tudjuk, vagy azon arányzásokat és szófordulatokat, mellyek benne előkerülnek, eleendőképen nem ösmerjük: hogyan kívánhatjuk, hogy a' szent Írásnak értelme minden-

kép világos és könnyen megfogható legyen, holott ez olly távüllevő 's különböző üdőben, olly nemzetek között 's olly személyektől szerzettetett, kik e' földről már régen eltűntek? Mindazonáltal, hogy illy szent foglalatú és intézetű könyveknek olvasásában, a' tévelygésnek és félremagyarázásnak veszedelmétől kiki mentt lehessen; szintazon isteni gondviselés, mellynek ezen bücsülhetetlen religyióbéli tanúírásokat köszönhettyük, tellyes bátorságú oltalmat szerzett, midőn az Anyaszentegyháznak törvényes tanítóit 's pásztorait, úgymint az Apostoloknak rendbéli tisztfolytatóit, a' szent Léleknek szüntelenvaló segedelmét és különös pártfogását igérvén Krisztus által nekik (Ján. 14, 15, 16), nyilván meghatalmasította, hogy, valamint áttallában a' nyilatkoztatott hitbéli 's erkölcsi tanításra, úgy nevezet szerint a' szent Írásnak igaz értelmére nézve, kérdésválasztó legfőbb bírák legyenek, kiknek mindnyájan a' hívek, hacsak a' pogányok és nyilvánvaló gonosztévők közé számláltatni nem akarnak, lelkiösmeret szerint engedelmeskedni, 's végzéseiikenn megnyugodni tartoznak (Mát. 18. 17.). A' miről az egész keresztény régiség annyira meg volt győzve, hogy a' többi között sz. Ágoston (L. adv. epist. Fundam. C. 5.) bizonyítással mondani nem áttallotta: *Én az Evangéliomnak nem hinnék, hacsak a' katholika Anyaszentegyháznak tekintete engem' rá nem bírna.*

Minthogy pedig ezen valamennyi keresztényeket illető hitregulához nem mindenkor 's nem mindnyájan szabták tökéletesen magokat a' keresztények, ebből következett, hogy sokan közüllök, kik a' szent Írást szükséges előismeretek és helyes készület nélkül olvasni és fejtegetni merték, külömbféle veszedelmes tévelygésekre és fonáságokra vetemedtek, melyek által a' keresztény hitnek eredeti együgyűségét és tisztaságát, magok részéről nagyon megrútították. Ebből következett, hogy a' keresztény hitvallók között üdönként olly sokféle hitbéli felekezetek támadtak, melyek közül mindenik egész bizakodással azt állíttya, hogy egyedül ő vagyon az igazságnak birtokában, 's ennél fogva azokat, kik a' szent Írást másképp értik 's magyarázzák, mintsem ő tulajdon kénysugallása szerint szokta, méltatlan és keresztényekhez tellyességgel illetlen módon gyűlöli, üldözi, kárhoztattya. Sőt, vannak ollyanok is, a' kik megrögzött előítéletek és fordított érzeménnyek szerint fejtegetvén, avagy inkább elcsavarván a' szent Írást, mindent találnak benne, a' mit akarnak, csak az igazságot nem, úgymint a' melly gonosz szív-hajlékonyságokkal meg nem eggyez. Mert, amint bizonyíttya szent Pál (1 Kor. 2, 14) az érzeményes ember (a' ki egyedül a' testnek vágyai szerint mindent szeret megítélni) meg nem fogja, (érteni nem akarja) azokat, a' mik a' léleknek szükségeit illetik, és az isteni nyilat-

koztatásból tudva valók. Ugyan is, mivel efféle igazságok Istentől megvilágosított értelmet kívánnak a' végre, hogy voltaképen átlátassanak saját vétke miatt, pedig lelki értelem nélkül szűkölködven, természet szerint balgatagságnak tartja, a' mit elhiúsodott emberi eszével fel nem ér.

Tehát a' szent Írást — hogy senki belőlle kárhozatos visszaélésre alkalmatosságot ne vehessen, hanem inkább általa kiki a' helyes religióbéli ösmeretekben, és az istenes erkölcsökben kívánatos előmenetelt tehessen — mindenkor *vigyázva, jó szándékból, alkalmatos időben, 's illendő renddel* szükséges olvasni. Tudniillik vigyázni arra kell az olvasónak leginkább, hogy e' régi és tellyes tiszteletre méltó könyvvvel, mint más közönségessel, szabad kénnyre szerint, ne bánnyon, annak szavait vakmerő agyaskodással megrostálván, és állításainak igazságát a' divatban lévő filozofiának állításaival méregetvén; annyival is inkább, minthogy, melly keveset bízhatni ezekben, a' bölcsességnyomozó felekezeteknek külömbsege, és gyakorta való ellenkezése váltig megmutattya: a' szent Írásban előterjesztett hit és erkölcs-illető igazságok pedig a' külömbféle időbéli gondolkodásmódot nem követhetik; mert, isteni eredetűek lévén, ammint ifiúkort soha sem értek, úgy férjfékorra sem juthatnak, az az, tellyesen egyenlők, elvégzettek és változhatatlanok maradnak örökké (Iza. 40, 8. Mát. 24, 25.)

Jó szándékból ellenben a' szent Írást olvasni annyit tesz, mint azon czélt elérni ügyekezni, mellybül a' szent Írás tulajdonképen szerzetett és közre bocsátatott; azért tudniillik, hogy általa az embernek értelme az Istentől ki nyilatkoztatott igazságoknak bővebb és világosabb ösmeretével meggazdagítasson, akarattya pedig az ottan meghatározott erkölcsi kötelességeknek tellyesítésére nagyobb készséget nyerjen: ammint ez szent Pál Apostolnak fellyebb említett szavaiból (2. Tim. 3 16, 17.) nyilván kitetszik, és a' Beréabélieknek példájával is megbizonyítatik, úgymint a' kik naponkint olvasgatták a' szent Írásokat, hogy ezekből Pál tanításának igazságát kinyomozzák, és, minekutánna erről tellyesen meggyőződtek, egyszersmind Kristus' hitéhez térni, 's ennek szabásai szerint élni, már semmikép sem vonakodtak (Ap. csel. 17, 11, 12.) Minekokáért nem csak elhibázzák a' szent Írás' olvasásának igaz czéllyát, hanem a' mellett illy szent intézetű dolog ellen nagy méltatlanságot is követnek el az olyanok, kik csupa üdőtöltésből, vagy hiú tudnikívánásból, vagy éppen agyafúrta vizsgaságból adgyák a' szent Írás' olvasására magokat. Eggy szóval: a' ki nem a' végre olvassa a' szent Írást, hogy belőlle üdvözseges oktatásokat szedegessen, és az erkölcsi jobbulásra foganatos ösztönt vegyen magának, ollyba tarthattya, mintha e' szent könyv előtte mindig be volna zárva.

Már az üdőre nézve, mikor illik főképen és legalkalmasabban olvasni a' szent Írást: mint-hogy a' zsoltárok' könyvében, *boldognak mondatik az az ember, a' ki az Úr törvényében gyönyörködik, 's rólla elmélkedik éjjel nappal*; kívánni lehetne valóban, és egyszersmind nyomosan ajánlani, hogy életében egy napot sem mulatna el akármelly tanultt keresztény, a' nélkül hogy legalább egy órát a' szent Írásnak figyelmetes olvasására ne áldozzon, és, mivel a' testnél hasonlíthatatlanul fellyebb való a' lélek, ennek illy üdvözséges táplálékkal való tartásáról 's neveléséről ne gondoskodgyon: annyival inkább, hogy valaha sokana a' fő méltóságú személyek közül is, p. o. M. A. Cassiodorus, Romai polgármester, ifiabb Theodosius és Nagy Károly Császárok, Robert Siciliai Király, 's egyebek, többféle csoportos világi gondgyaik, és a' köz jóért felvállaltt súlyos dolgaik mellett, naponkint vehettek, 's vettek is elegendő üdőt magoknak e' szent foglalatosságra. Azonban, ha ezen istenes kívánság 's ajánlás felettébbvalónak, és a' mostani gondolkodással vagy életmóddal összevérférhetetlennek találna a' világi keresztények előtt látszani: kik egyenesen és tulajdonképen csak az egyházi vagy szerzetes rendbéli emberek' kötelességének szokták tartani, hogy, szent Pál' hagyománnya szerint (1 Tim. 4, 13. Tit. 1, 9.) a' szent könyveket szorgalmasan olvasgatván, ez által a' többi híveket is jól oktatni, az ellenkezőket pedig

megcáfolni képesek legyenek, de csak ugyan akármelly állapotú igaz keresztényhez illendő volna még is, hogy mivel a' szent Írás által-
lyában, különösen pedig az új Testamentom, az egész kereszténységet egyaránt illeti, leg-
alább vasárnapokonn 's ünnepekenn, más hiá-
banvaló, sőt talán szinte hitostromló 's erkölcs-
rontó könyvek helyett, a' minéműeket az
Ephezusbeli hivek, szent Pál' tanítására ma-
gokba térvén, önkint, elégettek (Apost. csel.
19, 19.), kiki otthon az Evangyéliomot, és
az Apostolok' leveleit olvasná, vagy olvastat-
ná. Ezennkívül pedig, mivel a' környűlál-
lásoknak minéműségétül igen sok függ, olly
annyira, hogy bizonyos üdőben, mikor tud-
niillik az elme valamelly jó tanácsnak, intés-
nek, oktatásnak elfogadására különösen el-
van készülve, az ember szintazon szentírás-
béli mondástúl hathatósan megillettetik, mel-
lyet egyébkor nem egyszer minden megindú-
lás nélkül hallott, vagy olvasott: efféle alkal-
matosságot 's elmekészületet, a' szent Írásnak
olvasására nézve, legottan kell hasznolni;
mert ki tudgya? nem ez adhaté éppen okot ne-
ki a' legfontosabb 's legüdvözségesebb elmél-
kedésre, valamint hajdan szent Pál' szavainak
(Rom. 13, 13.) illy különös alkalmatossággal
való figyelmetes olvasása, Ágostonnak tökélel-
tes megtérését eszközölte?

Hátra vagyon még egy kérdés: micsoda
renddel kell olvasni a' szent Írást? azzalé, am-

mint az egész szent Íráshoz különös könyvek nyomtatásban kiadott Bibliáinkban előfordulnak: vagy pedig ama' rend szerint, melyet kiki saját észketszéséhez, foganhatóságához és inségéhez képest, választ magának? Általában, mivel ez iránt bizonyos regulákat szabni nem lehet, némelly észrevételek is elegendő útásítás gyanánt szolgálhatnak. Ámbár tudniillik a' szent Írásnak minden könyvei, kivétel nélkül hitelesek, és isteni tekintettel birnak úgy, hogy egyet sem szabad közüllök megvetni, vagy csak kevésre is bűcsülni; valamint még is az ó szövetségbéliek az Izraelitáktúl legnagyobb bűcsben és tekintetben tartattak 's tartatnak: nem külömben illik, hogy a' keresztények az új szövetségbélieket, magokra nézve előbbvalóknak állítsák, és amazokhoz képest nagyobb szorgalommal olvassák.

Egyébaránt az Anyaszentegyház órákra osztott mindennapi imádságaiban, a' hol mindenkor a' szent Írásból is valamelly rész olvastatik, ezt a' rendet tartja: Advent I. vasárnap-túl fogva, mellyen az egyházi esztendő kezdődik, Karácsony után való vasárnapig olvastattya *Izaiásnak* jövendölését, azért mivel ebben Krisztusnak elérkezése csak nem világos szókkal előre hirdettetik; attúl fogva pedig Septuagesima vasárnapig szent Pálnak a' *Romaiakhoz*, *Korinthusiakhoz*, *Galacziabéliekhez*, *Ephexusiakhoz*, *Philippiekhez*, *Kolosszabéliekhez*, *Thesszalonikabéliekhez*, *Timotheus-*

hoz, *Titushoz, Philemonhoz, és a' Zsidókhoz* írt leveleit. Septuagesima vasárnap kezdi *Moyzes'* könyveit, és folytattya Bőjt V. vasárnapig: ekkor Húsvétig *Jeremias'* jövendöléséből és siralmaiból egynehány részt szokott olvasgatni; tovább Húsvét után III. vasárnapig az *Apostolok' cselekedeteit*, attúl fogva Húsvét után IV. vasárnapig sz. *János' titoklátását*; ezentúl Húsvét után V. vasárnapig sz. *Jakab' levelét*; e' naponn és az utánna következő hétenn sz. *Péter' I. és II. levelét*; Húsvét után VI. hétenn sz. *János' I. II. és III. levelét*; Pünkösöd előtt való Szombatonn sz. *Judás Thad. levelét*; Pünkösöd után való hetekben a' *Királyok', Példabeszédek', Prédikátor', Bölcsesség', Szirách', Jób', Tobias', Judith', Eszther', Machabéusok' I. és II. könyvét*; végre a' hátralévő Profétákat, a' meddig lehet, mondatya el: úgy mindazonáltal, hogy naponkint több zsoltárt, és az Evangeliumból egygy kis részt kapcsoltat mindég hozzá.

Emlékezetre méltó ezenfelül sz. Hieronymusnak Laeta asszonysághoz intézett javallása, minémű renddel olvastassa leánnyával a' szent Írásnak külömbféle részeit: Tanúllyamag, úgymond, először a' *zsoltárokat*: e' szent énekekkel mulassa magát, és Salomon' *Példabeszédgyeiből* vegyen oktatást, mikép kell élnie. A' *Prédikátorból* szoktassa magát a' mulandóknak megvetésére. *Jóbban* az erkölcsnek és a' békességés türésnek példáit kövesse. Át-

menvén az *Evangeliumokra*, ezeket soha kezéből le ne tegye. Az *Apostolok cselekedeteit*, 's *leveleit* kész lélekkel oltsa szívébe. Minekutánna pedig elméjének tárházát eme' drágaságokkal meggazdagította, tanúllyá meg jól a' *Profétáknak*, *Moyzesnek*, a' *Királyoknak* és a' *Kronikának* könyveit, hasonlóképen *Esdrásét* és *Esztherét* is. Utóllýára bátran olvashattya a' *títkos éneket*: netalán, ha ezt mindgyárt elejénte cselekedné, az érzeményes szavak alatt e' lelki menyegzőverseket nem értvén, erkölcsére nézve sérelmet szenvedgyen.

Befejezés gyanánt, sz. *Bernárdnak* e' tárgyról való helyes és sükeres szavait nem lessz kelletlen előhozni. Ő az Isten' hegyérül nevezett szerzetes atyafiakhoz írtt levelében így szóll: „A' szent Írásnak készületlen és változó olvasása, melly minteggy történetbül vetetik csak elő, nem hogy épülésére szolgálna a' léleknek, inkább ezt állhatatlannak teszi; és a' mi könnyen vetetik fel, könnyebben el is felejtetik. Hanem bizonyos jó hajlandóság mellett meg kell maradni, 's az elmét hozzá kell szoktatni. Mert, a' melly lélekkel a' szent írás készült, azon lélekkel azt olvasni, és érteni is szükséges. Soha Pál' érzésmódgyát fel nem érended, még írását szorgalmatosan olvasván, 's rólla szüntelen elmélkedvén, a' jó szándéknak gyakorlása által, lelkét minteggy magadba nem szívod. Soha meg nem érted Dávidot, míg saját tapasztalásoddal zsoltárainak érzeménnyeit magadban fel nem gerjesztetd.“

T o l d a l é k.

A' szemeknek illendő gondviseléséről. (Beer G. Orvos
Doctornak javallása szerint.)

I.

*Mikép kell az ép és egészséges szemeket jó kar-
ban tartani 's oltalmazni.*

1.) Aluvó helynek, ha lehetséges, jó tá-
gos szobát kell választani, melly sem igen se-
tét, sem olly fekvésű ne legyen, hogy a' fel-
kelő napnak sugári akár egyenesen akár vis-
szaütközve az ágyat érven, a' fekvő' szemeinek
alkalmatlanságot okozzanak. Azért minden
esetre az ablakokat éjszakának üdejénn vé-
kony, de nem fejr, hanem zöld vagy kék
színű kárpittal bevonva kell tartani, sőt azu-
tánn is, mikor már felkelt az ágyból valaki,
eggy darabig úgy kell hagyni, még tudniillik
a' szemek, az éjjeli setétség után, lassankint
a' világossághoz szoknak.

2.) Felébredvén álmából valaki, és fel-
kelni készülven, ha tapasztallya, hogy szemei
öszveragadtak, vagy máskint nehezen nyilnak
meg, erőszakosan soha szét ne terjessze őket;
hanem hig nyállal kenetgvén szemfödeleit,
gyengén segítsen rajtok, hogy magoktól nyi-
latkozzanak meg. Sőt általlyában a' szemeket
dörgölni, vagy éppen kézzel szorítani, nagyon

veszedelmes, úgy annyira, hogy tellyes megvakulás következhet utánna.

3.) A' szemeket reggel, de még is nem azonnal a' felkelés után, hanem kevés üdő múlva, a' mire kiderülnek, sőt napközben is néha, kivált mikor nagyon száraz és poros a' levegő, tiszta friss vízzel meg kell mosni, 's egy keveset fürösztetni, melly alkalmatossággal a' fül megett lévő mocskot is vizes újakkal le kell dörgölni. Csak hogy ez akkor, midőn még hevülésben van a' test, és az oreza izzad, soha se történnyen: másképp náthát, vagy más illyes bajt könnyen kaphat az ember.

4.) Reggel, mikor még allig ébredt fel az ember, azonképen ebéd és vacsora után, vagy a' testnek erősebb mozgása után is, mindigart olly munkához fogni, melly a' szemeket nagyon és különösen érdekli — a' minémű nevezet szerint az igen feszültt olvasás — éppen nem tanácsos; mert ilyenkor fél óra alatt jobban elfárad 's meggyengül a' szem, mint egyébkor kétszer vagy háromszor annyi üdő alatt.

5.) A' ki szemeit nagyon erőltetni, 's ott-hon sokat tartózkodni kénytelenítetik, ha lehet, világos szállást válasszon magának: melly mindazáltal úgy legyen helyeztetve, hogy a' napsugárok egyenesen, annyival kevesebbet pedig a' szomszéd faltúl vissza ütközve az ablakonn be ne ereszkedgyenek; valamint hogy a' világosság, ne fel féle az igen alacsony

ablakból, hanem inkább le felé jöjjön a' szobába.

6.) Azonban, a' felettébb való világosságot, avvagy inkább ennek ragyogó fénnjét is el kell kerülni, vagy legalább meg kell enyhíteni, távoztatván igen tündöklő házi eszközöket, úgymint az aranyozott karimájú tükröket, üvegajtókat, csillogósan pallérozott faszekrényeket 's asztalokat, vagy, hogy csak a' szemnek annyira ne ártsanak, zöld vagy kék színű kárpitokat az ablakok' elejébe helyezettván: mellyeket azonn felül úgy meg kell erősíteni, hogy az ajtó vagy ablak felnyittatván, a' szellő idestova ne lebegtesse, 's így a' világosságnak hirtelen változása a' szemeket ne sértegesse.

7.) Vigyázni kell a' ruházatra is, hogy ez, kivált a' nyakra való, szűk ne legyen; mert akadályoztattya szabad körülforgását a' vérnek, 's ezt a' fő felé hajtván, a' szemeket vérbe boríttya 's elnehezíti. Ezt okozhattya az állatok ganajjából és vizellettyéből párolygó gőz is, valamint akárminémű, különösen pedig a' csi-pős dohányfüst, ha sűrűen környékezi a' szemet.

8.) Ártalmasok a' szemnek tovább a' nehéz emésztésű, vagy igen fűszeres étkek, erős borok, 's egyéb hevítő italok. Mert, ezek ugyan felgyújtják a' vért, és a' szemeket ahhoz meg-tűzesítik, úgy egyszersmind meg is homályosíttyák: a' nehezen emészthető ételek pedig többnyire nehéz széket okoznak; melly igen

esmeretes következés által menvén végbe, a szemeket is eszközösen bádgyasztya.

9.) Estve, mikor fogyni kezd a világosság, következőleg a holdvilágnál is, olvasni vagy írni, igen veszedelmes a szemnek. Sőt, mivel ennek a setéség általlában nagyobb ellensége a fényes napvilágnál; soha sem kell alkonyodás után, ha semmit sem dolgozik is az ember, setétben maradni, hanem legalább csak egy gyertyát is kell a szobában gyújtani, vagy lámpást égetni, ha pedig szemével mankálkodik valaki, annyi világosságnak kell lenni, hogy minden erőlködés nélkül a tárgyakat jól meg lehessen különböztetni.

10.) Mivel még az álomtalanság, vagy az álomnak akármelly okból való félbenszakasztása is árthat a különben legegészségesebb szemeknek: a késő éjszakáig folytatott kártyajátékot, valamint az olvasást és írást is, ha csak az elkerülhetetlen szükség nem hozná magával, ezen tekintetből nem lehet üdőtlennek és helytelennek nem itélni.

11.) Ha el találunk a dolgozás közben tikkadni a szemek, többször változtatni szükséges ilyenkor a testnek helyzetetését: úgy hogy az ülés után egy magasabb asztalkánál állva, és az állás után megint elébbeni helyére leülve kell folytatni a munkát. E' mellett az író vagy olvasó asztalt úgy kell alkalmaztatni, hogy a világosság résünt a dolgozónak bal oldala felül reá szolgállyon.

12.) Mikor szabadságában áll az embernek, az olvasásra inkább a' nappali, az írásra pedig, ha gondolkodni kell mellette, és tisztán írni, az estvéli üdőt, gyertyavilág vagy égő lámpás mellett, válassza magának: így mindenkép elérheti czéllyát, a' nélkül hogy szemeit felettébb erőltesse.

13.) Nem használ a' szemnek, sőt rövidséget okoz, ha valaki a' könyvet vagy az írást, hogy alkalmasabban olvashassa, a' gyertyavilágonn túl tartya, vagy hátát nappal az ablaknak fordítvan, úgy nézegeti; mivel mind a' két esetben több világosság ütközik szemeibe vissza, mintsem szükséges a' rendszerint való olvasásra.

14.) Az okfontolással járó tapasztalás szerint, végre bizonyos az, hogy valamint lassan-lassan gyengíti 's fogyasztja akárminémű hűzamos buja és fajtalan cselekedet épségét a' szemeknek, úgy viszontag ezeknek tartósságát különösen megcsökkenti 's oltalmazza a' tiszta és mértékletes élet.

II.

Mikép kell a' gyenge és egészségtelen szemeket ápolgatni.

1.) Mihelyt észre veszi az ember, hogy valamelly dologban elfáradnak szemei, legottan azon dologgal, úgymint olvasással, írással, éles nézéssel, fel kell hagynia, máskint a' veszedelem hova tovább, annál inkább neved-

ne. Bizonyos jelei pedig annak, mikor szükséges, hogy egy kis nyugovást kell nekik engedni, a' következendők lehetnek: *a)* Ha a' tűzello, vagy ama' szempont, melyből megösmérhetni az előttünk lévő dolgot, mindég jobban közelíteni látszik az emberhez; úgy hogy a' kisebb tárgyakat, ha jól meg akarjuk különböztetni, közelebb kell a' szemekhez tartani. — *b)* Ha valamelly munka alatt, a' hol meg kell feszíteni a' szemet, némünémű alkalmatlanság, vagy főkábitó fájdalom jelentgeti magát. — *c)* Ha minden más ok nélkül a' szemek könnyezni vagy nedvesek lenni kezdenek. — *d)* Ha hirtelen mintegy felhócske lebeg a' szemek előtt, mely homályosítja a' tárgyakat, vagy szinte főszedelgés támad.

2.) Azonkívül hogy a' dolgot, mely a' szemeket fárasztotta, félben kell hagyni, úgy lehet őket felfrissíteni: ha *a)* tárgya a' munkának másfélelvel, mely nem nagy erejére, hanem inkább némünémű könnyebbségére esik a' szemeknek, okosan felcseréltetik; — ha *b)* szemeit az ember a' munka közben egy kis üdeig behunnya; vagy, alkalmas fekvése lévén a' háznak, kinéz olykor az ablakonn a' kertbe, vagy mezőre, vagy mennél messzebb lehet: — ha *c)* a' felesleg való nedvesség a' főből levonatik langyos lábvíz által, melybe konyhasót vagy eczetet is lehet tölteni, vagy néha valami kevés dohánypornak (tobáknak) felszívása által; — ha *d)* napközben némellykor a' sze-

mek, kivéven ha csúszban szenvednének, hideg tiszta vízzel, vagy rózsavízzel megmosatnak, vagy inkább csak meghintetnek; — ha *e)* mikor az üdő kedvez, mértékletes mozgást tesz testével az ember, a' szabad levegőben, de még is árnyekos helyekenn sétálgatván, vagy pedig, mikor alkalmatlan az üdő, és van benne mód, a' Billiárd játékban magát gyakorolván,

3.) A' gyenge és egészségtelen szemeknek ápolgatására segédeszköz gyanánt szolgálhatnak a' *szemüvegecskék* (pápaszemek). Az üdőt pedig, mikor hasznos velek élni, a' következő jelek határozzák meg: *a)* midőn a' megkülömböztető látás' pontya a' szemektől észrevehetőképen messzebb távozik; — *b)* midőn az olvasás vagy másféle apró szerű foglalatosság közben nagyobb világosságra szokatlan törekedést tapasztal valaki magában; — *c)* midőn a' kisebb tárgyak, ha tovább szemléltetnek, mintegy öszvefolyni látszanak; — *d)* midőn a' szemek legcsekélyebb feszülésre is mindgyárt eltikkadnak; — *e)* midőn szemüvegecskéken valaki jobban és könnyebben tud olvasni.

A' szemüvegecskékben pedig, hogy hasznosan és alkalmatosan lehessen velek élni, ezen minéműségek szükségképen megkívántatnak: *a)* Ne nagyobbítsák, se ne kisebbítsék, hanem csak világosabban és tisztábban terjesszék a' szem' elejébe a' tárgyat; — *b)* az üvegecskéek egészen tiszták 's minden fót vagy szeplő nélkül valók, szintűgy egyformán vastagok 's

domborúk legyenek; — c) szükséges rajtok két egyyenlő csont - vagy ezüsfoganték is, mellyekkel a' halándékhoz őket két felül kapcsolni 's alkalmaztatni lehessen.

4.) A' kinek messzelátó vagy nagyító üvegekkel kell élnie, hogy szemeit el ne rontsa, ne csak az egyik, hanem a' másik szemével is nézegessen váltólog rajtok, vagy ha kettős üveg, mind a' két szemével egyszersmind.

5.) Utóllýára mind azon észrevételeket és rendszabásokat, mellyek az ép és egészséges szemeknek oltalmazására hasznosoknak lenni mondattak, még inkább tartozik figyelemre venni és tellyesíteni az, kinek szemei gyengülni 's erőtlenedni kezdenek, vagy éppen már rosszúl is vannak.

Theologiai Rendszerek.

(Folytatás.)

1.) A keresztény religionak elszámlált jeles tulajdonit senki sem tagadhatja, a ki azt tisztán, tellyesen felfogta; a ki annak igazságait, törvényeit, téteményes szabásait; az eszközöket, mellyeket nyujt, az indítmányokat, mellyekkel ösztönöz, a vele nem ritkán elegyített emberi véleményéktől, előítéletektől, iskolai félszegségektől, szóval a kor szellemének sokszor éretlen és izetlen gyümölcseitől, meg-

választani tudja, akarja. Megvallják ezt Rousseauval *) a komolyabb naturalisták; rationalistáink pedig épen ezen tökéletes tulajdoniért magasztalják, és belőle úgy szemelik ki az észvallás igazságait, hogy semmit hozzá adni magoktól nem tudnak.

Csupán a titkok azok, mellyek rationalistáink szemöket szurják; ezeket ők vagy el-mellőzik, vagy csupa symbolumok gyanánt tekintik, mellyek alatt némelly észigazságok rőjtöznek. De feltéven, hogy a keresztényi religio valóságosan Istentől kijelentetett, nem lehetséges e, hogy abban legyenek olly igazságok is, mellyeket az ész sem meg nem foghat (hiszen Istent sem foghatja meg, még is hiszi, tanítja) sem magából ki nem fejthet, sem, ha azok adattak, saját principiumiból, gondolkozás törvényeiből, ált nem láthat, nem világosíthat? Nem azt teszi e fel ennek tagadása,

*) Rousseau szavai: „A szent Írás méltósága engem magamon kívül ragad. Nézzd a philosophusok könyveiket minden ragyogványokban melly piczinyek ezek az evangeliumhoz képest!” „Sokkal megfoghatatlanabb volna, hogy többen együtt dolgoztak légyen ezen a könyvön, mint sem hogy egyetlenegy adott ahoz materiát. Soha a zsidó írók illy morált nem fogtak találni, és az evangeliumnak igazsága annyira szembetűnő, hogy annak feltalálója sokkal csudára méltóbb volna, mint maga a hős (Jézus).”

hogy nincs az egész erkölcsi világban, több, különb igazság, mint egyedül azok, mellyek az emberi észben alapszanak? Ez pedig azt, hogy emberen kívül, s emberen fellül nincs erkölcsi lőny? Meg kell vallanunk, hogy Istenben több s magasb igazságok rőjtöznek, semmint a mennyi s a millyenek előttünk ismeretesekek, különben miként véghetetlen, miként megfoghatatlan, Isten? — Vagy talán ezeket épen azért, mert fogatunk felett vagynak, tudnunk sem lehet, sem szükséges, s azért ki sem jelentethetők? De nemde tudnunk valamit, ha bár csak félig is, ha bár homályosan is, nincs haszon nélkül? Bizony sokat tudunk mi így a természetből is, pedig nagy haszonnal, nem csak a tudatlan köznép, de még a tanult sereg is. S ha Isten csak ugyan jelentett nekünk ki illyeneket, minden ok nélkül bizonyosan nem jelentette ki azokat; és a szupernaturalisták tudják s elmondják, mennyire jó, idvezséges azokat félig is tudnunk. — Soha sem tudom én megfogni; hogyan lehet helyes, elegendő ok annak akár elmellőzésére, akár tagadására, a mit nem az ész állít közvetlenül, s a mit ő világosan ált nem láthat, ez az ált nem látás? Mennyit tudtak régen az emberek, mennyit tudnak még ma is a tapasztalásból, hol az ok és okozat közötti kapcsot nem látják, az az a mit ált nem látnak, s azért világosan nem tudnak? elmellőzzük e, tagadjuk e azért az illyeneket? Tapasztalásun-

kat kellene megtagadnunk. S miért van tehát a HIT tehetség bennünk? Valóban nem az ész világos igazságaira nézve: ezeket tudjuk, nem hisszük. S van e Isten eránt nagyobb, szebb, boldogítóbb kötelességünk mint a gyermeki egyszerűségű hit? Megvallom, rationalistáinknak ezen makacsságok minden ellen, a mi nem világos magából az észből, nem az ész javallásából származik. — Ki a titkot nem hiszi, mert által nem látja, épen azt cselekszi, mit egy angyal cselekedett volna az ember teremése előtt, ha, hallván isteni kijelentésből, hogy majd egy darab agyag szellem által meg fog lelkesedni, s okosodni; azért nem hitte volna, mert ő azt meg nem foghatta. Az ált nem látás azért épen nem elegendő ok a tagadásra, különben a kurta eszü tudatlan ember tellyes jussal tagadná mind azt, mit a tanult asztro-nomusok, matematikusok, philoszophusok tellyes meggyőződésből mondanak, de ő eszé-vel fel nem éri. Nagyobb e a köz ezek között a tudósok és ama tudatlan ember között, mint Isten és mindnyájunk között? — Végre nemde úgy megyünk által e földi létünk pályájáról, hogy igen sokat részint épen nem, részint csak félig tudunk a természet rendszeréből megfejtteni? Az ész is megszenteli a jövőendő élet eránt reményünket, melly azzal is kecsegtet bennünket, hogy a természet titkai ott felfedezve nyilnak meg előttünk, mellyeknek tudások azon élet tiszta örömei közzé fog tar-

tozni. Ez a mostani féltudás nem fog e nekünk ott a világos tudásra sokat használni? Ha így enged bennünket remélni az ész a természet titkaira nézve, ne engedjen e így remélni a vallás titkaira nézve is? — Még egyszer mondom, ez a makacsság a titkok elfogadásában nem származhatik az ész javallatából. Nem az ellen szegezi magát az ész a mi felette van (ehhez feltörekedni iparkodik) hanem a mi ellene; a kereszt. titkok pedig olyanok, és nem ilyenek.

Illyen lévén a kereszt. religio tanítása, arról, hogy Isten jelenthette azt ki, már nem kételkedhetni; s ha a sok kijelentettnek vélt vallás körében van egy valódi kijelentett, hát bizonyosan ez az. Ebben a rationalisták épen nem ellenkeznek, megvallván magok ennek a többiével nem is hasonlítható szellemét. Sőt, ha áll mit fen mondánk a rationalizmus nyelvén, hogy a kijelentetteknek vélt vallások tömvék tévedésekkel, a lehetőség a lehetőség magas lépcsőjére emelkedik, alig lévén megfogható, miként vihette Jézus Judeának egy homályos tartományában született, nevekedett, férfiú, a nagy tévedés özönében, vallási tanítását a tisztaságnak a fenségnek, szóval a tökélnék olly magas polczára! — Tapintható fonáksága az a rationalistának, hogy egy részről a kereszt. religio ebéli fenségét, a többinek pedig alantiségát önként megismeri; más reszről annak megválasztása

eránt, mellyik lehet kijelentett, mellyik nem, reménységét is elveti.

2.) A második tett, hogy a kereszt. religio eredeti könyveinek íróik a világon legहितesebb írók, nem különben javallatot nyer a rationalistáktól, habár egyeshelyeken kétkednek is; de a melly kétkedésök, minekutánna általában a legnagyobb hitelt megengedték, bizonyosan részrehajló, s azért igazságtalan; nem kevesbbé igazságtalan, mint azé volna, ki egy magyar történetírónak általában egész hitelt enged, még is egyes helyeken, hol talán a nemzetről nem kedvezőleg ír, fenakadna, kétkednék, csupa patriotizmusból.

A kereszt. religio első íróinak hitelök a következőképen épül: Ők (a négy evangelistáról van különösen szó) iratok tárgyával egykoruak; ketten közzülök a tanítást saját füleikkel hallák, a tetteket saját szemekkel látták; ketten a közvetetlen tanítványoknak voltak tanítványaik és segédek. Ők azt, a mit irtak, mindjárt a nagy mester eltünése után hirdették; ez volt az ő mindennapi foglalatosságok halálökig. Tanult, kimivelt emberek ugyan ők nem voltak, (Lukácson kívül, a ki orvos vala) de józan elméü, tiszta szívü lelkü férfiak; annyi tehetséggel bírók, hogy a tanítást, melly egyedül vallási volt és erkölcsi, tisztán felfoghaták, és emlékezetökben tarhták, annál könnyebben, hogy mindennapi foglalatosságok egyedül az vala, s hogy eleve

tudták, mennyi bajba fog nekik annak hirdetése kerülni. A tetteket pedig csak látni kelle, hogy elbeszélhessék. Ők azt, a mit irnak, azon a helyen, és azok előtt hirdették legelőször is, a' hol, és a kik előtt tanított és cselekedett Jézus; sőt könyveiket is itt irák a három első *), olly nyelveken, a zsidón és görögön, mellyeken kiki érthetett. Olly dolgokat is irnak és hirdetnek pedig igen nagy számban, mellyek a népnek, de különösen az előljáróságnak és papságnak, nagy gyalázatjára voltak; foganattal pedig olyannal, hogy csak hamar több ezren e közzül a nép közzül, néhányan a papságból és felsőségből is, hajolnának tanításokra, és keresztényekké lennének; ezek ugyan azért meg mind annyi tanúji gyanánt szolgálnak az evangeliumi igazságnak. Végre mind ezeket úgy irják, úgy hirdetik, hogy védelmezésükben állhatatosan megmaradnának a leggonosz üldözések, a legkegyetlenebb kínzások között egész az erőszakos halálig, mellyet nem csak ők, hanem velek az egész tanítványi kar, és sokan az új tanítást követők közzül, nem morogva, nem ellenerőszakról gondolkodva, sőt vígan, férfias elszánás-

*) Ezt csak sz. Mátéről lehet állítani; mert szent Márkról bizonyos, hogy Rómában írta légyen Evangeliumát, sz. Lukácsról pedig bizonytalan, hol készítette azt, azonban: a' T. szerzőnek okoskodása erős marad.

sal, mint szoktak azok a nagy lelkek, kik ügyök igazsága eránt tellyesen meg vannak győződve.

Nincs a föld hátán, nem volt, olly tanító, kinek tanítását, olly hős, kinek tetteit a hitelnek ennyi billyegével felruházott tanúk bizonyítsák. Itt minden együtt van, mi a' hitelt az emberi hitel fő lépcsőjére emeli. Többet, valamint gondolni nem lehet, úgy kívánni képzelenség volna.

El nem mellőzhetjük itt azokat, miket az előbbi naturalisták hangos gúnyolások között kürtöltek az evangelium hitelességének leron-tására, s érentnek néha, de komoly szerénységgel, és a lehets kémeléssel, rationalistaink is, hogy t. i. az evangelium íróji, valamint mindnyájan az apostolok, tudatlan, 's azért könnyen hívó, emberek voltak; e mellett tellyesek zsidó előítéletekkel; végre, fanatikusok a' naturalisták szerint: enthusiaszták Jézus eránt a rationalisták szerint: kik azért az igazságot szorosán nyomozni nem is tudták, nem is akarták. Nem tagadhatni, hogy az eféle hiányok, hibák, és vétkek a hitelnek épen nem kedveznek, sőt azt igen is gyanússá tesz. Visgáljuk rendre.

Fen láttuk már, hogy a tudatlanság, vagy inkább tanútlanság, az evangelium hitelét nem gyengíti: mert az egész evangéliumi foglat, egyszerű vallásos tanítás, együgyü popularis beszédben és külső tettek: annak felfogására tehát elegendő volt a természetes józan elme,

mellyet az evangelium írójítól meg nem tagadhatunk; ezekhez pedig csak ép érzéki műszerek kívántattak. Ítéletem szerint gyanúsbbak volnának az evangelium íróji, ha tanult philoszophusok lettek volna, így méltán tarthatnánk, hogy ön véleményeiket csusztatták bé Jézus tanításába. — A könnyhiszelmet nem érti, a' ki ezzel az apostolokat vádolja: könnyhiszelmű az, a ki olly dolgokat, mellyeket maga nem látott, akárkinek szavára kész elhinni, semmit sem vizsgálván, ha hitelt érdemelnek e. Kiki látja, hogy ennek a könnyhiszelműségnek a mi esetünkben semmi helye sincsen, az apostolok olly dolgokat hittek, hirdettek, és irtak, a mellyeket magok tapasztaltak; kik Jézus tanításának füllehalló, tetteinek szemmel látó tanúji voltanak. Már a ki azt tudja magával elhíttetni, hogy hallotta azt, a mit valóban nem hallott, és látta azt, a mit valóban nem látott; ez már nem könnyhiszelmű, hanem megtébolyodott ábrándazó; a millyeneknek távolról sem fogja tartani az apostolokat, a ki tudja, miket vivének véghez a föld nagyobb részén, majd minden nemzetek között; s ugyan ezt tekintvén, s különösen az íróknak írásmódjokra, s az egész evangeliumi történeten által tűnő kharakterökre figyelvén, fanatikusoknak sem fogja őket tarthatni a pszykchologus. — Az entusziasmus (de fanatizmus nélkül) valamelly személy vagy tárgy eránt tiszteletből, szeretetből származik, s

nem egyéb, mint mind a kettőnek határtalan kiterjesztése. Ez, ha a személy, vagy tárgy valóban méltó, hogy eránta tisztelettel, szeretettel viseltessünk, szép kharakterre mutat, s kívánatos, hogy a jó s nagy eránt minél több enthusziaszta találtassék az emberek között. De hát ha az apostolok ilyenek voltak Jézus és az ő tanítása eránt, mi lehetett mind a kettőben, a mi ezeket a különben hideg vérű együgyű embereket annyira elragadta eránta? Nád sem mozdúl szél nélkül. Nem mondhatunk egyebet, mint hogy épen az a Jézus felséges kharaktere, annak a tanításnak tiszta szel-leme, mellyet az evangeliumban találunk, s az a tellyes meggyőződés, hogy Jézus isteni követ, tanítása Istentől kijelentett vallásos tudomány, a mi ismét Jézusnak az evangeliumban feljegyzett ugyan azt bizonyító szavain, és csudatettein alapodhatik, ragadhaták őket Jézushoz és az ő tanításához annyi erővel; melly ragaszkodásokban midőn egész halálíg állhatatosan megmaradtak, a legnagyobb meggyőződésnek adták legbizonyosb billyegét. — Elannyira, hogy az enthusziaszmus nem csak nem gyengíti az evangeliumi történet hitelét, sőt azt igen is nagy mértékben neveli.

Azonban, ha az Apostolok kharakterét nem képzelve költjük, hanem tetteikből ítéljük, nagy enthusziasztáknak nem mondhatjuk, annál kevesbbé könnyhiszelműeknek. Lássuk egy két tettből. Egy közülök, Péter, a legtü-

zesebbik, bátor hőst látszott mutatni, mikor a megöletését, és erre a tanítványok botránkozásokat előre említő mesterért késznek mondja magát életét letenni; s ebéli elszánásának jelét is adta, mikor kardot ránta a poroszlók ellen első hevültében. De hova lön csak hamar a felhevült hősnek bátorsága, mikor egy szolgálóleány szavára elég gyáva volt mesterét megtagadni? — Mennyire késedelmeskedtek ők mindnyájan hinni Jézus feltámadtának az asszonyok által terjesztett hírét, bátor, mint magok vallják, Jézus azt előre jövendölé nekik? — Tamás tette, hogy nem hiszen, míg ujjait a sebzett test lyukaiba nem viheti, nem felette nagy enthusiaszmusra mutat. — De csak olvassuk az evangeliumokat: mennyi egyszerűség fekszik ott Jézus legfenségesb beszédeinek előadásokban! melly hideg részvétlenség csudatetteinek elbeszélésekben! mennyi egyenesség, gondatlanság az ellenrész vádjainak, megtámadásainak, csufolódásainak felhordásokban! Azt vélnéd, hogy nem is szeretett mesterüket, s az ő fontos ügyöket érdeklik, olly híven, olly aggodalom nélkül beszél azokat. O az entusiaszta nem így ír! Egekig magasztalja ez válagatott virágos szavakkal hősenek nagyságát; legcsekélyebb tette óriási nagyságot nyer az ő himezése által; ellenben távol kikerüli mind azt, mi kisebbségére lehetne; ellenségei vádjait vagy elmellózi egészen, vagy minekelótte felhozza,

már eleve lerontja, úgy hogy a vád még dicshírére szolgáljon hőségnek. Így az entuziaszta, amugy az evangelisták; kiknél nem a szavak, hanem a' tettek beszélnek; nem azok adnak ezeknek nagyságot, hanem ezek teszik azokat sokat mondókká.

Hogy az apostolok, midőn Jézus őket magához vette, nemzeti előítéletekkel tele voltak, bizonyos; de az is tagadhatatlan, hogy ezekből annál inkább tisztultak, mennél mélyebben hatottak Jézus tanítása lelkébe; ezért volt szükséges nekik a három esztendei oktatás, melly mennyire foganatos volt légyen, kitetszik abból, a mit a zsidó ellenítéletek ellenébe utóbb olly tisztán, olly világosan, olly állhatatosan tanítottak.

Áll tehát az evangéliumi történetnek tellyes hitele. Lépjünk által Jézusra, s vizsgáljuk őt az ő beszédeiben, tetteiben ezek szerint a tellyes hitelű tanúk szerint.

3.) Jézus méltósága, a szupernaturalizmusnak harmadik tethéli alapja, mint mondtam, nem az evangelisták magasztalásaiból, hanem öntanításából s öntetteiből úgy tűnik fel, a mint még senkié fel nem tűnt. A legegyszerűbb köntös alól ragyog fel szelíd fényben a legmagasb Felség. Ez olly világos, hogy magok a naturalisták, s ezek között a legmérészbbekek sem merék ezt a szentséget, különben mindent mocskoló kezökkel, érenteni; a szerényebbek pedig, a tisztább lelkűek, nem

győzőek csudálni, magasztalni *). Ezt teszik, s még nagyobb mértékben, rationalistáink, kik, bátor istenségét nem hiszik, még is legnagyobb tiszteletünkre, legpontosb követé-

*) Álljanak itt ismét Rousseau szavai, ki minekutánna az Írás méltóságát magasztalta, Jézusról így folytatja: „Mennyi édesség, mennyi tisztaság az ő erkölcsiben! mennyi kegy a tanításban! milly fenség principiumiban! milly mélységes bölcsesség beszédeiben! milly lelki ébrenség! mennyi szabadság, méltányság feleleteiben! mennyi hatalom szenvedelmeim! hol az az ember, hol az a bölcs, ki gyávaság vagy fitogtatás nélkül tudjon munkálni, szenvedni, meghalni? — Midőn Platon az igaz férfiúnak képét festi, minden gonoszság gyalázatával elborítva, de az erőnyek is minden jutalmát érdemelve; Jézust színéről színre festi. — — Mennyire el van az előítéletektől foglalta, ki Szophron fiját meri egyesíteni *) Mária fijával! Mennyi különbség a kettő között! Szokrates, ki gyötrellem s gyalázat nélkül hala meg, kharakterét könnyen megtarthatá; az ő halála, mellyre baráti között csendesesen bölcselkedve készüle, a legédesb, millyent ohajtani lehet; Jézus halála kínzások, az egész nép gyalázásai, csufolódásai, és átkai között, a legiszonyatosb. Szokrates vévén a poharat megáldá a könnyező nyujtót; Jézus a legkegyetlenebb kinok között vad hóhérjaiért imádkozék. Valóban ha Szokrates élete és halála bölcshez illik; Jézus élete és halála illik Istenhez.”

*) Azaz: hasonlítani, vagy egyenlőnek mondani.

sünkre tartják méltónak, mint az emberi tisztaság, nagyság és jóság eleven példányát. Kant őt az erkölcsiség legfőbb Ideáljának, az emberiség abstractumának (elvont ideájának) nevezé; Fichte 'a practika ész Repraeszentansának, kiki saját rendszerével egyezőleg; azért az első az emberiséget (az emberiség legmagasb ideáját) a másik a practika ész, látá Jézusban megtestesülve. Ez a tett azért bővebb kifejtést, mutogatást, nem kíván; különben is érezzük ennek igazságát inkább, mint elbeszélni tudjuk. Lássuk azért a negyedik és utolsó tettet, és végezzük be a rationalisták és szupernaturalisták között fenforgó kérdést.

4.) Illyen férfiú, millyennek Jézust hisszük megegyezőleg mindnyájan, mondja, állhatatosan erősíti, csudatetteivel, halálával, felátadásával pecsétli, hogy ő Isten küldöttje, az Istennek menyből közünkbe szálott fija; tanítása menyei attyának szava, akaratja, mellynek elfogadásától (hitétől) és tellyesítésétől függjen az emberi idvezség. Az ő csudatettei nem emberi erőnek, hatalomnak munkáji, hanem isteni hataloméi, mellyek az emberekkel elhite ssék a nagy igazságot, hogy Ő valóban az, a minek magát lenni tanítja, hogy tanítása igaz, és Istentől származott. — Mind ezt a szupernaturalista tulajdon értelemben veszi; a rationalista nem. Ez így okoskodik: Jézus ugyan tellyesen meg volt győződve az ő isteni

küldöttségéről, és tanításának isteni származatjáról. S ebben ugyan nem is csalódott: tudva levő dolog t. i. hogy a régiek mindent mi a természetben különös, a lélek minden szokatlan ismereteit és mozdulatait, mellyek különös szent hévvel voltak egybekapcsolva, egyedül Istentől származottnak hitték. Jézus is tehát, kinek lelke egészen Istenben élt, kinek tanítása a legszentebb volt, méltán fogadta el ezt a közönséges gondolatot, ki más-képen is kegyes lelkével mindent Istennek tulajdonított. Nézzük által a dolgot, s ítéljük meg, mellyik résznek van igaza!

Hogy az istenfélő kegyes lelkek minden különöst, az az, minden szépet, jót, nagyot, Istentől származottnak hittek a régi világban, bizonyos, valaminthogy ugyan ezt teszik ma is a jobb lelkek, kik előtt az isteni gondviselés nem csupa képzelet. De meg kell ettől a közönséges vallásos gondolkozásmódtól különböztetnünk egy felsőbb rendű gondviselést, az Istennek különös munkálkodását, melly közvetlenül ugyan a zsidó nemzet vezérlésére volt intézve, közvetőleg azonban, mint vég-célra, az egész embernem lelki javára intéztetett. Ezt azért kell különböztetnünk, mert a zsidók is nyilván megkülönböztették, igazán e? ide most nem tartozik: A zsidók t. i. hitték, hogy Mószes és prophéták Istennek különös küldöttjei voltak, kiket illyeneknek lenni részint csudatettek, részint betelleyesedett jö-

vendölésük igazoltak, erősítettek. Ezeket azért a zsidó nép mindenkor megkülönböztette a közönséges biráktól, királyoktól, papoktól, és tanítóktól, bátor ezekről is hitte, hogy Isten akaratjából viselik hivataljokat, kik eránt engedelmességgel tartozik viseltetni. Már Mószesnél, a patriarchai időben, van szó egy különös isteni követről, ki bizonyos időben megjelenend, és nem csak a zsidókat, hanem a föld minden népeit boldogokká teendi az egy igaz Isten hitének és tiszteletének elterjesztése által. Ezt az a kor Schilónak nevezé, utóbb Messzias név alatt lőn ismeretes; az első tulajdon értelemben vett uralkodót, a másik szabadítót jelent. Ezt a Messziást különféle színekkel festék a prophéták: őt legnagyobb Királynak, Fő papnak, prophétának, nevezvén, s mindent neki tulajdonítván, valami csak nagy, szent, dicső, gondolható az emberiségben, el nem hallgatván alacson származatját, és szenvedéseit, de a mellyek után neki teljes dicsőség jutandjon Isten és az emberek előtt. Illy nagyságban állott a zsidók előtt a Messzias, még minekelőtte megjelent volna közöttük. Ezt Moszesnél, Királyoknál, prophétáknál és papoknál nagyobbnak, dicsőbbnek gondolák; olyannak, a ki Istennel a legszorosb egyesületben legyen. De az erkölcsi világ fogatát ők tisztán gondolni nem tudák, azért hozzá adták, többen annak elcsavarásával, a polgári világ fogatát, az az, nem annyira vár-

tak lelki, mint világi ország - alkotót, ki őket minden szolgaságtól felmentse, uralkodását az egész emberi nemre kiterjessze, melly alatt ők legyenek a legragyogóbbak. Lelki országról csak annyiban gondolkodtak, hogy a Mószes által Istentől vett vallás fog az egész ember nem vallása lenni. Hozzá adák, mit a' prophétáknál is láthattak, hogy ez a férfiú örök uralkodó fog e földön maradni, kétségen kívül azon isteni hatalom erejével, a mellyel küldetendőnek hitték.

Itt van röviden előadva a zsidó nép véleménye a különös isteni követekről, de különösen a Messziáról. Az előadás igazságát minden hozzá értő feltalálja a sz. Írásban, és a zsidó Íróban, Flav. Jósefben.

Innen nyer világosodást a zsidók magok viselete Jézus eránt. Alig futott híre keresztelő János megjelenésének a Jordan partján, hogy csoportosan tódult hozzá a nép; a nagy szynedrion pedig követséget küldött hozzá, hogy tőle cselekedetének okát és tanításának tárgyát hivatalosan kikérdeztetné. (*Ján. 1. 19—28*) „*Ki vagy te? Én, úgy mond, nem vagyok Krisztus (Messziás) Mi vagy tehát? Eliás?* (Malachias prophéta szerint — Malach. IV. 5. — Eliásnak kelle a Messziás jövetelét megelőznie.) *Felele János, nem vagyok, Prophéta vagy te?* Kérdezék tovább a küldöttek, *nem, felel János. Mit keresztelsz tehát, ha sem Krisztus, sem Eliás, sem prophéta nem vagy?*

Itt felele János, hogy az ő keresztsége vízben történik; más az, a ki, úgy mond, közepet-tetek állott, s kit ti még nem ismertek; és ő az, a ki utánnam jövődő (Messziás) a ki előttem lett; kinek nem vagyok méltó saruja kö-tőjit megoldani. — Nyilván kitűnik ezekből, hogy a zsidók ezen időben buzgón várták a megígért Messziást, és hogy Jánosban, mint különös új tanítóban, őt gyaníták lenni. Ezen vélekedésben sokáig maradtak János tanítvá-nyi, bátor ő mindenképen iparkodott azokat Jézus eránt meggyőzni, midőn egyebek között imígyen magasztalja előttök Jézust (*Ján. III. 29—35*): *Jézus a Messziás*, úgy mond; *Ő min-denek felett vagyon, mert menyből jött* (egye-nesen Istentől küldetett); *tudományát Isten-től vette, és azért Isten ígését hirdeti; neki tudomány és hatalom Istentől mérték felett adadott.* — Azért küldé fogságából kettőt Jé-zushoz (*Mát. XI. 2—7*) hogy tulajdon szájából hallanák az igasságot: „*Mondmeg nekünk, im-így kérdezik ezek Jézust János nevében, ha te vagy az eljövendő (Messziás) vagy másra vá-rakozunk?*” Jézus csudatetteire utasítja őket, s elbocsátja. Nyilván jele ez annak, hogy a zsidók Messziasoktól csudatetteket vártak, az az, őt szoros értelemben hitték isteni kül-döttnek. — Midőn Jézus tanítani kezdett, meg-jegyzi János (*II. 23.*) hogy látván a zsidók csudatetteit, sokan hittenek légyen ő benne. Ugyan ezt mondja Nikodémus (*Ján. III. 2.*):

Rabbi, úgy mond, *tudjuk, hogy Istentől küldettél mesternek; mert senki nem tudja azokat a jeleket (csudákat) tenni, a melyeket te teszel.* — Jánosnál (VII. 31.) a tünődő zsidók imigyen szóllanak: „*Valljon ha eljövend a Messziás, több jeleket fog cselekedni, mint sem ez cselekszik?*” — Máshol a zsidók Mósszessel hasonlítgatják Jézust: (Ján. VI. 27—33) mert valamint Mószest isteni követnek csudatettei miatt hitték, úgy a Messziástól még nagyobb csudákat vártak, mint nagyobbtól. Mikor azért Jézus a pusztában több ezeret kevés kenyérrel jól laktatott volna; megismérték, hogy ezt ő felsőbb rendű hatalommal tevé, s azért isteni követnek lenni hitték; de Messziásnak ismerni vonakodtak azért, mert a csuda nem látszott kitünőbbnek lenni, mint Mószes csudái voltak; sőt: „Mószes, így szóllanak, a mi atyáinknak kenyeret az égből adott; micsoda jelet adsz te, hogy higgyünk neked?” Nekik t. i. csekély jel volt a földi kenyerek szaporítások, a Mószes által adott menyei kenyér jóval kitünőbbnek látszott. Ez az ítélet ugyan hibás volt, de elegendő jeleül szolgál annak, hogy a Messziást nagy csudatévőnek, azért is valóságos isteni követnek lenni hitték a zsidók. Hasonló hibát követtek el a phariszeusok, midőn (Mát. XVI. 1.) meg nem elégedvén a földi csudákkal, tőle menyei csudákat kívántak: mintha reánk nézve világosbbak, s azért meggyőzőbbek volnának az

égi mint a földi jelek; holott megfordítva kell itélnünk, könnyebben megtudván választani a közelebbi földi, mint a távoli égi tüneteket, ha természetiek e azok, vagy természetfelettiek. De az ebből is kitetszik, hogy a zsidók az ő Messziásokat felsőbb rendű hatalommal felruházottnak, azért szoros értelemben isteni követnek hitték. — Végre a zsidók (*Ján. XII. 34.*) hallván Krisztust közellévő haláláról beszélni, benne megütköznek éppen akkor, mikor Lázár feltámasztása miatt, éránta a legnagyobb figyelemre és tiszteletre ragadtattak. „*Mi azt hallók, így szóllanak megháborodva, „mi azt hallók a törvényből, hogy Krisztus örökön megmarad; hogyan mondod te hát, fel kell magasztaltatnia (meghálnia) az emberfijának? kicsoda ez az ember fija?*” Már ebből elég világos, hogy a zsidók az ő Messziásokat tellyes isteni hatalmu követnek hitték, kinek földi halhatatlanságot is tulajdonítottak, jól tudván, hogy ez különös isteni hatalom nélkül, természetesen, lehetetlen.

Ezeket a zsidóság vélekedéséről fel kelle hordanom, hogy Jézus vallásait annál inkább megértsük, és a rationalisták gondolkozások hiúságát kézzel tapinthatassuk.

A zsidók tehát valamint mindég az előtt, úgy Jézus idejében is, tulajdon értelemben vették az isteni kijelentést, a mit az is felette megerősít, hogy ez az értelem közönséges volt a keresztényeknél egész a racionalizmus feltü-

néséig, és még ma is közönséges az egész kátholika egyesületben; ez az értelem csak a zsidóktól jöhetett által a keresztényekhez; zsidók hozták azt magokkal a keresztény világba által, s különösen az apostolok. Megismerik azt rationalistáink, mint előbb láttuk, hogy Jézus magát isteni követnek, tanítást isteni igazságúnak és tekéntetűnek tartá, tellyes meggyőződéssel, s tanítá egész komolysággal. De azt akarják velünk elhíttetni, hogy nem tulajdon értelemben: hanem abban, a mellyben fen láttuk. De ez az új értelem Jézusban már csak az eddig mondottakból is majd nem hihetetlen: a zsidók tulajdon értelmet hittek; ha Jézus nem ebben az értelemben hitte magát isteni követnek, bizonyosan azt sem akarthatta, hogy mások ebben az értelemben higyjék, a ki midőn a legjobb férfiú volna, egyszerűs mind magát az igazság mesterének nevezte számtalanszor. Mint illyennek nem lehetett elég elnézni, elhallgatni, a hibás értelmet; nyilván kelle azt az emberek elméjükből kiirtani; valamint nyilván kiirtotta a Messziás világi országa eránt a zsidók elméjükben megörögzött hibás vélekedést. Tette e ezt Jézus? csak egy betűvel sem, csak egy szóval sem; még kiválasztott tanítványi előtt sem, kik a tulajdon értelmet utóbb is egész halálokig szorosan megtartották, és magokra is alkalmaztatták. Már csak ez is felette nagy árnyékot vet Jézus kharakterére, ha ő a rationa-

listák szerint hitte magát isteni követnek. Pedig még ez nem mind az, a mit mondani akarunk; sokkal nagyobb az, hogy Jézus a tulajdon értelmet magára nézve még felebb csigázta, olly dolgokat tanítván magáról, a millyeneket magok a zsidók sem tulajdonítottak Messziásoknak, bátor neki minden kigondolható nagyságot tulajdonítanak. Ezeket lássuk most.

A zsidók, mint láttuk, Messziásoknak örök földi országot tulajdonítottak; Jézus ezen várakozásokat fenségesb értelemben tellyesíté, azzal a megigazítással, hogy országa nem világi, hanem lelki, erkölcsi. De Jézus ezzel sem elégedett meg: ő magának nem csak tartós országlást tulajdonít jövőre, hanem örök létet is a világ kezdetétől. Ennyit a zsidók Messziásokról nem tudtak. Kitetszik ez ama tüzes szóváltásból, mellyet Jézus és a zsidók között beszél János (VIII. 52 — 59) Jézus itt az ő követőjinek örök életet ígér. A zsidók gúnykaczajra fakadnak, Abrahámot és a próphétákat említvén, kik bátor Isten előtt kedvesek voltak, még is meghaltak légyen. Jézus felelé: hogy ő Abrahám előtt nem ismeretlen. Erre uj gúny a zsidók részéről: *Ötven esztendőös nem vagy, és Abrahámot láttad!* Felele Jézus: *„Bizonny mondom néktek, minekelőtte Abrahám lenne, én vagyok.”* A zsidók kövek után nyultanak, annyira megbotránkoztak. Ez nem fogott történni, ha ezt az örök lételt Messziásokban feltették volna, mert Jézus magát

Messziásnak sokszor minden hasonló botránykozás nélkül vallotta előttök.

Ide tartozó eset adja magát elé Máténál (IX. 2—9): Jézusnak egy ágyban fekvő inaszakadtat mutatott be a nép, ki látván hitőket, biztatá a sinlódót, hogy bűnei megbocsátatnak. Ezt a körülálló irástudók káromlás gyanánt vevék, mert tudták, hogy bűnt csak Isten bocsáthat meg erkölcsi értelemben. Jézus magát imigyen igazolja: *„Mit könnyebb mondani: megbocsátatnak a te bűneid; vagy mondani: kelj fel és járj? Hogy azért tudjátok, hogy az emberfiának (Messziásnak) nagyon hatalma a földön bűnöket bocsátani”* — ekkor mondá az inaszakadtnak — *„kelj fel, vidd el nyoszolyádod, és menj házádba.”* Látván ezt a sereg, megfélemlék, és dicsőíté az Istent. Ismét tehát valami ollyast mondott és cselekedett Jézus, mit a zsidók Messziásoktól nem vártak: bünbocsátó hatalmat, mi csak Istené; de hogy ezzel a hatalommal ő is bir, csudával erősíti.

Egy harmadik eset ismét Jánosnál találta-tik (V. és X.). Jézus magát attyával (Istennel) egynek, mondja. A zsidók ismét káromlónak nevezik őt; jele, hogy az állítást tulajdon értelemben vették. Hogy a Messziás nagy kedveltje légyen Istennek, hitték a zsidók; hogy Istennel egy legyen, soha nem is álmodták. Pedig ezt az állítást Jézus több ízben megújította akkor is, mikor egyedül választottjai kö-

zött beszélett, különösen Jánosnál (XIV. 10. 11. XVI. 15. — V. 19 — 31). Ide tartoznak különösen a következők: mikor magának isteni hatalmat tulajdonít; ki az emberek felett ítéletet fog tartani; midőn ugyan azon hitet és tiszteletet kívánja maga éránt követőjiktől, a millyennel csak Istennek tartozunk, és egyedül szabad, nyujtani.

Végre a legfontosb eset adja magát elé az ítélő házban, hol a Főpap az élő Istenre kényszeríti Jézust, mondaná ki nyilván, ha ő volna a megígért Krisztus (Messziás)? Jézus felele: *„Te mondottad: Ugyan is mostantól fogva meg fogjátok látni az emberfiát ülve az Isten hatalmának jobján, és eljövendő az ég felhőjiben.”* Az Isten hatalmának jobján ülni, annyi, mint isteni hatalmat gyakorolni. Az ég felhőjiben jönni, örök fogatja a zsidóknál a jutalmazó vagy büntető Isten jövetelének. Jézus e szavakkal minden kétségen kívül Jerusalemet és a zsidóság végveszedelmére czéloz, mellyet, mint különös isteni büntetést, egyebütt is magának tulajdonít Jézus (Mát. XXIV.). Jól érté e szavakat a Főpap, azért, szaggatván ruháját, Jézust káromlónak kiáltja, t. i. mert magát nem csak Messziásnak vallá, hanem magához Istenhez hasonlítá. Ezt tevé Jézus az ítélet idején, nyilvánosságos ünnepi esküvés mellett, már már reá következő halálának előtte.

Ezeket vizsgálva, lehetetlen nem imígy gondolkodnunk: Jézus vagy tellyesen meg volt

győződve az ő közvetetlen isteni küldöttségéről, isteni származatjáról és tekintetéről; vagy nem volt meggyőződve: az első esetben vagy valóban az volt, vagy csak képzelte magát olyannak. De, ha ez képzelődés volt, meg kell vallanunk, hogy Jézusnál nagyobb phantasztát, ábrándozót, a föld még nem hordozott, a ki semmit sem különbözvén embertársaitól eltudta magával hitetni, hogy neki a Véghetetlen különös kirekesztéssel attya, kivel ő mindenben osztozzék; hogy őneki szabad tellyes isteni hatalmat gyakorolni a földön, s még inkább e földi lételen túl emelkedve menyben a Véghetetlennek jobján, a honnan valóságos isteni módon intézze felállítandó, a föld minden részein elterjedt, erkölcsi intézetét, egész a világ végéig. Egy ilyen kárhozatos ábrándozásnak példája még ismeretlen előttünk, bátor a jóságnak és gonoszságnak; a bölcseségnek és bolondságnak nem egy példáját mutatja a világ története. De már ezt az ábrándozást miként egyesítjük azzal az elmebéli tisztasággal, azzal az észlánggal, azzal a mély bölcseséggel, melly Jézusban, akár egyes beszédeit, és cselekedeteit, akár egész tanításának és intézetének, mindent általható szellemét és célzásait tekintsük, olly világosan tűnik előnkbe, és mindnyájunkat bámulásra, tiszteletre, követésre ragad ellentállhatatlan? Ennek a két végszélnek egyesítése ugyanazon egy személyben, minden csudánál csudálatosb, minden

képtelenségénél képtelenebb volna. Ezt elhínnem jóval nehezebb, mint azon fenséges tanítás igazságát: mert ezt lehetségessé teszi az isteni jószág, bölcsesség, és hatalom, párosodva az Isten természetének megfoghatatlanságával; azt minden ismereteim lehetetlennek kiáltják. Ha tehát Jézus meg volt győződve ezen fenségeről, hát őt erről csak a dolog bizonyos valósága győzheté meg. Így pedig valóságos közvetlen isteni követ ő a szupernaturalizmus értelmében.

Ha pedig Jézus meggyőződve nem volt, és mind ezekkel a válogatott, a zsidók között eddig hallatlan nagy mondásokkal semmit egyebet nem akart, hanem hogy ő jó ember, azért Isten előtt kedves, kinek akaratját ő mindenkor kész tellyesíteni, hogy ő az ő tanítását tellyes meggyőződéssel az embernem tisztulására, tökéletesedésére, és Isten dicsőségére intézi: ha, mondom, ezeknél egyebet nem értett, többet mondani nem akart, hát ő a leggondatlanabb, a legvakmerőbb, hogy ne mondjam, a legfelfuvalkodottabb, legistentelenebb tanító volt minden tanítók között. Ha ő egy lett volna a pogány bölcsék közzül, ebéli adfectálása menthető volna; mint zsidó, mint olyan, ki egy megoszthatatlan tökéletű Isten hitében neveltetett, mindenképen menthetetlen. Ha egyedül a zsidók értelmében kívánt volna is isteni követnek, Messziásnak tartatni, illy veszedelmes kifejezésekkel élnie nem kell vala;

megelégedhetett volna a prophéták szerénységükkel: *Isten lelke felettem; Isten, az angyal, szólla hozzám; ezt mondja az Úr, s a t.* Pedig már a zsidó értelem is tulajdon, s közvetetlen küldöttséget teszen fel. Mennél kevesbbé kell vala neki ezekkel a veszedelmes kifejezésekkel élnie, ha csak a rationalizmus értelmében akart szólni! Vagy nem voltak ezek a kifejezések veszedelmesek? Pedig a legveszedelmesebbek, mind magára Jézusra, mind apostolira, mind az egész kereszténységre nézve, Jézus, mint láttuk, ezekért a kifejezésekért gyűlöltetett leginkább a zsidóktól; ezekért üldöztetett, ezekért feszítetett meg. Ezek miatt üldöztettek, gyilkoltattak az apostolok s az első keresztények, kik mesterök nyelvén beszéltek állhatatosan. De ez még mind hagyján: csak földi s testi veszedelmek voltak ezek, minél nagyobbak a lelkiek? nemde ezek a kifejezések tévék, hogy Jézus valóban isteni lőnynek, Istennek tartatnék az egész kereszténységtől e mai napig? Nem bálványozás e ez, ha Jézus nem az? Micsoda lélekkel térítheték az apostolok ez uj vallásra a zsidókat, kik, bármi megvesztegetett erkölcsűek voltak is, bálványozók nem voltak; ilyenekké csak a keresztény vallás tévé őket, ha Jézusban emberin fellül semmi sincs. Micsoda arcczal támadhaták meg az apostolok a pogány vallást, midőn magok a legképtelenebb bálványt állíták fel imádásnak tárgyává? s nemde bűnös-

bek minden pogányoknál, ezek imádtak olly istenségeket, kiket nem láttak, kiket ősi hagyományaik állítottak elejökbe; azok ollyant imádtak s kívántak, idvezség elvesztése alatt, az egész embernemmél imádatni, kit jól ismer-tek; kivel jártak keltek, ettek ittak, kit a kereszten függeni, meghalni láttak, annak a vallásnak ellenére, mellyet nem különben isteninek hittek gyermekségüktől fogva. Maga piruljon a rationalizmus tovább magasztalni a keresztény vallás tisztaságát, fenségét, szentséget; magasztalni a *jeles* gondviselést, melly itéletök szerint is olly nyilván munkált legyen ennek a vallásnak feltüntetésében; piruljon, és vallja meg, hogy két ellenkező urnak szolgálni nem lehet. Vagy közvetetlenül Istentől kijelentetett a kereszt. vallás, s Jézus tulajdon értelemben isteni követ, Isten - ember; vagy az egész tanítás csupa tévelygés, mellyben már az is méltán gyanus, a mi különben szentséget mutat, e miatt az egy ugyan, de a legvastagabb bálványozás miatt. Itéletem szerint a Koránt könnyebb munkával rationalizálhatnák rationalistáink, mint az Evangeliumot.

Nem masképen áll a dolog Jézus csudateteivel. Ő azokat benne s vele munkáló isteni hatalomnak tulajdonítá, s azért cselekvé, hogy isteni küldöttségét hirdető tanításának hitelt szerezzenek. Ezekbe most nem ereszkedem, csak a következőket jegyzem meg: Jézusnak legjobban kelle tudnia, miféle hatalom-

mal tev  azokat. Hogy mint Messziás a zsidóknál hitelt nyerjen, szükségesek voltak, mert egy volt a zsidók fontosb  kérelmeik között. Ha való, hogy azok isteni hatalom által történtek, h t igaz, hogy Jézus tulajdon értelemben isteni küldött. Rationalist ink magok megvallják, hogy azokat a természet rendje szerint megfejteni nem lehet; és azok, kik ezt tenni mert k, fort lyhoz, alattomos  sszebesz léshez voltak kénytelenek folyamodni; némellyekben  gy sem boldogulhattak. De ha azokat a mesterk l seket hívjuk segédül, nemde Jézus és az apostolok magasztalt k arakter ket egyszerre semm v  tesszük? A legalacsonyabb szemfényvesztő sem vetemedett még annyira el, hogy a mit mesterséggel, fortéllyal viszen véghez, azt isteni munk l d sna  tulajdonítsa; a legvakmer bbek is f lnek játszani Istennel, s ha játszani akarnak, inkább az ördöggel játszanak.

J e g y z   s .

Melly csud latosok az emberi lélek v lt z sai! A racionalizmus a protestantizmusb l indult ki, ki hitte volna ezt? A protestantizmus el s  hősei minden emberi hagyomány, vélemény, okoskodás ellen protestáltak; az emberi  szt l és akarattól minden igazságot, minden jót megtagadtak; csak az Isten  g je,  gy mint az a sz.  r sban fekszik, minden hozzáadás, minden elvétel nélkül, volt egyedül

szent, ellenmondhatatlan forrása minden való-
lási igazságnak, egyetlen ösvénye az emberi
élet pályájának, belső erővel, ihletéssel hatal-
mas, az észet felvilágítani, az akaratot jóra
vezérleni, a szívet felmelegíteni, kirekesztő-
leg. Innen csak hitet, s mind csak hitet kiál-
toztak. A katolikusoknak fő eretnekségül tu-
lajdoníták, hogy az emberi észnek némünémű
természetes világosságot, igazságot; az akarat-
nak természetes hajlandóságot, erőt, a jónak
cselekvésére mertek engedni. Félig pelagianu-
sokká tették őket, hogy az eredeti bűn által
az ember természetét nem egészen megromlott-
nak, szabad akaratját nem egészen elveszett-
nek tanították. Nem a tulsó végszálen, nem
tellyes ellenpontban látjuk e ma a rationalis
protestansokat állani, kik között, és a prote-
stantizmus első tanítóji között, közepett ma-
radnak a katolikusok? És még is azt mondo-
gatják rationalistáink, hogy az ő rendszerök
szükséges következése a reformatio principi-
umának, hogy ennek fő culminatioja a ratio-
naliszmus. S egy részről igazat mondanak:
nem mintha ezt akarták volna az első refor-
mátorok, mentsen Isten! sem, mintha a ratio-
naliszmus egyenesen a reformatio principiumá-
ból származnék, ez, szoros értelemben, az
Istentől kijelentett ige volt a szent irás betűji
szerint; hanem, mert minden emberi tekinte-
tet, minden hagyományi tanítást megvetettek,
melly nélkül pedig a kijelentés tettét lehetet-

len a józan meggyőződésig kivívni; hanem, mert a mi az elsőből szükségképen következik, mindenkit önmagyarazójává tettek az Isten igéjének, elhítetvén követőjiket, a kibenkiben közvetetlenül munkáló szent Lélek sugallása eránt; mit azonban csak hamar semmivé tön a magyarázás különfélesége, mely ugyan azon egy lélekből nem származhatott; végre, mert a kijelentés, íhletés fogatit, az emberi ész és akarat fogvatartását, olly végszélre csigázták, mellyen a józanabb philosophiának baráti meg nem állhattak. Megfoszták a reformatorok az Isten igéjét minden természetitől, rationalistáink azt minden természetfelettől törekednek megfosztani.

De nem erről akarok Jegyzésemben szólni. — Az ideákról, fogatokról, ismeretekről, rendszerekről, az iskolákban támasztott, folytatott vitatások, pörlekedések — csak az igazság, s emberiség szeretete útján történjenek — nem csak nem ártalmasok, de igen is hasznosok az igazság kinyomozása ügyében; de ha a vitatott tárgyak az eddig fenálló hitelt érdeklik; ha az új ideák, fogatok, ismeretek, rendszerek a közönséges élet körébe vitetnek, még minekelőtte tellyes bizonyossággal állítható volna azoknak valódiságok, igazságok, sükerők a célra; még minekelőtte ellenmondhatatlanul meg volna mutatva hogy jobbak, célarányosabbak a régieknél: veszedelmesek és rémítők lehetnek. — A történet mutatja, hogy

a népek csak isteni tekintet által térítettek törvényes életre; a vallás, a polgári alkotmány, csak úgy volt szent, sérthetetlen előtök, s úgy szent, sérthetetlen még ma is a nagy néptestek előtt, ha isteni tekinteten épültnék hitték, s hiszik. A kereszt. vallás a polgári hatalmat, a polgári szövetkezés törvényeit, örökre megszentelé az által, hogy tanítja: *Minden hatalom Istentől vagyon. A ki a világi hatalomnak ellent áll, Isten rendelésének áll ellent.* — Mi fog az emberi nemmel történni, ha egyszer ennek a vallásnak isteni tekintetéről megszűnik győződése? Millyen fog lenni vallása? Millyen a kormány, a szövetség törvényei eránt alkalmaztatása? Előre rémítő nem szeretek lenni; de szeretném, ha mindnyájan előre gondoskodók volnánk. Ez az előre gondoskodás szelleme ösztönöz engem, s ösztönöz minden jót, a kérdésre: Mi leszen a feltett esetben nemünkből? Az ész fog e mindenkit egyenként vezérteni? Vagy philosophusok fogják a vezérséget magokra vállalni? Mind a két esetben szükséges volna mindenek előtt az egész nemzet philosophussá tenni. Remélhetni e ezt? Talán, ha majd szántanunk vetnünk nem kell; majd ha *omnis feret omnia tellus sponte sua*. Ha nem remélhetjük, nemde az első esetben fanatizmusnak, bigotteriának nyitunk ajtót kaput, mellyen a legdurvább butaság, a legveszedelmesb tévelygések fognak ki s be járni? A másodikban szabad

kérdezni, mi hitelök, mi tekintetök fog a philosophus vezéreknek lenni a nép előtt? Már maga a philosophus — emberi tekintet nem fog e könnyen kegyetlenkedővé lenni maga megbiztában semmi tekintet magá felett, s maga mellett nem ismervén? Nem fog e magát philosophusnak hitt ember tévelygeni, ész szavának tartván, a mi csak indulatinak ösztöne? S mi fogja a nem philosophus népet arra bírni, hogy tekintetöket becsülje, törvényeiket tisztelje, tellyesítse? Mi fog benne erántuk határtalan bizalmat támasztani, mellynél fogva tartózkodás nélkül engedje által magát vezérlésöknek? Nem méltán tarthatunk e tellyes vallástalanságtól, s a mi ezt követi, közönséges vadságtól, féktelen erkölcstelenség-től? A történet felette sűrű árnyékot vet a philosophiára a vallás dolgában; ígérhet e, meggyőződésből ígérhet e ma többet magának? A tapasztalás nem felette biztat. — Szegény ember sorsát jó Isten vezeti, szoktuk mondani. A mindent Intéző a protestantizmus ebéli culminatioját is el fogja intézni; ha akaratja ennek megfeneklése, a következtetések is bizonyosan akaratja; legyenek azok jók, legyenek rosszak nemünkre nézve. Ohajtom, hogy ama tudományos háború, melly ez idén ütött ki Borussziában csak a theologiai falak között végződjk, s hozzá külső erő ne járuljon. Az igazság országa külső hatalmat nem szenved; s a történet már eléggé megtaníthatott bennünk arra,

mennyi sérelmével avatta ez abba magát az emberiség boldogságának, s magának az igazságnak; önmagából kell ennek, valamint kifejlenie, úgy megalapodnia is, és terjednie.

Jól tudom én azt, hogy Hazánkban, és az egész Ausztriai Birodalomban, az iskolák mentek a rationalizmustól; jól tudom, hogy könyveink is, legalább közvetlen célzásból oda nem munkálnak, de azt is tudom, hogy annál több olvasójok találhatik köztünk a rationalizmus szellemében írott külföldi könyveknek; s hogy szívükben többen hajolnak arra. S ki tiltsa az elsőt? Ki tehet a másikról? Egész ohajtásom abban határozódik, hogy kik olvassák a rationalizmus íróit, olvassák az ellenfélnek is nevezetesebb íróit, és ítéletet nem eleve öntetszésből, hanem megfontolás után, a közügynek tiszteletéből, hozzanak részrehajlás nélkül. Még egy rationalistát sem olvastam, ki a szupernaturalizmust híven, az ő tellyes erejében állította volna elé; csak gyengébb oldalát mutogatja mindegyike; s egyes theologusok botlásaikon kapkodnak, mintha ezek, s az ügy, egyek volnának. Azért ohajtom, hogy a ki szeret a dologról itélni, hallgassa ki mind a két részt, mind a két résznek jelesbb íróit olvassa meg, s úgy ítéljen.

Azt is igen jól tudom, hogy mind magok közzül a rationalisták közzül némellyek, mind némelly békítő szupernaturalisták, a rationalizmusban örömet találják, s hogy mások is

lássák, ohajtják, a kijelentés fogatát. Én megvallom, nem látom. — A rationalizmust tanítoknak jelesbbike, Wegscheider, a keresztény religiot Istentől származtatja, kinek mindent intéző akaratja lett légyen, hogy Jézus, az ész ereje által és a gondolkozás törvényei szerint jönne azokra a tiszta, tellyes, vallásos ismeretekre, s hogy ezek az ismeretek minél inkább terjedjenek az emberek között. Hiszi tehát, hogy ez a religio nem minden isteni munkálódás nélkül hozatott az emberek közzé, de még is egészen a természet rendje szerint, az Isten minden közvetlen, természetfeletti munkálódása nélkül. Sokan hiszik azért, hogy a rationalizmus és szupernaturalizmus között nem a dolog eránt, hanem a dolog közlése módja eránt van a különbség. Ez is az is hiszi, hogy a keresztény religio Istentől vagyon; de hogyan? a természet útján e, vagy ezen kívül? itt az ütközés pontja. — Senki nálam nem hajlandóbb mindenkiről a jobbat hinni, s ott nem látni csomót, hol nincs; s nem akadozni a dolog körül támadt aprólékos különözéseken, hol maga a dolog sértetlenül hagyatik. — A szupernaturalizmusról fen kifejtettem ideából világos, hogy a mérséklett szupernaturalista a *hogyan*nak megfejtésébe nem ereszkedik; épen meg nem ütközik azon, ha valaki azt állítja, hogy Jézus tökéletesen saját ereje — a tiszta ész és jó akarat által jutott ezen vallásos ismeretekre; csak azt kívánja, hogy ezt Isten egyenes akaratja

rendelte legyen így, és hogy bizonyos jelek által, mind Jézus maga, mind tanítványi, általán mi mindnyájan meggyőződhattunk erről az egyenes isteni akaratról; hogy Isten ezt a religiót igaznak, bizonyosan idvezségekre vezérlőnek lenni, maga bizonyítsa. És ennyit előleg. Utólag pedig, minekutánna ennek a religionak természetét, eredete és terjedése környülményeit; szerzőjének, első hirdetőjének, karakterüket közelebbről megtekintettük: azt kívánja a szupernaturalista, hogy azokat, melyeket itt világosan találunk, az ész törvénye szerint megvizsgálván, összevetvén, a bizonyos következtetést, hogy itt csak ugyan nem egyszer munkált Isten a természet rendén kívül, ne tagadjuk. És ha ez a következtetés áll, a tanítás észfeletti részét is igaznak; idvezségünk munkálására vagy szükségesnek, vagy igen fogadatosnak lenni, ne kételkedjünk. És ezt mind azért, mert a keresztény religio Isten egyenes akaratja által rendeltetett az embernek tökéletesülésére, idvezülésére; mert ennek szerzője általános, mindent kész lélekkel elfogadó hitet kíván s érdemel tőlünk, nem csak az észszerintiek, hanem az észfelettiak eránt is. — Teszi e ezt a rationalista? Épen ellenkezőt teszi: megismeri, hogy a kereszt. religio Istentől származott, s *jeles* isteni gondviselés által támogatott; megismeri Jézus fenséges karakterét, a felette különös, a természet körében soha elő nem fordult eseteket, melyek

Jézus személyével és tanításával legszorosb összeköttetésben állanak; és mit csinál? Kritikai késéhez nyúl, s addig nyesi ezt az Istentől eredettnak hitt vallást, míg belőle a csupán természeti észvallást kinyeste; a többbit mint regét, képeket, korcs vélekedéseket, üres héjakat, elvetette. Van e már ebben a tettben a *jeles* isteni gondviselés tekintetének csak egy parányi nyoma is? Ha, miket Jézus önszemélyéről fenségeseket tanított, mert észfelettiék, elvetjük, mint csupa, akár képeket, akár regéket, akár tévelygéseket, miként mondhatjuk, hogy Isten akaratjából tanított Jézus ilyeneket? Nem kell e inkább e szerint a bánás szerint azt mondanunk, hogy a kereszt. religio csak úgy isteni eredetű, mint minden a világon; mennyire Isten nem ellenzi, nem akadályoztatja, hogy rossz a jóval, tévelygés az igazsággal vegyest támadjon, forogjon az emberek között? Így pedig ki nem látja, hogy a kereszt. religio semmivel sem jelesb eredetű, mint más bármelly tévelygésekkel tellyes vallás; tehát, hogy, vagy semmiképen sem Istentől kijelentett, vagy minden egyéb vallás nem különben Istentől kijelentett. Ez már aztán a szupernaturalizmus rendszerében csupa képtelenség. — Általános igazságu s tekintetű legyen az a vallás, melyet Isten nyújtott; a mi nem ilyen, az semmiképen sem lehet Istentől kijelentett.

Félve lépek a myszticizmus homályos titkú berkébe, ne talán eltévesztvén a sötétben mysztikusaim értelmöket, igazságtalan legyek a különben jó lelkü férfinak eránt. Erről azért csak annyit, a mennyit világosan mondani lehet; mert csak az bizonyos benne, a mi egyszerűs mind világos is.

Sokan egész undorral tekintik a myszticizmust, mint az ész ellenjét (misologia), és csak a megromlott képzelődés szülöttét. Ítéletem szerint itt is meg kell a jót választani a rossztól, s az egész dolgot, azért mert lehet, sőt van is, rossz oldala, nem kárhoztatni. Hogy a mysztikus lelkek könnyen fanatizmusba merülnek, nem tagadhatni, mihelyest magokat egészen képzelődésüknek s merő nézeteknek engedik által. De van annak jó, szép, és felemelő oldala, melyet elmellőznünk, a religio köréből kitiltanunk, nem szabad.

A myszticizmusnak fő principiuma tehát a léleknek beteremtett ideája, ezt azért úgy kell tekintnünk, mint első közvetlen kijelentést, melyből folynak az igaznak, szépnek és jónak külön ideáji, melyeket mi, testműszeres lőnyök symbolumokban, mythusokban, és titkokban, fogunk fel. — Mi a lélek? Ezt kellene előbb világosan tudnunk, mi-nekelőtte a dologhoz szőlljunk. Mysztikusainkat hijában kérdezzük; s meg kell vallanunk, hogy a philosophiának olly nagy világossága mellett sincsenek meghatározott fogatink belső

valóságunkról, természetünkéről. A mysticizmus feladott rendszerében, úgy látszik, hogy a lélek ellentétben áll az ésszel, vagy legalább egy külön, az ész felett álló tehetsége embernek; mert ebben, és csak ebben különböztetik meg magokat a mystikusok a rationalistáktól. — Mi a lélek? Én azt hiszem, a lélek egy tökéletes magában álló valóság (substantia), ez teszi az embernek szellemi részét, azt, mi benne a szellemi világhoz tartozik; s mint-hogy ez nemesb része embernek, valóban ez teszi az embert, vagy is, az új philosophia nyelvén szólván, az *enséget* (Ichheit). Ez tehát nem valami különös tehetsége (potentiája) szellemi természetünknek, mint inkább egy több tehetségekkel bíró egység, valóság. Ebben az értelemben látszik a lelket venni Eschenmayer is, midőn neki két rendű több tehetségeket tulajdonít, mellyek közzül azonban az értelmet és észet kizárja; ellenben ollyanokat kever közzükbe, mellyek nem tehetségek, hanem egyes tehetségeknek munkálódásaik, p. o. a tudás, gondolás s a t. Én a léleknek három fő tehetséget tulajdonítok: értelmet, észet, akaratot; ezeknek alárendeltjeik az elme, emlékezet, és a képző erő. Ezek örök munkálódásban tartják a lelket, vagy inkább ezek által viszi véghez a lélek állhatatosan munkálódásait. Minthogy pedig mi magunkat a testtől külön vált állapotban tisztán gondolni nem tudjuk, csak annyit

mondhatunk, a mennyit tapasztalásból tudunk. Azt tapasztaljuk pedig, hogy az értelem a külső érzékektől (szemtől, fültől s a t. látás, hallás s a t. által) veszen mindennek előtt ismereteket, ezeknek fogatokat ad, s ideákat von el tőlök. Majd magába száll, s ugyan azt teszi maga belső világában eszméllés és elméllés által, mit a külsőben az érzékek segítségével. Így ismeri meg a külső és belső, a testi a szellemi világot, különféle részeiben, a részeknek egymáseránti viszonyaikban, összeköttetésekben, ellenkezéseikben. Mind ezeket általveszi az értelemtől az ész, egy felsőbb tehetség, melly a különféleségben egységet, az esetiben szükségét szerez; a fő okokat vizsgálja, és bizonyos resultatumokat húz: igazságokat állít, törvényeket hoz. Az értelem az igazságokat, mint képzett ideájinak valódiságokat, az akarat a törvényeket, mint kötelezőket, veszi által. Az értelem tudást vagy hitet szül; az akarat erőnyt (virtust). A hit fő tárgya Isten, vagy is a fő ok, a legtökéleteseb egységű lőny. E között és az ember között bizonyos viszonyokat állít az ész, és a vallás alapját megveti; majd öntörvényeiből, az erkölcsiekből, meggyen ki, és ezeket Isten szent akaratjából származtatván, megszenteli, és tellyesítésökre az akaratot általánosan kötelezi.

Már ha a lélekben ezek a tehetségek rendszeren fejlenek ki, czélerányosan munkálnak; maga a lélek a tökélet magas polczára képes

emelkedni; és valámit ezek az erők szüntelen munkálnak, úgy a tökéletesülés végtelenül halad. Innen egy gyönyörű sejtés, hogy a lélek a testtel nem hal ki, hanem folyvást él, s tökéletesül. Ezt a sejtést, melly egyenesen erkölcsi érzelmünkből származik, az ész megszenteli és különféle okokkal támogatja.

A lélek mind ezeknek tudtokból ismeri meg magát, méltóságát, s fentebb rendeltetését. Innen az önismeret, vagy lelki ismeret, melly különösen az akaratra munkál, cselekedeteit vagy igazolja s jutalmazza; vagy kárhooztatja s bünteti.

Szabad most már kérdezeni, mi az a léleknek beteretmtett ideája? Ki ismeri ezt a lélek megkülönböztetőleg az egyenként gyűjtött, s formált ideáktól? azoktól, mellyeket az értelem külső s belső érzések segítségével szerez? Nem gondolom, hogy ezt valaki meggyőződéssel állíthassa. Maga a sejtés, melly a léleknek legbelsőbb, s azért legtitkosb szökényéből tűnik homályosan elő, bizonyosan valamelly érzés által támad fel bennünk, s jelenti magát előttünk. A természet együgyű fíja sejt Istent: miből? vagy a roppant külső világot lelke elébe terjesztő érzékek benyomásából; vagy belső, értelmi vagy erkölcsi szükség érzelméből. Hogy a véghetetlennek ideája közvetlen s független legyen a lélekbe teremtve, csak észrevenni is alig lehet, kimutatni bizonyosan nem. Be vannak lelkünkbe

teremtve a tehetségek, mellyek által a külső s belső világ ismeretére jön, s ebből emelkedik fel Isten hitére. Ez az ismeret általában ugyan a lélek munkája, de különösen az összemunkáló értelem és ész tehetségeké.

De tegyük, hogy a lélek magában, az értelemtől és esztől függetlenül munkál; ugyan mi ideákat fog előhozni, mint beteremtés által kijelentetteket? Különbek fognak ezek lenni az értelem által kifejtettektől, és az ész által megszenteltektől? Lehetetlen. És én meg nem foghatom, mint beszélhet a mysztikus külső kijelentés nélkül, vagy legalább az ész kombinációji nélkül, mellyeket a külső s belső világ felett térszen, angyalokról, ördögökről, csudákról, jövőndölésekről! nemde ezek mind ugy adott, és sem nem sejtett, sem nem nézett ideák? A phantaszia ugyan költhet illyeneket, de hát fognak e ezek költeménynél egyebek lenni?

Mi az érzelmeket illeti és a phantaszia képeit, ezeket sem szabad ugyan a vallásból kizárnunk; de szükséges bizonyos határok között szorítanunk. És az érzelmek ugyan szükségből támadnak, mellynek elégtét kívántatik; a phantaszia ennek kielégítésére képeket alkot, mellyekben a még félig szunnyadozó lélek örömet mulatgat. De nagy vigyázattal illik embernek az érzelmek és a phantaszia képei eránt viseltetnie: az érzelmek, a közönséges nyelven szólván, keblünk alatt a szívben

tanyásznak; innen hatnak a lélekre által, s nyugtalanítják azt. Jön a phantaszia képeivel nyugtatására, vagy inkább elaltatására a léleknek. Kérdezzük most, tiszták e azok az érzelmek együl egyig? illik e azokat megválasztás nélkül követnünk? S a phantaszia képei nem csálnak e? A tapasztalás tanúja, hogy midőn az érzelmeket tüzesen követők, s a phantasziának képét merészen megragadók között mások ugyan a legnemesb tettekre, az erőny fényes polczára jutottak, mások ellenkező mélységbe merültek. Tudni illik, megmérhetetlen örvény a szív, az érzelmek titkos tanyája; nem csupa szellemiek ezek, hanem testérzékiekkel, állatiakkal elegyek; melyik tehetsége a léleknek választja meg ezeket? a phantaszia bizonyosan nem, hanem csak az ész, ez a lélek udvarában a legfőbb törvényszerző, s mindent megválasztó, megítélő hatalom. Ennek elébe kell azért az érzelmeket is hozni; ez a nemeseket megszenteli, a nemteleneket vagy egyenesen visszaigazítja, vagy a lehetőségig nemesítetni parancsolja. Itt kell megjelenie a phantasziának is az ő képeivel, s ezeket az ész vizsgálata alá bocsátnia, különben el vagyunk veszve. Mikor aztán az érzelmek így nemesítve, megszentelve, a képek megválasztva, az ész javalatát megnyerték, ekkor igen is a vallás köréhez tartoznak, s ezt melegítik, szépítik. Így járul aztán az Igazhoz és Jóhoz, az értelem és ész közvetlen ideájához a szép-

nek ideája. Hol szív és phantaszia alkotnak vallást, ott ugyan sok szép van összezavarva, de az igazság és jóság csak egy távol homályból csillámlik itt s ott elé. Nem szabad azért az érzelmeknek s phantaszia képeinek az értelemről kifejtett ideákat, és az ész által felállított igazságokat megelőzniük. Ha történik ez a megelőzés, ritkán történik veszedelem nélkül, melly ánnal nagyobb, mennél később kezd felvigyázni az ész. Követniük kell inkább az érzelmeknek az értelem ideájit, és az ész igazságait, mint a természetet követik a másák és gratiák, azoknak elevenítésökre, szépítésökre.

Az áltható tehetségekre térünk. Jól tevé ezek között Eschenmayer az önismeretet első helyre, melly bizonyosan a behatóknak a lélek előtt megjelent rendökből támad, mint fen látánk. De a nézletet mint teheté a hit elébe, okát nem látom. Kétségen kívül a nézletet a lélek azon állapotjának veszi itt, mellyben a sejtett vagy kijelentett ideákat maga elébe teremti, s jelenlétök vizsgálatában foglalatoskodik; melly actusát a léleknek ascétáink *intuitionak*, *visio intuitivának*, nevezték. Míg ezek az ideák csak sejtettek, ennek a világos nézletnek helye nem lehet; a sejtést pedig, valamin a behatóknál a tudás, ugy az álthatóknál a hit követi közvetetlenül. A mit csak sejtetek, azt vagy tudnom kell világosan, vagy hinnen erősen, hogy ált és álnézésében azon ál-

lapotnak pontján foglalatoskodhassék a lélek, melly megelégedést, minden egyebet kizáró feledő boldog létet szerezzen. Nem egyszer mondja Eschenmayer, hogy a myszticizmust az írásban találjuk, s úgy találjuk, mint ő adja fel. És még is Pál, kiből legtöbb nyomát láthatni a myszticizmusnak a hitet a nézletnek elébe teszi, mikor azt mondja, hogy a hit egykor megszűnik, és helyébe a tökéletes nézlet (*facie ad faciem*) következik.

Még egyet érentek az Isten létéről: a szent-ről, mond Eschenmayer, csak sejtésünk és érzelmünk lehet! Mit szülhet a csupa sejtés és érzés, s mint lehetetlen ott sejtteni, érezni, hol semmi sem adatik, láttuk csak ezelőtt. A sejtés mind addig csak homályos állapotja a léleknek, míg azt az értelem nem világítja; mind addig bizonytalan a sejtés ideája, míg azt az ész nem alapítja; s a csupa érzelem épen úgy nem lehet az igazságnak forrása, mint a phantazsiának képzete. — Az isteni lőnyt, folytatja, még az álthatóságban sem tanulhatjuk ki, hanem csak önviszonainkat Isten eránt, ezek a sejtett, vagy érzett viszokok adják egyedül az Isten létét. Viszonok, két előleg ismert lőny nélkül, megfoghatatlanok. Előbb kell tudnom vagy hinnem, a lőny létét, semmint közötttem s közöttte viszokokról csak álmodhasam is. — A hit foghatja egyedül fel, folytatja tovább, az áltható viszokokat, távol a tudástól, gondolástól, érzéstől és akarástól. —

Boldog Isten! tehát minden tehetségeitől meg kell előbb a léleknek fosztatnia, semmint hite munkás legyen, s értse, vagy inkább talán csak nézelli, viszont! Hinnem kell előbb Istent, hogy viszontat eránta higgyem; a viszontokat értenem előbb, hogy higgyem azokat; s érzem, hogy akarhassam magamat azokba alkalmaztatni; s akarnom, hogy azok szerint munkálódhassam. Ez a természet legegyszerűsebb, legvilágosabb, s azért legigazabb, s bátorosabb rendje. — De minthogy, így fejezi be, még is csak emberi marad ez a hit, szükséges, hogy az Igaz symbolumban, a Szép mythusban, a Jó titokban, mind a három pedig valóságos dogmákban jelenjen meg. — Oda térünk tehát vissza, honnan kiindulánk, s a felemelkedett belső nézet végtére is csak kénytelen külső hüvelyekbe vonulni. Nemde nyilván van, hogy az ideáknak részint adatniok kell; részint az értelem által kifejtetnie? s hogy a lélek külső érzékek, és belső tehetségek nélkül ideákat magában nem szülhet, sőt azokat tisztán, tökéletes elvonatban nem is nézelheti, míg a testtel együtt él? Azt azonban meg kell vallanunk, hogy hitünk, erkölcsi állapotunk, annál tökéletesb, mennél kevesebbé szükségese az Igaz, Szép, Jó ideájinak felfogásokra a külső szerek.

Nincs mit egyebet a mysticizmusához külön mondanom, a három rendszer egyeztetésében ez is megjelenik azon oldaláról, mellynél

fogva már nem csupa képzelődés, hanem valódiság. Lássuk azért, miként lehet, miként kell, a hármat egyesíteni.

Egy a természet, de számtalanok, s különfélék abban a lőnyök, az erők; egy annak fő és végcélja, de számtalanok, különfélék a részes előljáró s alárendelt célok. Minden egyes külön lőny és erő egyes külön célra vagyon intézve; de ezek az egyes külön lőnyök, erők és célok még is egy harmoniás, rendszeres egésznek, melly tökéletes, magával egyező rendszere a természetnek; melly rendszerből jó ki a fő és végcél az ő gyönyörű tökéletében. Így van az egységben különféleség, a különféleségben egység.

Illyen az ember is: egy az ember természete, de számtalanok az emberi lőnyök, az erők és tehetségek; egy az ő végcélja, de számosak a részes célok, mellyekre egyenként törnek az egyes lőnyök, erők, tehetségek; mellyek azonban egy harmoniás egésznek tesznek, s előhozzák az ember végcélját, melly az emberi természet rendszeréből származik.

De a rendszer csak úgy harmoniás, ha az erők s tehetségek között megvan a szükséges összefüggés, a törvényes összerendelés. A különféleség csak úgy szül egységet, ha a külön erők, tehetségek, ugyanazon számmal, ugyan-

azon mértékben, folyvást állhatatosan munkálnak, mellyben a végcél kívánja, egynek sem szabad itt szunnyadozni, egynek sem elenyészni, vagy elmaradni; egynek sem köréből kiszökni, határán túl vagy kívül másnak birtokában kalandozni, különben megbomlik a rendszer, összezavarodnak a külön célok, a végcél bizonyos csonkításával, vagy tellyes eltévesztésével. A kültermészetben ettől tartanunk nem kell; ebben minden egy közönséges, szükséges, állhatatos törvény szerint munkál a bölcs s hatalmas intézőnek változhatatlan akaratjából. De tarthatunk eféle megbomlástól az emberi természetben, melly ugyan nem különben általános, szükséges törvény alatt vagy, de szabadon munkál: erejét, tehetségeit, szabadon fejti ki, szabadon gyakorolja; külön céljait, s így magát a végcél, szabadon üzi; melly szabadságával visszaélhet: egyik erejét s tehetségét kifejtheti, mívelheti, a másiknak elnyomásával; egyik külön célját űzheti a másiknak kirekesztésével, sőt a természetes, törvényes célok helyett űzhet természet- és törvény-elleni célokat, s így főcéljával vagy megegyezőleg vagy elenkezőleg munkálhat. — A megbomlás annál könnyebben történhet, hogy ember természete két, ha nem is épen ellenkező, bizonyosan felette különböző részekből áll, melly két ellenkező természetnek ereji, tehetségei egymást könnyen akadályozhatják, elnyomhatják, megronthatják; a célok össze-

tévesztethetnek, egymást eltolhatják, s egészen semmivé tehetik. Melly esetben megbomlik a rendszer, s a végcél vagy távol ejtetik, vagy épen eltévesztetik.

A religio, melly egyetlen tárgya a theologiának, az ő tellyes tiszta fogatában, olly szoros összefüggésben áll ember főczéljával, hogy vele szinte összeolvad. Igazság, Erkölciség, Boldogság, e háromnak egy harmoniajában áll ember fő célja; a Szép fentebb értelemben, mind a háromtól elválhatatlan, s különösen a harmoniát ihleti gyönyörű lebegésével. Ide vezérelni embert, dolga a religionak. Ha tehát a végcél csak úgy bizonyosan elérhető, ha az erők s tehetségek rendszeres arányban munkálnak; ha a külön célok kivétel nélkül üzetnek, a religionak ollyannak kell lenni, melly minden erőt, tehetséget kifejtsen, míveljen, foglalatoskodtasson; szem elől egy külön cél se veszejtsen el, s köztük a szükséges rendet fentartsa. Különös figyelemmel legyen az állati s érzéki természet eránt is, melly neki szolgálatjára is, akadályára is lehet.

Gondoljuk ezekhez még e kettőt is, a religio nem egy ember ügye, hanem az egész embernemé; és, hogy valamint az emberiségre, ugy a religiora is csak a társas élet jótévétségéből jutottak az emberek; csak ez által tartatnak meg, s tökéletesülnek egyikben is másikban is. Ezeket tudván, a theologus, kinek kötelessége a religiot mennél világosb, mennél

alaposb és czélarányosb rendszerbe foglalni, s úgy vinni azt a közönséges életből az iskola falai közzé, hogy megtisztulva, alapítva, jól-tévőleg lépjen azok közzül ismét ki s be a közönséges életbe; ezeket mondom tudván a theologus, neki a három rendszert szükségképen egybe kell olvasztania; melly összeolvasztás, ítéletem szerint, imigyen történhetik.

Tegyük alapúl az észvallást, melly legközelebb áll hozzánk. Ez a külső s belső természet vizsgálásából több igazságokat fejt ki Istenről, és emberről; viszonyokat alapít a kettő között, s kötelességeket parancsol Isten, önmagunk, embertársaink, s a természet eránt; a jövőendő élet eránt pedig reménységet támaszt bennünk. Ezeknek az ismereteknek, igazságoknak, viszonyoknak és kötelességeknek rendszerök a rationalizmus.

Álttekintí most rendszerét a theologus, és szorosan megvizsgálja azt, alkalmaztatván az emberi természet jelen állapotjához, értelmi és erkülesi szükségéihez, és a főczélhoz. Ezen alkalmaztatásban a következendőkre bukkanik: előszer is azt találja, hogy az észvallás theoretikai czikkelyei nem eléggé világosok, nem eléggé bizonyosok; másodsor, hogy, tekintvén az emberi akaratnak helyzését, az ész által hozott törvények nem birnak elegendő erővel annak köteleztetésére; harmadsor, tapasztalván az embernem közönséges életéből, mint érik egymást a törvényszegések, melly

ritka, sőt alig található a tiszta erőny már csak az egyes tettekben is, az ép, fogyatkoztalan erkölcsi tökélnék pedig még csak képze is majd nem lehetetlen; hát fontos kérdés támad szükségképen lelkében: mi oka lehet ennek a főczállal ellenkező helyzetnek? és miként segíthetni azon? Ennek a vizsgálódásnak következése az, hogy az emberi ész csupán saját vallási rendszerével meg nem elégedhetik, s azért kénytelen magán kívül keresni segédet. Az egykor adott isteni kijelentésnek közönséges hite fontos kezd előtte lenni; érzi annak szükségét, s ohajtja, hogy ez a hit ne képzelt, hanem alapított volna. Semmit sem kételkedik, hogy, ha Isten valóban adott kijelentést ez a kétségeket eloszlathatja; a fogyatkozásokat pótolhatja; a szükséges, de természetesen fel nem található ismereteket kitüntetheti; az akaratot a törvény szentsége eránt tiszteletre, és követésre legfoganatosbban kötelezheti, részint isteni tekintet, részint egyéb sikeres indítmányok által; végre olly intézettel bírhat, melly az emberi természet mostani gyengeségét, fogyatkozásait úgy segítse, pótolja, hogy az elérhetetlennek látszó főczélra felemelkedhessék. Így biztatván magát megveti a kijelentés alapos theoriáját; ehez alkalmaztatja a kijelentetteknek hitt vallási formákat, mellyek közzül olly elsőséggel tűnik szemébe a keresztény religio, hogy mit sem kételkedik ennek isteni eredetéről, ha ugyan csak jelentett ki

valaha Isten valamit. Ezt vizsgálja, és mind belső mind külső alkotásából meggyőződik, hogy ez a religio valóban a kijelentés theoriájának mindenben megfelel. Ebből most világosítja, alapítja, egészíti az ész tökéletlen rendszerét, melly most már rationalis szupernaturaliszmussá válik. Most már az ész isteni tekintettel, a tudás hittel párosodva, munkál-
nak az ember vallási és erkölcsi tökéletesítésén, a főcélznak világosan kimutatott ösvényén.

Emberre nézve azonban az ész és isteni tekintet nem eléggé kellemetes vezér az Igaznak és Jónak útján. Van az emberi természetben egy finom érzés, melly ha fel nem véte-
tik, ha élelmet nem talál, elhal, s helyébe szegődnek, nagy pusztítással hatalmaskodnak, a vad érzetek, s ember természetét megvadítják. Nyomhatja ugyan ezeket az ész, a tekintet, ostromozhatja, lebilincselheti; de ember állapota szomorú; elméje sötét, akaratja komor; kötelességeit szigorú szolgaságnak tekinti, s csak szükségből, kényszerítve tellyesíti: pedig az erőnynek szabadnak, vig arcúnak kell lennie. Tegyük hát annak útját nyájassá, kellemetessé, munkáljon a vallásunk a szívre is; vegye karjára gyengéd érzéseinket; fejtse ki, dajkálja, nemesítse a szépnek felfedezésével; ez derítsen az Igazra melegítő fényt, a Jóra megragadó kellemeket. Engedjünk a phantasiának képeket, mellyekben tükrözze magát a Szép, s ez öntse el bájaival az Igazat és Jót,

a így adja által azt a léleknek nézletére, ezt az akaratnak követésére. Itt a myszticizmus az ő méltóságában, melly a rationalis szupernaturaliszmussal ölelkezve nyájasan, vígan vezet embert az Igaznak és Jónak ösvényén a Szenthez, lelkünk tökéletes ideájához, a főcélhoz, a hit, remény és szeretet szárnyain.

É r t e k e z é s

ama' két kérdésről, mellyek az Egyházi Értekezéseknek második Kötetében tétettek, úgymint:

1.) *Az új Filozofia minő befolyást nyert kül földön a' Protestantizmusra, kiváltképen pedig annak Exegetikájára?*

2.) *Ennél fogva a' Protestantizmus minő oppositíóba jött a' Catholiciszmussal?*

Az igazságnak gyakorolt itéletü és igaz szívü nyomozóji mindenkor megegyeztek abban, hogy a' bölcselkedésnek szabadsága a' gondolkodásnak esztelen zabolátlanságátúl fellelte nagyon különbözik: mert a' bölcselkedésnek józan és saját korlátjai közé szorított szabadsága az elmét illendő tartóztatással gyakorolja, és soha az olyan dolgoknak nyomozásában nem foglalatoskodik, mellyek az emberi elmének kitett czélját felmúlják, mivel tágasabbnak tudja az igazságoknak mint az

emberi elmének határait. A' gondolkodásnak és agyaskodásnak esztelen zabolátlansága pedig kárhozatos vakmerőséggel ejt ítéletet mindenről, új és szokatlan értelmeket kongat és vitat, 's az isteni és emberi dolgokat képzésének kénnyé szerint istentelenül meghatározván, nyomorúttúl oda sújtja az embereket a' vakmerőségnek veszedelmes szirtjeihez. Azért felette helyesen mondja Muratorius az Elmének Mérsékléséről az 1. Könyv., 12. Rész.: „Mink az emberi elmét olly szabadsággal kínáljuk meg, melly a' józan észnek, és a' Keresztény Hitnek törvényeihez ragaszkodó emberhez illik: úgy hogy magát se igazságtalan korlátokkal és módatlan békókkal gátoltatni ne érezze, se az észtől és a' szentséges Hit-től szabott határokon túl kóborlani ne engedjék.” E' felette szent, és az emberi elmének természetéből vontt törvényt, ha valaha, a' legújabb korban bizonyára megvetvén sok Tudóskák, a' legtisztább igazságokat vélekedéseiknek külömbféle költeményeivel megferőtztették, 's a' zabolát meg nem szenvedvén, kihabzó elméjüknek csapongásával magát a' szent Helyet ostromlani, 's az embereknek erkölceit undokúl rongálni kezdenék.

A' jelenvaló kérdésnek, mellyről értekezek, környülállásai megkívánnyák, hogy ama' filozofiabéli systémákról, mellyek a' legújabb üdőkben a' Németeknél támadtak, rövid emlékezetet tegyek. Mert ha valakik, a' Németek

valóban minden ügyekezettel, 's kettőztetett buzgósággal azon voltak, hogy a' Filozofiát gyarapítsák és tökéletesítsék. A' bölcselkedésnek módját pedig kiváltkép' nálók négy különbféle ágra szakadni látjuk: *Öszveköthetőleg ágazatos* az egyik; *Érzeményes* a' másik; *Kánt szerint ítélő* a' harmadik; *Kántmúló* avagy *tapasztaláshaladólag észképrítató* a' negyedik. Némellyek tudni illik a' kényyök szerint szerte kigondolt véleményekre és lehetőségekre építették valóságos névtagolásaikat és világosításaikat; és ezt a' bölcselkedés' *öszveköthetőleg ágazatos* módjának nevezték. Mások észrevéven sokakban a' látszatos bizonyosságoknak gyengeségét, talpállításaikat a' tapasztalásra, és a' hasonlatos következtetésekre építették, 's önnkint megvallván a' dolgoknak eredeti ereje iránt való tudatlanságokat, ama' vitatásra vetemedtek, hogy a' természetnek ügyeiben a' szoros bizonyításoknak nincs helye; és ez nálók a' bölcselkedésnek *érmeményés* módja lett. A' *Kánt szerint ítélő* mód Kánt Emánueltól kölcsönözte nevét, ki Burkus Országban a' Filozofiának Regiomontumi Professora volt. E' férjfiú a' Filozofiában új systémát szándékozván felállítani, az *ösmerő tehetséget* kemény vizsgálás alá vette a' végből, hogy kinyomozhassa, melly messze terjednek az emberi észnek határai? 's munkáját *a' tiszta ész' criticájának* nevezte, mellynek következése az volna, hogy mivel az *elmélkedő ész* csak saját

törvényei szerint, vagy ammint ő magát kifejezi, *a' vele született formák szerint* ösmerhet, a' formákat pedig csak úgy lehet a' dolgokra alkalmaztatni, ammint érzékenységeinkbe tűnnek (mint jelenések), nem pedig ammint mágokban vannak (mint valamiségek); minden ösmeretünk csak a' tapasztalásnak korlátjai közé szoríttatik, az olyan tárgyakra pedig, melyek az érzékenységeket felhaladják, a' minők az Isten, az egyszerűség, a' szabadság, a' léleknek halhatatlansága, és több efféle tapasztalhatatlan tárgyakra, semmikép ki nem terjedhet. Voltak végtére, kik Kánt' systémájátul nagyon különbözö, és nálánál sokkal finomabban agyaskodó tudományépületeket választottak, mire nézve ők *Kántmúlóknak*, Filozofiájok pedig *tapasztaláshaladólag észképrítatónak* neveztetik, melly egész erővel az emberi ösmeretek' végső kútforrásának kinyomozásában foglalatoskodik. De ezek olly homályos és érthetetlen borítmányokkal, 's némelly titokmajmozásoknak olly gyülevészével rakott könyveket bocsátottak közre, hogy azokat méltán a' Zsidók' Cabalisticájához lehet hasonlítani. Ezekben, és a' hozzájuk hasonló Filozofusokban azt a' nagy hibát találták a' Tudósok, hogy az ő saját agyvelejeknek műhelyében koholt finom agyaskodásokat még a' leggyakoroltabb elmék-is alig érthetik: mert elhagyván az előbbenieknél szokott és minde-nütt bevett filozofiabéli mesterszavakat, újakat

és eddig hallatlanokat koholtak, 's a' több századoknak ragaszkodása által megtiszteltt bölcsekedésnek systémáját megrontván, 's a' józan észnek eddig helybenhagyott talpállításain kiadván, helyökbe saját új tudományépületeiket szuszakolták.

Mire czéloztak Német-Országnak Filosofusai az illy egymásba kötődött magos agyaszkodásokrúl való éles elmélkedéseikkel, nehezen hibázok, ha azt vélem, hogy talpfalsúllyesztő titkos üregeket ásogatván, az emberek' elméjét észrevehetetlen fortélyokkal arra akarták készíteni, hogy a' kinyilatkoztatott Religiónak majdnem egész épületét öszvedöntsék, és a' szent Írásnak legtitkosabb igazságait az emberi értelemnek czélján túl felemelkedni ne hagyják, és így hamvaibúl a' legreligiótlanabb Franczia Filosofusoknak, kiknek nevei egész világ előtt ösmereteseek, új szikrákat fújjanak fel, mellyek mindenfelé szomorú gyulladásokat élesszenek. Hogy pedig nem hiú szavakat hangzok, kiváltkép' és nyilván megmutatja az új Filozofiának a' külföldi Protestánsokra való hatalmas befolyása, melly sziveikben olly messzeható romlással garázdálkodik, hogy már Bibliabéli Exegezisöket is rongálja, és a' szent Írásnak legszentebb igazságait öszvecsavartt, és saját agyvelőjüknek kénye szerint kigondolt magyarázásokkal vesztegeti. Ösmereteseek az ő írásaik és vitatásaik, mellyek, hogy a' Protestansoknak Exegezise

veszedelmesen megmocsokoltatott, világosan megmutatják, 's mellyek a' szent Írásnak még amaz igazságait is, mellyeket a' Protestansoknak Gyülekezete őseleitől hamisítatlan átvett, most már megrongálva, elcsavarva, 's némel-lyeket egészen megtagadva terjesztik szemünk' elejébe.

Tetszik itt az ő exegezisi állításaikat nyilvánvaló világosságra vonni. A' Protestansoknak híres egy Theologusa könyvében a' Bibliáról azt vitatja, hogy magában sok tévelygést és csábítást foglal. A' másik az ó Testamentomnak Prophétáit, nem csak minden felyebbség nélkül a' többi nemzeteknek világi Bölceihez hasonlítja, hanem még olyanoknak is vádolja, kik csalárdságaikkal és szemfényvesztéseikkel a' népet mindúntalan elbódították. Moysesnek Isteni ihletését és a' Prophétáknak jövendöléseit népcsábításoknak nevezgeti, 's még az Evangyéliomnak törvényeiről sem vélekedvén szemérmetesebben, fordult eszű embereknek állítja azokat, kik az efféle jövendölésekhez tisztelettel és hittel viseltetnek. Közre bocsáttatott e' könyv. 1801. eszt. *Altenburgban* és *Erfortban*. Egy másik Protestans Theologus a' kinyilatkoztatott Religiónak isteni igazságait, valamint a' Keresztiséget, az Oltári Szentséget és a' könyörgést is, kárhoztatja, azt vitatván, hogy a' szent Írás, és kivált az új Testamentomnak könyvei, az embereknek cultúráját és felvilágosítását

nyilvánvalóképen gátolják; 's több Protestans Theologusok bizonyságaira mutat, kik vele egy és ugyanazon értelemben vannak.

De hogy nevezetlen Theologusokat ne említsek, *Wielandot*, úgymint ösmeretes és nagy nevű Író-t szóllítom elő. Az egy munkájában, melyet *Agathodaemónnak* nevezett, 's Berlinben 1799. közre bocsátott, Krisztus Urunkot, kit szent Pál a' Zsidókhoz a' 12. részben a' *mi Hitünk' szerzőjének és tellyesítőjének* nevez, egy jelesb Zsidó Theurgusnak avvagy Filozofusnak, Mágusnak és Enthusiastának rajzolja, kinek soha eszébe sem jutott, hogy religyiót szerezzen; hanem hogy üdövel minden öszvemunkálkodása nélkül történt, hogy némelly balgatag könnyenhivók akasztottak öszve egy religyióbéli szerzeményt, mely az ő nevére kereszténynek mondatott.

Cludius Úr, a' Hildesheimi Superintendens az 1808. eszt. kiadott munkájában Jézusról így beszéll: „A' Jézustól szerzett Religyióhoz az „ő személlýéből és tetteiből semmi sem tartozik, valamint azok sem, a' miket magáról, „mint Isten' Fiáról, az Isten országáról, tanításáról, és Anyaszentegyházának viszontagságairól mondott. Szükséges volt, hogy Jézus „valamelly tökéletesebb Religyiót akarván „felállítani, magának nagy tekintetet és bölcsületet szerezzen; foganatos dolog volt tehát „erre nézve, hogy magát Messiásnak vallja; „mivel akkor a' Messiás' érkezését várták; és

„hogy a' tőle szerzett Religyiórúl, mint Isten' országarúl szóllván, magának olly neveket adjon, magárúl olly tulajdonságokat hirdessen, mellyek az ígértt Messiásra illettek. Nem gondolt azonkívül azzal is, sőt hideg vérrel hallgatta, hogy tetteit sokan mód nélkül magasztalták, 's majdnem a' csudatételeknek sorába emelték, a' nélkül, hogy valakinek a' csalatkozásra alkalmatosságot adott. Jézus soha sem hányta magát nagyobbnek az Isten' követjénél, és soha sem kívánta, hogy Isten gyanánt tiszteltessék." Íme! a' Superintendensnek új Exegezise! A' regulákat, mellyekre épült, ítélje meg az okos ember.

Egy másik Superintendens, *Cannabich* Úr, az 1799. eszt. közrebocsátott munkájában, a' Hitnek ágazatját a' szent Háromságnak titkárúl a' Keresztény Hitnek ágazatai közül számkivetette módott mutatván arra, mikép leheszen ezen igazságnak hitét a' Keresztényeknek szíveiből észrevehetetlen ügyekezetekkel kiirtani. Így szól ő: „A' Háromságnak titkárúl való ágozatot, úgymint melly minden talpok nélkül szűkölködik, és a' józan ésszel ellenkezik, minden mentegetés nélkül ki lehet hagyni. Vigyázva kell mindazáltal vele bánni, ne hogy a' gyengébb elméjű Keresztények megbotránkozván, az egész religyiót megkezdjék vetni. Hogy tehát ezen ágazat feledékenységbe hozassék, soha sem kell róla emlékezetet tenni, a' régi formákat, mellyek e'

„titkot jelentik, meg kell változtatni, jobbítani 's lassankint egészen elhagyni.” Ugyanezen *Cannabich* tagadja az eredeti bűnt, kívánva várván az üdőt, hogy ezen ártalmas, és ammint ő mondja, az emberi nemzetnek gyálázatos ágazat elháríttassék, számkivettessék.

Szintillyen móddal világosan tagadják, új Exegezisöknek talpállításai szerint, Krisztusnak Istenségét is az új Filozofiának mérgétül megromlott több Német Protestans Theologusok, 's ama' tetteit, mellyeket az egész Régiség, minden kétkedés nélkül csudáknak nézett, tekervényes és kényneik szerint költött véleményekkel elcsavarják, 's csupa emberi tetteknek írják, állítják, mellyek a' természetnek kiszabott törvényein felül nem emelkednek. Azokat pedig, mellyekről, hogy természetesen történtek, nem állíthatják, 's mellyeket erőszakos költeményeikkel megmagyarázni nem képesek, meséknek mondogatják, 's a' nélkül hogy megpirúljanak, keresztény Mythológiának nevezik.

Hosszasabban mulathatnék én állításomnak bizonyításánál, ha a' rövidséget nem keresném; de csak azokból is, a' miket itt röviden előterjesztettem, világosan látszik, hogy az új Filozofiának vélekedései olly veszedelmes erővel hatottak be a' Protestánsoknak Exegezisükbe, hogy ezek nem csak a' Reformációnak első vezéreitül felette messze elszakadtak, hanem azon kívül melljeikből is a' Keresztény-

ségnék majdnem egész lelkét kiszaggatták, a' szent Könyveknek magyarázásában olly törvényeket költvén kénnyök szerint, mellyek által az erős talpfalon álló Régiséget istentelen újításaikkal lerontani, az Előjáróknak szerzeményeit megszenteltségteleníteni, a' szent Atyáknak rendeléseit fölforgatni, az Őselőknek végzéseit feldúlni tellyes ügyekezettel akarják olly annyira, hogy divatjában még most is fenn marad tudós Tertulliánusnak a' Filozofusokrúl ejtett igaz ítélete, hogy a' *Filozofusok az Eretnekeknek Patriarchái*. Tapasztaltt pedig és kétségbevehetetlen igazság az, hogy az új Filozofiának talpállításitúl megromlott elmék vakmerő merészséggel támadják meg a' Religiónak legszentebb igazságait, és hogy azokrúl ítéletet kénnyök szerint ejtenek. Valaki az Idealizmusnak és Materializmusnak, valaki Kántnak állításait figyelmetes elmével átolvassa, igaznak találja azt, hogy azokban el vannak már hintve amaz elfacsartt és felette istentelen vélekedéseknek magvai, mellyek a' szent Írásnak és a' kinyilatkoztatott Religiónak tiszta valósága ellen csemetéznak, és már sok tartományokba be is hatottak. Derékasan szól e' dologrúl *Weidner*, egy Protestans Theologus noha a' mai Neologusoknál nem nagy neve van, midőn a' Filozofiárúl így ír: „A' Filozofia akkor lessz a' Kereszténynek „ártalmas, mikor némellyek, tele felfuval- „kodott kevélységgel, többet tulajdonítván

„magoknak, hogysem kellene, a' Hitnek igazságait a' Filozofiának talpállításihoz szabják, mellyek melly tévelygők, 's melly bizonytalanok legyenek, csak a' Filozofusoknak több felekezetekre oszlott seregei is megbizonyítják, mellyeknek egyike a' másikat megczáfolván, tövestül iparkodik kiforgatni. Ha tehát a' Hitnek igazságai a' Filozofiának ítélő székei alá vettetnek, mi következhet ebből könnyebben, hanem a' téteményes Religiónak fenékkal való felforgatása és bizonyos veszedelme?" Kicsoda nem látja pedig világosan, hogy a' mostani Protestans Exegéták az ál Filozofiának talpállításaival a' szent Könyvekben megírt igazságokat fordított értelmekre csavarják, e' Könyveknek divatját és hitelességét pedig eltagadják.

Igaz ugyan, hogy a' Filozofia a' Theológiával mindenkor szoros szövetségben állott; de az utóbbinak olly elsősége mellett, hogy ennek a' Filozofia szolgálóskodjék, nem pedig hogy rajta uralkodjék. Nyilván tudva van az, hogy a' Kereszténységnek első koraiban a' szent Atyák többnyire Plátónak Filozofiájához ragaszkodtak, azt tartván, hogy ennek vélekedései a' Keresztény Religiónak titkaival jobban megegyeznek, mint a' többieké. Mivel tudni illik a' pogány Filozofusok a' Keresztény Hitnek ágazati ellen erősen felfegyverkeztek, 's Religiónkat az ésszel ellenkezni, és így méltatlanabbnak lenni vitézték, hogysem az

Istenhez és az emberekhez illjék; szükségesnek tartották a' szent Atyák, aztellenben megmutatni, hogy az ész és a' Religió között semmi ellenkezés sincsen. Minekutána pedig Plátó' Filozofiájában nem találtak a' Religiónak e' buzgó Bajnoki elegendő oltalmat, átszakadtak lassankint a' Peripateticusok' Filozofiájához; kiváltkép' mivel akkor elfoglalta már a' sziveket a' rendbeszedettebb tudomány szeretete, a' minő Aristotelesbül kitündöklött. De észrevévén a' szent Atyák, hogy ezen Filozofiának vélekedései is a' Hitnek sok tárgyával ellenkeznek, nem a' Hitnek igazságítúl állottak el Filozofiájának kedvéért, hanem Aristoteles' Filozofiájának a' Hittel ellenkező talpállításaítúl; nyomosan megfontolván az emberi elmének természetét, melly még a' természetes igazságoknak ösmereteiben is vakoskodik. De a' mostani üdőkben ellenkező úton járnak, kivált Német - országnak Filozofusai, kik idegen és az embereknek köz értelmétül messzetávozó tanításaikkal úgy átfonták Filozofiájokat, hogy ezzel még az Isten' igéjének kinyilatkoztatott szentségét is megtámadják, inkább a' szent Írásnak igazságát vetvén meg, inkább a' kinyilatkoztatott titkot tagadván meg, hogysem kénnyök szerint koholt ideáiktúl elálljanak.

Helyesen intette imigy valaha szent Pál Timótheust (1. Tim. 6.): „O Timótheus! őrizd meg a' bízományt, kerülven a' szavaknak szent

„ségtelen újságait, és amaz ál nevű tudomány-
 „nak ellenvetéseit, mellyet némelleyek a' Hit
 „íránt ígervén, megcsalatkoztak.” Nem mon-
 dotta régiségeit, nem mondotta óságait, ha-
 nem a' szavaknak szentségtelen újságait. Ha
 kerülni kell az újságot, a' régihez kell ellen-
 ben ragaszkodnunk; és ha szentségtelen az
 újság, szentséges ellenben a' régiség. És az
 ál nevű tudománynak ellenvetéseit. Valóban
 ál a' tudománynak a' neve, mikor a' tudatlan-
 ság a' tudománynak, a' homály a' derülésnek,
 a' setétség a' világosságnak nevével máz gya-
 nánt beborittatik. *Mellyet némelleyek a' Hit*
íránt ígervén, megcsalatkoztak. Megcsalat-
 kozván mit ígértek valljon? ha nem ki tudja
 minémű új és azelőtt ösmeretlen tanítást? —
 Halljad, mit mondanak némelleyek közüllök:
 „jertek óh! ti balgatag és nyomorúlt emberek,
 „s tanuljátok meg az igaz hitet, mellyet mi-
 „kivülünk senki sem ért, melly eddig sok
 „századok alatt rejtekben volt, a' minap pedig
 „kinyilatkoztatott és megmutattatott.” *Vincen-*
tius Lirinensis in suo Commonitorio. Sz. Pál-
 nak Timótheushoz igazított ezen intését bizon-
 nyára minden Keresztény embernek, a' ki
 üdvösségét szereti, mély emlékezetben kel-
 lene tartani: mert a' mostani üdőkben serege-
 sen repdesnek a' szavaknak szentségtelen újsá-
 gai, mellyeket az új Filozofusok koholnak, és
 az ál nevű tudománynak ellenvetései, mellyek
 magába a' Theológiának legszentebb rejtekébe

behatván, mind a' két testamentomnak írásait elforgatják, elcsavarják, 's ama' szent tiszteletet, mellyet ezekhez, úgymint az Isten' szövához, valamennyi keresztény Társaságok kész engedelmességgel mutattak, az emberekben elfojtani, szíveikbül kiirtani iparkodnak; olly annyira, hogy ha valaha, most bizonynyára kinekkinek, a' ki üdvösségét szereti, mindúntalan szeme előtt kell viselni az Apostolnak amaz intését: „Vigyázzatok, hogy valaki beneteket a' Filozofia és a' hiú csalárdság által, nem Krisztus szerint, hanem az emberek hagyományi s' a' világnak elementomi szerint, el ne csábítson.” (Coloss. 2. E. 8.)

Azt tartom, elég világosan kitetszik ezekbül a' befolyás, az erő, mellyet az új Filozofia a' külső országok' Protestánsain, és kivált az ő Exegeticájokon vett. Bár a' Bibliának ezen ostorai jól megfontolnák Muratoriusnak bölcs mondását de ingeniorum moderatione L. 1. C. 11. hol e' nevezetes Tudós imígy szól: „Nem a' mi dolgunk, Krisztus' tanítását kényünk szerint képzeni, megjobbítani, vagy felforgatni, hogy értelmünknek rideg és bizonytalan ideáihoz szabattassék: hanem tisztelettel kell azt elfogadnunk, ammint Krisztus az Apostoloknak kinyilatkoztatta, 's ammint az annyi századoknak egyező hagyományi által, és annyi Egyházaknak, Gyülekezeteknek, Püspököknek, és szent Atyáknak tánubizonyosságai által ránk származott. Hihe-

„tetlen bizonnyára, hogy ezek mindnyájan
 „vagy tudatlanságból, vagy gonosz fortélyko-
 „dásból, vagy félelemből, vagy önnkint el-
 „hallgató némaságból öszveesküdtek volna,
 „hogy a' szent Religiót megvesztegessék,
 „akár újítás által megrongálván azt, akár rom-
 „lását megszenvedvén.”

(Folytatása következik.)

Könyvesmértetés.

Theologia Christiana Fundamentalis. Elucub-
 ravit *Isidorus Guzmics*, Benedictinus ad
 S. Montem Pannoniae, SS. Theologiae Do-
 ctor, Theologiae Fundamentalis et Dogma-
 ticae, in Lyceo Archi-Abbatiali ejusdem
 S. Montis Pannoniae Professor. Jaurini,
 1828. 8. XI. 440 lap.

Azon Szerzőtől, 's ugyan ott jött-ki:

Theologiae Dogmaticae Partes. 3. 1828—1829.
 XVIII. 797 lap.

Nincsen, a' ki kételkednék, hogy a' könyv-
 esmértetések, ha célirányosan intéztetnek,
 igen hathatósak a' szükséges, vagy hasznos
 esméretek' gyökeresítésére, ápolására, 's öreg-

bítésére. Az is bizonyos: hogy a' czélirányosság az esmértetőnek a' könyv' tárgyaiban való jártasságától, 's ügyességétől függ. A' mi az elsőt illeti: hivatalom szerint jártasnak kellene ugyan lennem a' megnevezett munka' tárgyaiban, 's ezeket fejtegető könyvekben, de őszintén megvallom: annyira, s' olly elevenen érzem mennyi teendő vagyon még hátra e' czélra, hogy ez által annak érzete, a' mit tettem, csak nem semmivé tétetik; ügyességem pedig, főkép' e' részben, úgymint a' mellyet most tettem először tapasztalásom' tárgyáa, egészen esméretlen tartomány előtttem. Ezen vallomásomat tanácsosnak tartám előre bocsátani, hogy Olvasóim között azoknak, kik Birái lehetnek teendő észrevételeimnek, nyújtsak valamit kezükbe, a' mihez mérhessék akár valóságos (objective), akár az ő személyes állapotjokból (subjective) eredő botlásaimat.

Hogy hittanulmányt illető könyvnek adok első helyet az esmértetések' sorában, ezen fő részéhez a' Theológiának különös vonszódásom, 's nem ok nélküli ragaszkodásom is cselekedte ugyan, de sem egyedül, sem főképen. Hogy a' Hit', Erkölc', 's Lelki-pásztorokodás' Tanulmányai czélok, a' Theológiának egyéb részei pedig ezen czélokra segítő eszközök légyenek, kiki tudja, ugyan azért, mivel a' fennérdekllett tudományoknak előadásában a' segéd tudományok használtatnak, egy Dogmaticának helyes esmértetése több oldal-

ról kitünteti azon pontot is, mellyen amazok a' mi időnkben állanak. Ezen kívül: nem gondolnám, hogy valaki akár a' Theologiának, akár az Emberiségnek üdvességesebb szolgálatot tehetne, mint e' mostani embernyom' szükségeihez jól alkalmaztatott Dogmaticának szerzője; pedig akármi tudományos munka' szerzőjének más célja okosan nem lehet, a' mint hogy ezt szerzőnk is nyilván mondja a' magáéről *) az előszónak VI. lapján.

Goldwitzer Ferencz Venczel illy czímű munkájában: *Bibliographia Dogmatica. Compendii dogmatices usui pernecessaria. Solisbaci* 1831, megnevezi mindjárt az I-ső szám alatt azon munkákat, mellyek catholicus Tudósok' munkássága által 1545—1830, olly célból jöttek napfényre, hogy hittanúlmányunkat majd egész kiterjedésében, majd ez vagy amaz tetemes részében kitüntessek **). Szép

*) Ut quae decem et duos jam annos meis intra domesticos lares tradidissem fratribus, ea in publicum emitterem, — — — praesentis temporis indigentis quo pressius adcommodata.

**) Ezekén kívül a' 2-dik szám alatt: Opera historiae dogmatum. — 3. Opera subsidiaria ad dogmaticen. — 4. Novellae dissertationes etc. in quibus objecta dogmatica, seu recensione passim tractantur. — Ez után a' 19—160. lapokon feljegyeztetnek azon munkák, mellyek a' Dogmaticának egyes tárgyai mellett, vagy ellenök íratlak.

számmal vannak ugyan e' lajstromban Dogmaticusaink, de hogy ezen *Bibliographia* a' lehetőségig sem kimerítő, kiki csak futólag is áttekintvén észreveheti. Semmi említés sincs p. o. *Tournelyről*, *Bertiről*, *Vuitasséről*, *Gottiról*, *Gervásioról* 's a' t. — Újabb honni Dogmaticusaink között is *Fejér Györgyről* igen is, de *Zsivicsről* és *Krammerről* nem emlékezik. — *Guzmicsunk'* Dogmaticája is esméretlennek látszik előtte, mivel lajstromát *Klupfelnek Geist* által összehúzott, és 1830. másodszor kiadott kézi könyvével végzi, holott *Guzmicsé* esztendővel korábban jött-ki.

Hogy pedig ennek esmértetését, a' mennyire csak rajtam áll, minél hasznosabbá tessek, azon leszek, hogy azt, valamiben csak a' tudományra nézve nyereséggel történhetik, újabb honni, 's a' szomszéd németföldi Dogmaticusainkkal összehasonlítsam, 's jelességei' kitüntetése mellett, a' mit vélekedésem szerint egy vagy más tekintetben jobbnak tartok, azon szabadsággal, mellyhez a' tudomány' tágas mezején kinekkinék jusa vagyon, ki mondjam.

A' 160—191. lap. 1) Opera dogmatica protestantica. — 2) Opera historiae dogmatum protestantica. — 3) Opera subsidiaria ad Dogmaticen protestantica. — 4) Novellae dissertationes protestanticae etc. in quibus objecta dogmatica seu recensiones passim tractantur.

A' *Rendszerre* nézve, némelyekben eltért *Klűpfelnek* közönségesen esméretes, 's több újabb Dogmaticusaink által nem mindenben követett rendszerétől. Így p. o. ritka munkáságú 's fáradhatlan Írónk *Fejér György*, 1820. harmadik kiadást nyert, 's e' jelenvalónál jóval bővebb, úgymint összeséggel 2314 nagy részint Garmond betűkkel nyomtatott lapra tellett Dogmaticájában, abban különbözik: hogy az eredendő bűnről, 's a' személyes (e' szóval helyesebben jelentetik az úgy nevezett cselekedendő bűn; nem csak mivel ezen szó helytelen, hanem azért is, mivel az eredendő természet' bűnének méltán neveztetik, az emberben pedig természetet, és személyt különböztetünk, az a' mi önnön akaratunkból származik leghelyesebben személyesnek neveztetik) bűnök közötti különbségről, az isteni gondviselésnek előladása, 's megmutatása előtt, és a' boldogúltak' sorsáról is előbb értekezik, mint az elkárhozottakéről. — *Gmeiner Xaver: Theologia Dogmatica in systema redacta, et methodo scientifica proposita. T. 2. 8. rét 914 lap. Editio 3-ia, Graecii 1807.* — *Goldwitzer F. W. Compendium dogmatum christiano-catholicum systematicum. Solisbaci 1824. 8. rét 582 lap.* — *Waibel Alojz Albert: Dogmatik der Religion Jesu Christi. Augsburg. Nagy 8. rét, 28 Értekezésekben, mellyek közzül a' 15-ik és 16-dik 1830. a' többi pedig 1831. jött - ki, az egész Dogmatica összeséggel 3079 sűrűen*

nyomtatott lap, — minekelőtte a' keresztény hitalkotvány' alapját tévő tárgyakba bocsátkoznak, az Isten' létét mutatják - meg. Ugyan ezt cselekedte közöttünk *Zsivics Mátyás: De dogmatis orthodoxae religionis*. Pesthini 1789 — 1793. Libri 10. 8. rét 3020 lap. — Az Isten' létét erősítő okoknak bővebb fejtegetésébe nem ereszkedtek ugyan, hanem azt említik minde- nek előtt *B. Liebermann Leopold: Institutiones Theologicae. Moguntiae* 1819—1824. Tomi 4. mellynek negyedike két részre osztatik, 8-rét. összeséggel XXVI. 3229. nagy részint Garmond betűkkel nyomtatott lap; és *Brenner Ferencz: Katholische Dogmatik*. Frankfurt am Main 1826—1829. 1557 közép nagyságú be- tűkkel igen tömötten nyomtatott lap. — Azon különbséggel, hogy *Liebermann* nem csak az Isten' léteről, hanem gondviseléséről is előle- gesen emlékezik, mintha ezt is legalább álta- lános tekintet szerint szemügyre veendőnek esmérné, hogy logikai rendsértés nélkül azon fő igazságok előterjesztésébe ereszkedhessünk, mellyeken hitünk alapodik. — *Guzmicsunk* mindenekelőtt az emberről, ennek tehetségei- ről, 's ezeknek, a' mint akár külön, akár öz- szeséggel tekintetnek, eléggé megesmérhető czéljokról elmélkedik, 's így lép által az Isten' létének megmutatására. Ugyan ezt cselekedte előtte *Dobmayer Marián: Systema Theologiae catholicae. Solisbaci* 1807—1819. Tomi 8. — 8-rét. 3442 lap, avval a' különbséggel, hogy

Dobmayer nem csak a' megnevezett tárgyakról és pedig, csak nem az észbeli (*rationalis*) Psychologia' kimerítéséig, hanem a' religiónak eredetéről is, a' mennyire tudniillik általános értelemben vétetik, előbb értekezik, mint az Isten' létéről. — Továbbá úgy folytatja első helyen nevezett könyvét *), hogy a' bevezeté-

*) Igen helyesnek találom ennek czímjét: *Theologia christiana fundamentalis*, melly kétségen kívül nem Juri Péter, 's ötét követők' hibás állítmányuk szerint: mintha némelly fő czikkelyek elfogadása mellett, a' többinek megvetése a' kereszténység' lelkével, 's üdvességünk' sikeres munkálásával megférhetne, hanem józan értelemben véve annyit tesz: hogy abban olly igazságok adatnak elől, mellyek a' keresztény religiónak, 's erről szólló ker. Theologiónak olly igen szükségesegek, hogy ezek nélkül egyik is, másik is lehetetlen volna, úgymint a' melly fundamentom nélkül szűkölködvén, levegőben épített várhoz hasonlítana. Sokkal jobb ez, az eddig használtatagnál: *Institutiones Theologicae* vagy *Isagogicae*, mivel nincs része a' Theologiónak, mellyre az első nem illenék, a' második pedig még helytelenebb, minthogy azon tárgyak, mellyek a' Theologiónak ezen részében előfordúlnak, pusztá bevezetesként nem tekintethetnek, mert tetemes részét teszik azon erkölcsi alkotványnak, mellynek kitüntetése, 's elegendő okoknál fogva - való ajánlása egyetlenegy czélja az egész Theologiónak. Dobmayer: *Theologia catholica doctrinalis, seu theoretica generalis*; Liebermann: *Theologia Dogmatica generalis*; Brenner: *generelle Dogmas*

sen kívül, mellyben a' már mondottakhoz viszonyainkróli elmélkedését ragasztotta, a' religióról átalányosan, a' kinyilatkoztatás' theoriájáról, a' keresztény religióról különösen, és a' keresztény Anyaszentegyházról négy szakaszokban értekezik. Ezen tárgyakhoz tartozó dolgoknak elrendelésében *Dobmayer'* rendszerét tettel látszik javallani, a' *Klűpfelétőli* eltérése

tif nevezetekkel élnek; de ezen czímek sem eléggé meghatározottak. Ha vannak is tudniillik ezen rész' tárgyai között, mellyek mint főnemek (*genus*) p. o. religio, kinyilatkoztatás, egyház, csuda, jövendőlés, mások ellenben ezekhez képest mint alnemek (*species*) (ezen szó meghatározottabbnak látszik, mint p. o. *faj*) p. o. való vagy költött, ófrigy - vagy újtestamentombeli 's a' t. tekintethetnek; de az alnemek iránti kérdéseknek nem kevesebbé kell megfejtetnie, mint a' főnemeket érdeklőknek; egyes, vagy mint némellyeknek nevezni tetszik: rideg cikkelyei hitünknek pedig p. o. sz. Háromság', megváltás', 's a' t. titkai, a' valóságos kinyilatkoztatáshoz, csudákhoz, jövendőlésekhez, az igaz Szentegyház' csalhatalanságához képest, koránt sem mint alnemek, hanem mint következmények, vagy okozatok tekintethetnek. Hogy pedig *Liebermann* és *Brenner* nem csak *generalis*, hanem *dogmatica* nevezettel is jegyzik, épen nem helyes; mivel a' fennevezett tárgyakat jól meg kell alapítanunk, hogy a' Catholicusok' szoros értelmében valóságos *dogmánk*, 's következésképen *dogmaticánk* lehessen.

pedig, melly figyelmet érdemel, abban áll, hogy mind azt, a' mi az Anyaszentegyházhoz tartozik, 's ezek között annak esmértető jeleit is, úgymint a' fundamentomhoz tartozókat, ezen részben fejtegeti. Ugyan ezt cselekedték *Dobmayeren* kívül *Liebermann*, *Goldwitzer*, *Brenner*, *Waibel*, fennevezett munkájikban, *Schnappinger Bonifác Márton: Doctrina dogmatum ecclesiae christianae catholicae. Volumina 2. Augustae Vindelicorum 1816. 8. rét. 546 lap,* és *Klee Henrik: System der katholischen Dogmatik. Bonn 1831. 8. rét. 468 lap.* — A' mi is igen méltán történt, mivel ezt szükségképen megkívánja a' catholicus értelemben vett hitágazatnak képzete, ez nem egyéb lévén, hanem Istentől kinyilatkoztatott és az Anyaszentegyház által, hogy higgyük, előnkbe adatott igazság. Itt az utolsó szó tárgy ügyelőleg (*sensu objectivo, sive materiali*) vétetik, hogy pedig én illy értelemben valamit igazságnak tarthassak, nem elég meggyőződöm, hogy Krisztus Urunk isteni oltalmát soha meg nem vonja az ő Szentegyházától, avagy hogy ez illy oltalom alatt lévén a' hit' és erkölcs' dolgában nem hibázhatik, hanem mivel ő azon oltalmat egyedül csak a' maga Szentegyházának, minden pusztá emberi alkotványok' kizárásával, igérte vala, az igaz Szentegyház' esmértető jeleinek vizsgálása, 's alkalmaztatása által tudnom kell: mellyik keresztény társaság' végzeteit tekinthetem én Isten-

től kinyilatkoztatott, és a' Krisztus' szentegyháza által, előmbbe adatott igazságoknak.

A' Dogmaticában ezen eltérések érdemlenek figyelmet: az eredendő bűnről a' gondviselés előtt, az igazulásról a' kegyelem előtt, a' szentségekről előbb általánosan, azután különösen, az újtestamentomi áldozatról és páságról, a' házasság' szentsége után, az üdvességet, és kárhozatot illető örök végzetről az ember' utolsó dolgai előtt, az igazak' boldogságáról, az elkárhozottak sorsa előtt értekeznek. — Illy rendet tartottak p. o. az eredendő bűnre nézve: *Zsivics, Liebermann, Brenner, Klee*, a' Szentségekre nézve: *Zsivics, Liebermann, Goldwitzer, Waibel, Klee*, csak hogy ők is, mint Dogmaticusaink közönségesen, az új Testamentom' vérnélkülvaló áldozatjáról, közvetlenül az Úr vacsorája után, — melly az oltartól, mint készítése' helyétől neveztetik Oltári - Szentségnek, valamint ezen hely, az áldozottól, melly azon Szentség' készítésében végbevitetik, Oltárnak, — értekeznek. Nem is esmerek valakit Iróink között, ki hitünknek azon ágazatját olly helyen fejtegette volna. Az igazulásról értekezésnek helyheztetésében, mellyet *Zsivics* és *Gmeiner* a' szentségekről után tettek, egyezik vele *Liebermann*, az üdvözülést, és kárhozatot illető örök végzésre nézve, mellyet *Schnappinger* és *Klee* az igazulás után, 's a' Szentségek' elejébe, *Liebermann* a' kegyelem után, hasonlóképen a' Szent-

ségek elejébe tettek, hasonló rendet követtek: *Dobmayer* és *Goldwitzer*. Végre: az üdvezültek' és kárhozottak' sorsára nézve, mellyet *Schnappinger*, *Goldwitzer* és *Klee* a' feltámadás', és végső ítélet' elejébe tettek, azon rendet követték: *Zsivics*, *Gmeiner*, *Dobmayer*.

Igen félek, nehogy a' különbözőések' módfeletti emlegetésével bárkinek is únalmat okozzak, ugyan azért a' figyelemre kevesebbé méltókat szántsándékkal elmellőzöm, és csak azt jegyzem még itt meg, hogy *Brennernek* legmerészebb, nem csak másoktól, hanem önnön magától is rendszer iránti eltérése, úgymint a' ki, és pedig a' mint nekem látszik nem helyes ok nélkül, fennemlített munkájának részében: *Specielle Dogmatik*, mind azt, a' mi az embert bármi módon illeti, a' mi emberrel történhet, 's mostani vagy jövőendő állapotjában történhetik, 's így p. o. a' halált, különös 's közönséges ítéletet, az igazak', tisztulók', 's gonoszak' másvilági sorsát, szentek' tiszteletét, 's segítségülhívását, e' világ' végét a' Cosmologiában fejtegeti, mellyet jó és gonosz Angyalokról, az emberről, és testi világról értekező czikkelyekre osztott vala fel; ezek után a' megváltás' munkájára menvén által, erről, 's gyümölcseről a' belső isteni kegyelemről, és igazulásról, végre pedig az igazulásnak, vagy szentülésnek külső eszközeiről, tudni illik a' Szentségekről értekeznek. Holott előbbeni munkájában: *Freye Darstellung der Theologie in*

der Idee des Himmelreichs; oder: Neueste katholische Dogmatik nach den Bedürfnissen unserer Zeiten. Bamberg und Würzburg, 1815—1818. 8. ré. 3 kötet. XLIV. 1848 lap. illy sorba helyezettette tárgyait: Krisztus, sz. Lélek, Apostolok, Moyzes, a' Próféták, Angyalok, Ember, Ördög, Dämonok, Isten-Országa képzetben, Isten-Országa valóságban, első fő tartalma' az emberi - nem' megvilágosítása' tekintetéből, Isten, az ember' czélja ez életben, sorsa a' másokban, függelék a' kísértetekről, 's lelkek' jelenéseiről, világ, ennek eredete, fentartása, kormányzása, vége; Isten-Országa képzetben, Isten-Országa valóságban, második fő tartalma', az emberi - nem' megszentelése' tekintetéből, megváltás, a' tisztulás 's szentülés' különös eszközei, úgymint a' szent-ségek. Melly tárgyaknak előterjesztésében különkülön az új Testamentomra, sz. Atyákra, Anyaszentegyházra, ó Frigyre, 's a' régi népek' Mythológiájára, ugyan ezen renddel hivatkozik.

Világos ezekből, hogy legújabb Dogmaticusaink sincsenek még egymás között, sőt mondhatni: önnön magokkal is egyességben ezen kérdés iránt: minő rendbe kellene szednünk hitünk' ágazatjait, hogy mindenike maga természetes helyén állván, egy jól szerkesztett egésznek képezzenék. Ugyan azért csak a' rendszer', vagy systema' tekintetéből is, nem kevesebb jussal neveltethetnék - ki valaki, ha azt állitaná: hogy az Anyaszentegyház' csalhatatlanságának, 's meghatározottan kimondott

állítványai' abból eredő változhatlanságának hite mellett, Theologusainknak tudományos vizsgálódásaik feleslegesek, 's haszontalanok, mintha mondaná: hogy a' Mathesis' tárgyai-nak változhatlanságuk, ezen tudománybeli tudós fejtegetéseket, 's e' vagy ama' rendszerrel írott munkákat, vagy legalább jövőendőben kiadandókat híjábavalókká teszi.

Mivel tudni illik: minél közelebb jár a' rendszer a' tökéletességhez, annál inkább kitűnik a' religióhoz tartozó igazságoknak szoros összeköttetésük, elkerültetik azon egy dolognak únalmas ismételése, 's ugyan azért gyarapodik a' felvett tárgyaknak lélekbe ható erejük, soha sem tartották egyházi Tudósaink magokhoz méltatlan foglalatosságnak, annak javításáról a' legújabb időkig gondoskodni. Melly gondoskodásnak valóságáról csak magok az épen kijegyzett különbözések is eléggé meggyőznek bennünket; mivel véleményem szerint, jobb meg jobb rendszerre törekedő szándéknak szüleményei.

Azonban épen nem tagadhatni: hogy valamint kívánatos, úgy tetemes és számos nehézségekkel járó dolog legyen a' Dogmatica rendszerének meghatározása, a' mint hogy ezen állításomra is erősítésül szolgálnak, a' felhozott különbségek, mivel szerzőjiktől sem a' belátó elmét, sem a' tudományt, sem a' szerény iparkodást, a' szerénység' sérelme nélkül el nem tagadhatjuk. Egy valóban szép elméjű, gyökeres, és széles tudományú, példás mun-

kásságú Theologusunk a' szomszéd Németföldön, ki nem csak ott, hanem nálunk is hírt, 's nevet szerzett magának több rendbeli, 's valóban tudós munkái által, *Oberthür Ferencz*, különös figyelemmel, 's fesztített iparkodással forgolódtott legújabbban a' rendszer' javítása körül, mellynek gyümölcse: *Methodologie der theologischen Wissenschaften überhaupt und der Dogmatik insbesondere*.ugsburg, 1828. 8.rét. 378 lap. — Mind e' mellett, csak nem fél századig tartó elmélkedése, 's főtörése után is, nem csak a' dolog nehézségét őszintén megvallotta, hanem azt is: hogy majd mások az ő általa ajánlott rendszeren javítandókat találандanak, és nem lehet okosan kívánni, hogy annyi derült értelmű, nyomon gondolkozó, a' tárgyak' összeköttetését személyes szempontjaikból tekintő Tanítók, egyvalakinek rendszerére szoríttassanak *).

*) Über diese (Dogmatik) und die ihr zunächst verwandten theologischen Wissenschaften dachte ich doch nun einmal öffentlich sagen zu dürfen, wie es mir scheine, daß sie bearbeitet werden müssen. Sie waren der eigentliche Gegenstand des mir besonders anvertrauten Lehramtes. Eine beinahe ein halbes Jahrhundert hindurch fortgesetzte Bearbeitung desselben, und die darin gemachte Erfahrung berechtigten mich dazu, und als eine Anmaßung könne es mir nicht ausgelegt werden. — Daß in meinem Lehrfache noch Manches zu verbessern sey, gestehe ich gerne, und glaube, daß unter andern Umständen ich selbst mehr und Besseres geleistet haben würde. — A' 8-ik lap.

Én sem azért mondom ki ezen alkalommal rendszer iránti véleményemet, mintha akárkit is annak elfogadására egyébként, mint adandó okoknál fogva, akarnék szorítani, hanem annak helyessége felőli meggyőződésemm' ösztönéből terjesztem azt elől, bizodalmasan kérvén honni Theologusainkat, hogy okaimat megfontolni, és ha azokat elégteleneknek találják,

— A' 254-iken pedig: So nothwendig es übrigens ist, die Theile der Dogmatik in ein der Natur gemäses Verhältniß unter einander zu bringen und bei der Anreihung der einzelnen Dogmen zu einem Systeme dem Verhältnisse zu folgen, daß sie selbst gegen einander angeben, so wenig ist es möglich, oder auch nur rathsam, die einzig richtige Idee zu einem zweckmäßigen dogmatischen Systeme anzugeben, so daß nur diese allein bei der Anlage eines Systems der Religionslehren befolgt und ausgeführt werden dürfte. Es wäre auf der einen Seite Anmaßung hier eine Norm vorschreiben wollen, von der nicht abgewichen werden dürfte, auf der andern Seite ein widernatürlicher Zwang, dem am wenigsten ein Lehrer der Religion in Rücksicht der Lehrmethode unterworfen seyn darf, der in dem von der Kirche ihm vorgezeichneten Raum frei sich bewegen muß, da sein Geist die Geister anderer freier Menschen, die seinem Unterrichte sich hingeben, mit sich zu gleicher Überzeugung und Empfindung darin bewegen, und befriediget im Verstande und Gemütthe sich selbst wieder überlassen muß. — Valóban figyelmet és tiszteletet parancsoló vallomás, egy ritka szorgalmú, 's a' sz. Tudományok mellett megélemedett, azonban mindeddig az írói pályán fáradhatlan Theologus' szájában.

's általában, a' mit e' kérdésre nézve jobbnak tartanának, velem közleni ne terheltetnének.

Elmélkedéseim' folytában, csak nem ragdatni érzettem magamat azon gondolatra, hogy az úgy nevezett Bevezetésnek' (*Isagoge*) és Dogmaticának tárgyait talán legjobb volna három részre osztani, és az elsőben az alapokról, másodikban észhezmerth, harmadikában pedig észthaladó külön ágazatokról értekezni. E' szerint támadna: *Theologia christiana fundamentalis*, *Dogmatica rationalis*, *Dogmatica positiva*. Mivel pedig már az alapokról szóló rész kereszténynek neveztetik, kiki általlátja, hogy a' Dogmaticát nem olly értelemben nevezném *racionálisnak*, mintha ezen részben csak olly ágazatok foglaltatnának, mellyeknek esméretére a' magára hagyatott ész' segedelmével is eljuthatnánk, hanem ezeken kívül azok is, mellyeknek létét csak a' természetfeletti kinyilatkoztatásból tudhatjuk ugyan, hanem benne semmit, a' mi észfogatainkat felül múlná, nem találunk. — Illyenek p. o. a' jó és gonosz Angyalokról, a' kimúltak' közép állapotjáról, a' jó vagy gonosz akaratnak másvilági változhatlanságáról, feltámadásról, közönséges külső' ítéletről, világ' végéről, 's a' t. tudósító oktatások. Ajánlani látszott ezen felosztást 1. az, hogy mind az, a' mi az isteni kinyilatkoztatás' tárgyai között ezen kérdésnek: *mi van*, vagy: *mik vannak?* megfejtésére szolgál, azon három rész által annyiban kimerítettik, hogy nincs egyes állítás, melly valamellyiké-

ben maga természetéhez illő helyet nem találhatna; 2-or pedig az, hogy a' tanulókat, vagy olvasókat az alapok ugyan az észhez mértt czikkelyek' (*objecta revelationis formalis*) elfogadására; ezeknek célirányos kifejtése pedig az észthaladókéra (*objecta revelationis materialis*) jobban elkészítenék. És pedig annál inkább, hogy az észhez mértt hitágazatoknak kimerítő előterjesztések, 's lélekbeható erejök, az erkölcsi érzést nem csak felébresztené, hanem annyira meg is erősítené, hogy azoknak célunk' végrehajtására elégtelenségöket nem csak általlátván, hanem érezvén is, forróbb kívánsággal, 's mintegy epesztő szomjúsággal sietnének észthaladó czikkelyeinknek forrására, melly nélkül minél bővebben meríttetnek, annál nagyobb szomjúságot gerjesztők amazok.

Továbbá: a' mi azon három részben előadandó egyes tárgyakat illeti, ezeknek helyezettetésükben, — a' mint már más alkalommal is mondtam *), — igen természetesnek látszik előttem azon rend, mellyet az ember' belsejében támadni szokott kérdések: honnan, mi, 's mi végre vagyok én, és mi módon juthatok célomra? eléggé meghatároznak. A' fundamentom' rakásában tudniillik első helyet foglal egy független, 's öröktől fogva mindenhatósággal bíró lőnynek valóságos léte, mellytől az ember, 's mind az, a' mi van, létére,

*) Nexus fundamentorum religionis christianae etc. Budaë, 1830.

céljára, 's ennek eléréséhez szükséges eszközökre nézve függ. Ennyi elég az első kérdés' megfejtésére: honnan van az ember? — Ezen állításomat tettökkel javallják azon Theologusaink, kik minekelőtte akármi más kérdésbe ereszkedtek volna, az Isten' létét vagy okokkal támogatják; vagy legalább feltétlenül emlegetik. És csak ugyan: sokkal előbb jut minden ember egy teremő valóság' képzetére, mint p. o. lelki tehetségeinek, erkölcsi rendeltetésének vagy religiói érzésének esméretére; mert valamint előbb áll a' logikai rendben lenni, mint bizonyos meghatározott állapotban lenni, valamint létemnek érzése megelőzi bennem annak érzését, hogy ember vagyok, úgy az esméretek' sorában hamarabb tudom, hogy származtam, és végképen csak független, 's teremő erővel bíró valóságtól származhattam, mint hogy én magam is e' vagy ama' tulajdonsággal 's erővel bírok. Nem volt ember, ki létét nem érzette volna, ellenben számosan voltak, kik bölcsseknek látszottak önnön magoknak, midőn lelküket is a' testi világ' kérlelhetlen kényszerítése alatt lévőnek állítván, erkölcsi rendeltetésüket tagadták. Miért nem tehetnénk tehát hitalkotványunk' alapjának készítésében első helyre azt, mellynek elfogadására, létünknek semminemű álokoskodások által el nem nyomható érzetére nézve, ellenálhatlanúl, 's mindenek előtt kényszerít bennünket okos természetünk?

(Folytatása következik.)

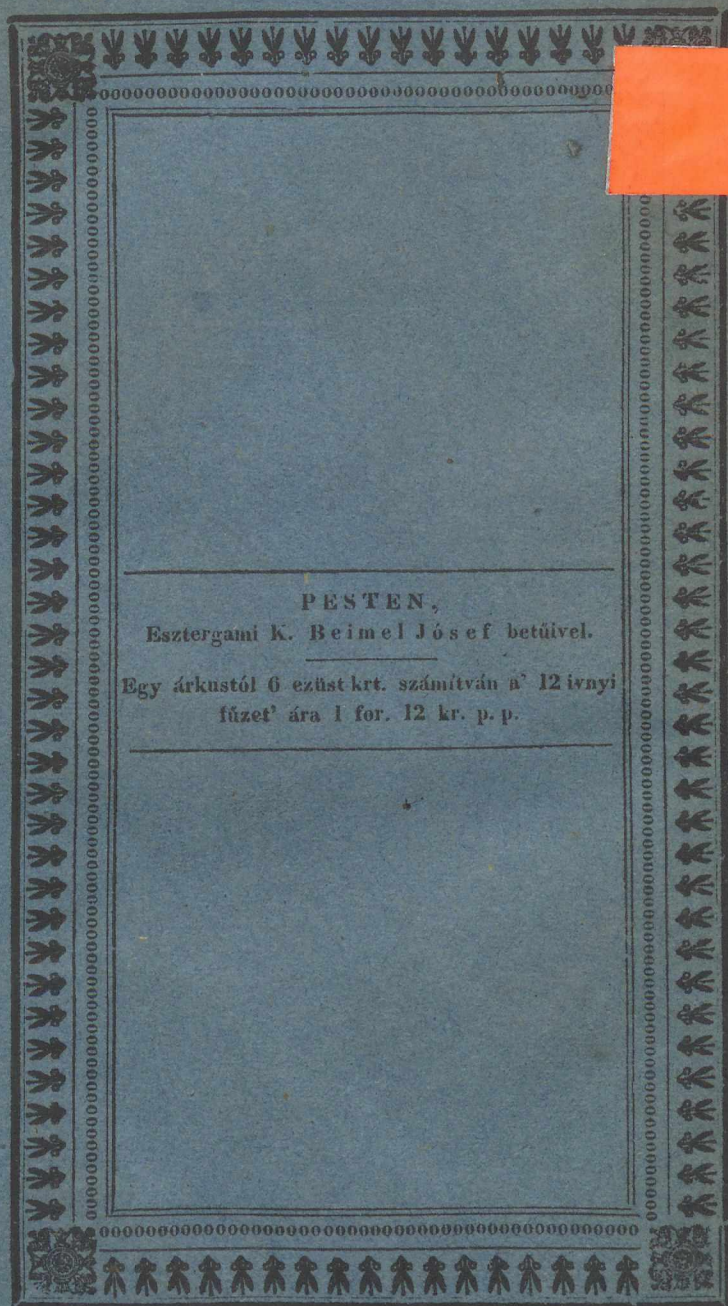
Ezen füzet'
F o g l a l a t j a.

Lap.

Az Egyházi Birodalomról. Folytatás. Nagy- Váradi Kanonok, és Universitásbéli Egy- házi Történetet tanító Professor' <i>Vass</i> <i>László Úrtól</i>	1— 48
A' Könyv' Olvasásról. Veszprémi Kanonok <i>Laszkalner Antal Úrtól</i>	49—108
Theologiai Rendszerek. Folytatás és befe- jezés. Bakony-Beeli Apát <i>Guzmics Isi-</i> <i>dor Úrtól</i>	108—160
Értekezés az Egyházi Értekezések' 1820. 2. kötetében tett két jutalom kérdésről 's a' t.	160—174
Ezen értekezés ha nem kimerítő is, de világos rövidsége miatt hasznosnak, 's ezen tekintetből a' felvételre méltó- nak találtatott. Mivel pedig szerzője előttem esmérétlen, itt kérem meg illő tisztelettel a' további dolgozásra.	
Könyvesmértetés. A' szerkeztetőtől. . .	174—191

Mivel még több Megyebeli Hivataloktól tudósítást az iránt, — hihetőleg az első füzet' példányainak időbe kerülő kiosztása miatt, — nem vehettem, mi változás történt 1830-ikban aláírott Urak' számára nézve, szándékomnak, melly szerint azoknak lajstromát ez úttal köz-
leni akartam, meg nem felelhetek.

A' Szerkeztető.

PESTEN,

Esztergami K. Beimel József betűivel.

Egy árkustól 6 ezüst krt. számítván a' 12 inyi
füzet' ára 1 for. 12 kr. p. p.

C. III

71.

Második
FÜZET.
1832.